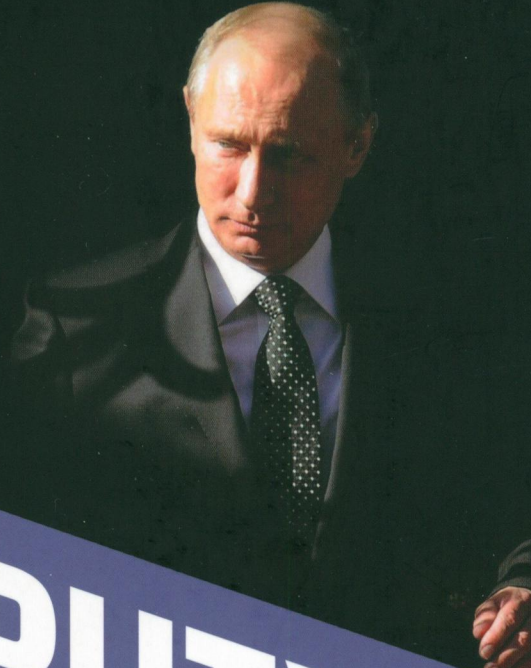

A black and white portrait of Vladimir Putin, looking down and slightly to the side, wearing a dark suit, white shirt, and patterned tie. The background is dark and textured.

PUTYIN

OROSZORSZÁGA

SZ. BÍRÓ ZOLTÁN

PROGRESS
könyvek

Sz. BÍRÓ ZOLTÁN

Putyin Oroszországa

Noran Libro Kiadó

Budapest, 2019

PROGRESS Könyvek

Sorozatszerkesztő Ágh Attila

A kiadvány megjelenését a
PROGRESS ALAPÍTVÁNY
támogatta

Kuratórium:

ÁGH ATTILA elnök
FLECK ZOLTÁN, KOCSIS ANDRÁS SÁNDOR tagok

Borítófotó:

G8 – Szíria

London, 2013. június 16.

© MTI / EPA / Facundo Arrizabalaga

Minden jog fenntartva
ISBN 978-615-5900-82-2

© Sz. Bíró Zoltán, 2019
© Noran Libro Kiadó, 2019

TARTALOM

Előszó	7
A szovjet korszak és a kilencvenes évek öröksége	9
A jecini végjáték: 1999 ősze	13
Putyin első két elnöksége (2000–2008)	18
A medvegyevi közjáték (2008–2012)	33
A 2011–2012-es belpolitikai válság	40
Oroszország és az ukrajnai válság	56
Az ukrajnai beavatkozás következményei	75
Oroszország szíriai kalandja	88
Az orosz–kínai kapcsolatok	94
A konfrontáció színterei	99
A szembenállás stratégiai következményei	114
Valóban olyan erős Oroszország, mint amilyennek látszik?	121
Autokrácia és emlékezetpolitika	128
A rendszer támogatottságának hanyatlása	137
A magyar–oroszl kapcsolatok Putyin idején	145
A rendszer kilátásai	165

ELŐSZÓ

A *Progress* könyvek sorozatában eddig tíz kötet jelent meg, a sorozat szellemében valamennyien közérdekű kérdésben foglaltak állást közérthető stílusban. Valódi vitairatok, és a sorozat ebben a műfajban folytatódik a tizenegyedik kötettel is. Sz. Bíró könyve azonban abban a tekintetben kivételes, hogy a szokottnál hosszabb terjedelemben jelenik meg, tekintettel a téma sajátos jellegére, a Putyin-rendszernek a magyar politikára gyakorolt rendkívül erős hatására, a magyar politikai rendszer „putyinizálására”.

Ágh Attila,
a Progress Alapítvány kuratóriumának elnöke

A SZOVJET KORSZAK ÉS A KILENCVENES ÉVEK ÖRÖKSÉGE

Az a nagyszabású transzformációs kísérlet, amibe Oroszország a Szovjetunió 1991 végén bekövetkező felbomlását követően belefogott, felettébb ellentmondásos eredménnyel járt. Ez azonban jelentős részben a szovjet korszak – sőt, az azt megelőző megkésett orosz fejlődés – súlyos örökségének volt következménye.

A szovjet szocializmus a nyugati világgal folyó versenyt a kilencvenes évek elejére egyértelműen elveszítette. Ám ebben a küzdelemben még akkor sem lett volna esélye győzni, ha jóval kevesebbet költött volna fegyverekre. A vereség legfőbb oka – ahogy erre Stephen Kotkin a szovjet rendszer kudarcával foglalkozó könyvében (*Armageddon Averted: The Soviet Collapse: 1970–2000*, Oxford University Press, 2001) rámutatott – egyáltalán nem a világűrbe telepítendő méregdrága rakétavédelmi rendszer, a Szovjetunióval szembeszegezett „csillagháborús” terv volt, hanem a kapitalista országok háború utáni helyzetében bekövetkező jelentős változás. Ez az utóbbi a kommunizmus „feltartóztatásának” mindkét amerikai párt támogatását élvező stratégiájával, a fasizmus feletti győzelemmel, a háború utáni gyors gazdasági növekedéssel, a fogyasztás területén végbemenő forradalommal, a szociális szférában végrehajtott hatalmas befektetésekkel és a dekolonizációval függött össze. Ezek az alapvető változások összességükben azt eredményezték, hogy a Szovjetunió egy idő után képtelenné vált az életminőség Nyugaton elért szintjét, az ott általánossá tett szociális garanciákat és demokratikus politikai jogokat biztosítani. Hatalmas áldozatokat hozva szintén meghatározó szerepet játszott ugyan a fasizmus legyőzésében, de a győzelem áldásaiból – már ami a társadalmat illeti – alig részesült. Kétségtelen, hogy bizonyos mértékig a szovjet példa késztette a nyugati rendszereket arra, hogy foglalkoztatási programokat indítsanak, hogy bevezessék a munkanélküli segélyt, hogy nyugdíjat és egészségügyi ellátást biztosítsanak, de a háború után ezek minősége a nyugati társadalmakban sok-

kal jobb lett, mint a Szovjetunióban. Ebben szerepe volt annak is, hogy a szovjet gazdaság gyorsuló növekedési üteme a hetvenes évek két olajárrobbanása ellenére – noha azoknak Moszkva jelentős haszonélvezője volt – az évtized közepén megtört, és ettől kezdve annak dinamikája folyamatosan lassult.

Ám ez a már akkor elkezdődő agónia sem tudta egy csapásra felszámolni a történelem egyik legnagyobb és évtizedeken át kiterjedt erőszakot alkalmazó rendőrállamát. A rendszer politikai kereteinek felbomlása évtizedekre elhúzódott. Ebben közrejátszott az is, hogy a Szovjetunióban a munkanélküliség a gazdaság romló teljesítménye ellenére még a nyolcvanas években is ismeretlen jelenségnek számított, a hatalmi elit helyzete pedig stabil volt. A Szovjetunió nem halmozott fel jelentős külső adósságot – az a felbomláskor sem volt több 70 milliárd dollárnál –, adósbesorolása pedig mindvégig kiváló maradt. A gorbacsovi reformok megkezdéséig nem volt semmi jele komoly társadalmi elégedetlenségnek, a hatalom pedig az utolsó pillanatig számíthatott a hadsereg, a rendőrség és a belbiztonsági feladatokat is ellátó titkosszolgálat, a KGB lojalitására. Gorbacsov reformjait nem kiterjedt polgári engedetlenség, nem az erőszakszervezetek lázadása, még csak nem is külföldi beavatkozás, netán vesztes háború kényszerítette ki. A Szovjetunió – gazdasági nehézségei és a lakosság alacsony életszínvonala ellenére is – valószínűleg még hosszú évekig, ha nem évtizedekig fennmaradhatott volna, ha Gorbacsov és szövetségesei nem kezdenek a szovjet típusú társadalmi rendszer keretei között megvalósíthatatlan reformokba.

Az 1985 tavaszán hatalomra került új pártfőtitkár – ahogy elődei közül már Jurij Andropov is – látta, hogy a rendszer súlyos gondokkal küzd. Nehéz is lett volna ezt nem érzékelni az Egyesült Államokkal folyó sokrétű rivalizálás megannyi kudarca láttán. A két „szuperhatalom” közti verseny nemcsak politikai, gazdasági, katonai és technológiai színtéren folyt, hanem erkölcsi tekintetben is. Mindkét oldalon úgy gondolták, hogy rendszerük humánusabb, morális értelemben magasabb rendű a másiknál. Két olyan, saját univerzumot teremtő rendszerről volt szó, amelyek politikai, gazdasági, katonai és technológiai fölényén túl erkölcsi felsőbbrendűségét is bizonyítani akarta. Gorbacsov hatalmi helyzetbe kerülésével épp ennek bizonyossága vált kétségesé, függetlenül attól, hogy

korábban ez a bizonyosság a cinizmus, a korlátoltság vagy az önámító fanatizmus bizonyossága volt-e. A *peresztrojka* azonban, ami egyszerre jelentette a politikai és a gazdasági rendszer reformját, és ami egyben az „októberi forradalom” antikapitalista eszményét volt hivatott helyreállítani, eleve kudarcra volt ítélve. És ennek távolról sem csak belső okai – az ország relatív szegénysége, a gazdaság alacsony technikai-technológiai szintje – voltak, hanem sokkal inkább külsők, mégpedig azok a radikális változások, amelyek a háború utáni kapitalizmust a világ leggazdagabb országaiban jóval vonzóbbakká tették a szocializmus legvonzóbb változatával szemben is.

A gorbacsovi reformok végeredményükben mind a szovjet típusú társadalmi rendszer, mind a szovjet államkeret felbomlásához vezettek. A legnagyobb szovjet utódállamban, Oroszországban elindított piaci reformok és a versengő demokrácia kialakítására irányuló kísérletek a kilencvenes években rendkívül komoly áldozatokat követeltek az orosz társadalomtól. A piaci átmenet első öt éve a hiperinfláció – vagyis éves szinten a 100%-ot meghaladó pénzromlás – körülményei között ment végbe. Az orosz „sokkterápia” – ami az árak felszabadítását, a kül- és belkereskedelem liberalizálását, az ipari vagyon magánosítását és a makrogazdasági stabilitás megteremtését foglalta magában – már az első évben 2700%-os inflációt eredményezett. A drámai pénzromlás következtében az orosz társadalom nagy része elveszítette szovjet korszakbeli megtakarításait, fogyasztásának szintje és szerkezete pedig rövid időn belül a hatvanas évek végét kezdte idézni. A Jegor Gajdar vezetete reformerek dolgát az sem könnyítette meg, hogy a kilencvenes évek az alacsony energiaárak időszakára estek. Jelcinnek és szövetségeseinek az új államiság keretei között úgy kellett megküzdnie a politikai és a gazdasági rendszer átalakításával, hogy eközben az ország fontos bevételi forrásául szolgáló kőolaj hordónkénti éves átlagára mindvégig a 20 dollár körüli sávban maradt.

A gazdasági és szociális nehézségek mellett súlyos problémát jelentett a társadalom demokratikus tapasztalatok nélküli politikai kultúrája. A cári és a szovjet örökség felszámolására irányuló kísérletek többnyire megfeneklettek, vagy féloldalasra sikeredtek. Az intézményhiányos fejlődés és a jogtudat szegénysége komoly akadálya lett a modern jogállami

igazságszolgáltatás kialakításának. Felettebb ellentmondásos eredménnyel járt a jogállami elvárásoknak megfelelő ügyészi rendszer létrehozása. Ahogy az ügyészégek igazságszolgáltatáson belüli túlhatalmát nem sikerült megtörni, úgy a titkosszolgálatok demokratikus rendszerektől idegen széles körű befolyását sem. Ezen még a többszöri intézményi átszervezések sem tudtak érdemben változtatni. A közhatalom erózióját mutatta az a kilencvenes évek második felére jellemzővé vált jelenség, amit többnyire csak a „kompromatok”, azaz a „kompromittáló anyagok” háborújaként emlegettek. Ez részben a magán védelmi szolgálatok létrejöttének, részben pedig az állami titkosszolgálatok korrupszágának volt a következménye.

Mindeközben a politikai küzdelem természete is kezdett átalakulni. A viták egyre kevésbé szóltak politikai eszményekről és tartalmakról, sokkal inkább az üzleti rivális kiiktatásáról. A gazdaság kilencvenes évekbeli folyamatos teljesítménycsökkenése mellett hatalmas vagyoni és jövedelmi különbségek jöttek létre. Egy idő után a sajtó üdítően szabad és plurális világa is jórészt különböző klánok és érdekcsoportok egymás közti küzdelmének eszközévé vált. Igaz, érdektagolt maradt, de a lapok és tévécsatornák hír- és politikai elemzőműsorai többségükben meglehetősen távol kerültek az elfogulatlan és objektív újságírás eszményétől. A kilencvenes évek második felére a méltányos politikai verseny feltételei is egyre inkább leszűkültek, bár nem számolták fel azokat teljesen. A központi hatalom ugyan megőrizte az ország területi integritását, de eközben a gyorsan korrumpálódó regionális elitek meglehetősen függetlenek maradtak. Önállóságukat azonban nem feltétlenül a rájuk bízott terület és az ott élők javára használták ki. A nagy reményekkel induló gazdasági és politikai átalakítás – a közvagyon jelentős részének áron aluli privatizálása, a gyenge adófejelem, a meggondolatlan állampapírkibocsátás és délkelet-ázsiai pénzügyi válság Oroszországot is elérő hatása következtében – 1998 augusztusában államcsődbe torkollt.

A JELCINI VÉGJÁTÉK: 1999 ŐSZE

Jelcin és rendszere 1999 nyarára egyre kilátástalanabb helyzetbe került. Ugyan mutatkoztak jelei annak, hogy az előző évi augusztusi államcsőd után stabilizálódik a gazdaság, a rubelárfolyam beszakadása pedig élénkítően hat az ipari kibocsátásra, ám mindebből az orosz társadalom vajmi keveset érzett. Az 1998-as default következtében mintegy 70 millió ember (a lakosság közel fele) jövedelme nem haladta meg a napi egy dollárt, és ilyenformán a világ legszegényebb egymilliárdjához tartozott.

A Kremlnek májusban ugyan sikerült megakadályoznia a Jelcin leváltását kezdeményező eljárást, és menesztteni tudta az egyre népszerűbbé váló és ezért a Kreml számára egyre komolyabb politikai kockázatot jelentő miniszterelnököt, Jevgenyij Primakovot, ám ennek ellenére a rezsim jövője továbbra is bizonytalan maradt. Leginkább azért, mert miközben már csak alig pár hónap volt hátra a december közepén esedékes parlamenti választásig, a Kreml mögött továbbra sem állt egyetlen olyan párt sem, amely a Dumában erős és hatékony támaszává tudott volna válni. És már csak alig egy év volt hátra a még ennél is kényesebb feladat megoldásáig: meg kellett találni a rezsim folytonosságát garantáló új elnök személyét, és biztosítani hatalomra kerülését. Az elnök és szövetségesei helyzetét erősen megnehezítette, hogy Jelcin környezetéből többen káros korrupciós ügybe keveredtek. Az sem kedvezett a hatalomátörökítés kényes műveletének, hogy az elnök egyre többször adta jelét mentális és fizikai leépülésének.

Ebben a nem sok reménnyel kecsegtető helyzetben váratlan eseményre került sor. Augusztus 7-én a csecsen fegyveres erők főparancsnok-helyettesének és egy arab hadúrnak a vezetésével mintegy 400 fős fegyveres csoport tört be Csecsenföldről a vele szomszédos Dagesztánba. Az Oroszországhoz tartozó kis észak-kaukázusi köztársaságot váratlanul érte a Samil Baszajev és Ibn al-Hattab vezette fegyveres osztag megjelenése. A kaukázusi kalifátus programját meghirdető agresszorokkal a dageszt-

táni helyi erők azonnal felvették a harcot, majd rövidesen csatlakoztak hozzájuk a szövetségi központ katonái is. Mindeközben Moszkvában fontos személyi változásra került sor. Két nappal a dagesztáni csecsen betörés után felmentették a szövetségi kormány miniszterelnökét, Szergej Sztjepasint. Helyét a Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB) vezetője, egyben az orosz Nemzetbiztonsági Tanács titkára, Vlagyimir Putyin vette át.

Az új miniszterelnök politikai pályafutását a szentpétervári főpolgármester, a még Gorbacsov idején országosan ismertté vált reformpárti politikus, Anatolij Szobcsak mellett kezdte mint a város külkapcsolataiért felelős vezető. Még az egyetemről ismerték egymást, Putyin ugyanis a Leningrádi Állami Egyetem joghallgatójaként Szobcsak tanítványa volt. A későbbi elnök azonban az egyetem elvégzése után nem valamilyen klasszikus jogáspályát választott, hanem a szovjet Állambiztonsági Bizottság, a KGB munkatársa lett. A peresztrojka éveit ebbéli minőségében Drezdában szolgált, itt érte a berlini fal leomlása. Szentpétervárra történő visszatérését követően előbb alma materének egyik helyettes rektora lett, majd a polgármesteri hivatalban Szobcsak mellé került. 1996-ban, azok után, hogy patrónusa elvesztette a nyári főpolgármester-választást, a már akkor a fővárosban felelős posztokon szolgáló egykori szentpétervári munkatársai segítségével átkerült Moszkvába, ahol az Elnöki Hivatalban kapott megbízatást. Fegyelmezett és megbízható végrehajtóként gyorsan emelkedett a ranglétrán, mígnem 1997 tavaszán kinevezték a hivatal egyik helyettes vezetőjévé. A következő év nyarán már a legnagyobb orosz titkosszolgálat, az FSZB igazgatója, majd nem sokkal később az orosz Nemzetbiztonsági Tanács titkára. Ezekről a posztjairól kerül a kormány élére.

Máig nem teljesen világos, hogy Baszajevék miért szánták el magukat Dagesztán megtámadására. Azt ugyanis egy pillanattig sem gondolhatták, hogy Moszkva tétlen marad. Ráadásul ezzel a támadással nemcsak azt kockáztatták, hogy a szövetségi erők visszavágnak, de azt is, hogy az orosz vezetés felhatalmazottnak fogja tekinteni magát az 1996 augusztusában megkötött haszavjurti megállapodás felmondására. Ez volt az az öt évre megkötött egyezség, amely egyfelől lezárta az 1994 végén elkezdődő első csecsen háborút, másfelől öt évre elnapolta annak a kérdésnek az eldöntését, hogy a kis észak-kaukázusi köztársaság része

marad-e az Oroszországi Föderációnak, vagy jövőjét azon kívül képzeleli el. A dagesztáni betöréssel Baszajev és Hattab Csecsenföld függetlenségét tette kockára.

Ami azonban még ennél is érthetlenebb, az a négy, Oroszország több pontján végrehajtott lakóházrobbantás volt, amelyekre pár héttel a dagesztáni betörés után került sor. Először szeptember 4-én a dagesztáni Bujnakszkban robbantottak föl egy többemeletes épületet. A merényletben hatvannégyen veszítették életüket. Szeptember 9-én Moszkvában, a Gurjanov utcai terrortámadásban százan haltak meg. Szeptember 13-án újra robbantottak, ezúttal is Moszkvában: a téglából épült Kasirszkoje sosszén lévő toronyházban százhuszonnégyen lelték halálukat. A szeptember 16-i, dél-oroszországi Volgononszkban történt robbantásban tizenkilencen veszítették életüket. Az orosz nyomozóhatóságok az első pillanattól kezdve a csecseneket gyanúsították, aminek a nyilvánosságban is hangot adtak, a közhangulatot pillanatok alatt a kaukázusiak ellen fordítva.

Ezen még az a rejtélyes incidens sem tudott változtatni, amire szeptember 22-én Rjazanyban került sor. A Moszkvától délkeletre található város egyik külső kerületének lakótelepén többen arra lettek figyelmesek, hogy egy régi Ladából, amelynek elülső és hátsó rendszáma különbözött egymástól, két férfi vászonzsákokat visz le az egyik lakóház pincéjébe, majd gyorsan távozik a helyszínről harmadik társukkal, egy nővel. A ház lakói közül néhányan, akik az immár több hete tartó oroszországi robbantások miatt éppúgy nyugtalanná és bizalmatlanná váltak, mint a lakosság többsége, észrevették ezt, és az ismeretlen alakok távozása után azonnal megnézték a zsákokat, amelyekből kristálycukorra emlékeztető anyag pergett ki. A hatóságoknak köszönhetően ekkor már Oroszország-szerte köztudott volt, hogy a szeptemberi robbantásokat hexogénnel, egy kristálycukorra emlékeztető anyaggal követték el. Az éber polgárok azonban nemcsak zsákokat találtak a pincében, de egy halkan ketyegő robbanószerkezetet is. Azonnal hívták a helyi rendőröket, akik rövid időn belül megállapították, hogy nem volt alaptalan a lakók feltételezése, amit a robbanószerkezetet hatástalanító tűzszerész is megerősített. Másnap reggel a központi tévécsatornák hírműsorai a rjazanyi rendőrség hivatalos közleményére hivatkozva nemcsak egy újabb terrortáma-

dás megakadályozásáról számoltak be, de arról is, hogy a hatástalanított bomba robbanótöltete hexogén volt. Nem sokkal később a szövetségi belügyminiszter, Vlagyimir Rusajlo is megszólalt. Kijelentette, hogy sikerült a terroristák ötödik lakóházrobbantását megelőzni. Este pedig már Putyin nyilatkozott arról, hogy az orosz légierő gépei megkezdték Groz-nij, a csecsen főváros bombázását. Az összefüggés világos volt: a csecsenek Oroszország-szerte lakóházakat robbantanak, mi meg ezért bombázzuk őket.

Ám néhány órával később meglepő dologra derült fény. Nem sokkal azok után, hogy a rjazanyi rendőrök megtalálták a merénylők hátrahagyott régi Ladáját, a lakók személyleírása alapján elfogták a három tettest is, akikről kiderült, hogy a Szövetségi Biztonsági Szolgálat munkatársai. Erre a nem várt fordulatra a legnagyobb orosz titkosszolgálat vezetésének mindenképpen reagálnia kellett. Ez másnap reggel meg is történt: Nyikolaj Patrusjev, az FSZB igazgatója a Kreml-beli tanácskozásról távozóban újságíróknak kijelenti, hogy a rjazanyi épület lakóinak evakuálása csupán gyakorlat volt, és az ő tudtával elhelyezett robbanószerkezet sem volt valódi.

Viszonyuljunk bárhogya is a hivatalos állásponthoz, egy dolog biztos: a csecsenek dagesztáni betörése és a nekik tulajdonított lakóházrobbantások – a rjazanyi incidens ellenére is – pillanatok alatt a csecsenek ellen hangolták az orosz közvéleményt. Ez teljesen új jelenség volt. Az első háború idején, hiába került sor két durva túszejtésre, előbb Bugyovszkban, majd Kizljárban, az orosz társadalom többsége mindvégig háborúellenes maradt. Most viszont bosszút követelt. Október elején meg is indultak a szövetségi erők Csecsenföld ellen.

Eközben Moszkvában gőzerővel készültek a decemberi dumaválasztásra. Miután a választási kampány elején a Kremlnek még nem volt olyan pártja, amelyre a következő parlamentben támaszkodhatott volna, sebtében létre kellett hoznia egy ilyet, és létre is hozott. Különös képződmény volt. Úgy alkották meg, hogy a Kreml kampánytechnológusai és közvélemény-kutatói előzetesen kiderítették, hogy az orosz társadalom milyen karakterű pártra vágyna a leginkább. A felmérések azt mutatták, hogy olyanra, amely a legkevésbé emlékezteti őket a politika világára. Nem volt egyszerű feladat ennek megfelelni, de megoldották.

Mégpedig úgy, hogy az Egység névre elkeresztelt párt választási listájának első három helyére olyanok kerültek, akikről az oroszországi választópolgárok nagy része elhitte, hogy – miközben derék és ismert emberek – nincs semmi közük a politikához. Ezért lett a listavezető a rendkívüli helyzetek minisztériumának irányítója, Szergej Sojgu; ezért kapta meg a lista második helyét a kötöttfogású birkózásban háromszoros olimpiai bajnok Alekszandr Karelin; a harmadikat pedig a maffia elleni fellépés emblematikus rendőrtábornoka, Alekszandr Gurov. Csupa politikán kívüli nagyszerű ember. És mint utóbb kiderült, a párt megálmodóinak számítása be is jött, az Egység ugyanis listán kevesebb mint 1%-kal maradt csak le a győztes kommunisták mögött. Így az alig pár hónappal korábban alapított párté lett a Duma második legnépesebb frakciója, ami nem sokkal később egyesült a harmadik legnagyobb frakciót adó Hazánk – Egész Oroszország párttal, létrehozva ezzel az azóta is működő hatalompártot, az Egységes Oroszországot.

A Kreml parlamenti támaszaként működő párt váratlan jó szereplése miatt, továbbá annak köszönhetően, hogy a kommunisták győzelmük ellenére is 44 mandátumot veszítettek az előző ciklusbeli eredményükhöz képest, elhárult annak veszélye, hogy a Dumában az elnökkel szembenálló alkotmányozó többség jöjjön létre. Az ugyanis lehetőséget adott volna az elnöki vétó folyamatos feloldására, ami azt jelentette volna, hogy a törvényhozási folyamatban a végső szó az államfőtől átkerült volna a parlament kétharmados többségét alkotó ellenzéki koalícióhoz. Miután ennek veszélye elhárult, Jelcin és környezete úgy döntött, hogy érdemes kihasználni a sikeres dumaválasztás nyomán előállt új politikai helyzetet és az augusztusban kinevezett új miniszterelnök csecsenföldi háborúval kivívott látványos népszerűség-növekedését, és előrehozott elnökválasztást kell tartani. Ehhez azonban le kellett mondania Jelcinnek, aki – kiváló dramaturgiai érzéktől hajtva – ezt december 31-e délelőttjén meg is tette. Lemondásával a kormányfő, Vlagyimir Putyin ügyvezető elnökké lépett elő, és ebben a tisztségében vezette az országot a márciusra előrehozott választásig még hátralévő időben. Ügyvezető elnöki pozíciója versenytársaihoz képest olyan előnyhöz juttatta, hogy a 2000. március 26-án megtartott elnökválasztást már az első fordulóban meg tudta nyerni.

PUTYIN ELSŐ KÉT ELNÖKSÉGE (2000–2008)

A jecini évek ellentmondásos, káoszba hajló korszaka után aligha okozhatott meglepetést, hogy Putyin és politikai kísérete államszigort ígérő programmal lépett színre. Nem volt ez furcsa egy olyan országban, ahol az állam akkor már jó ideje legsajátabb közfeladatainak nagy részét sem tudta ellátni. Ebben a helyzetben az új elnöknek aligha lehetett más választása: meg kellett kísérelnie a megrendült állam erejének helyreállítását. A közhatalom konszolidálása nélkül Oroszország minden bizonnyal elveszítette volna még az esélyét is annak, hogy belátható időn belül hatékonyan működő piacgazdaságot, állampolgárai számára pedig valódi szabadságot és biztonságot teremtsen. Mindazonáltal az is világos volt, hogy ez a program komoly politikai kockázatokkal jár, különösen egy olyan országban, ahol a civil társadalom hagyományosan igen gyöngye, s így aligha lehet gátja egy kelleténél nagyobb hatalomkoncentrálásnak, az adminisztratív állam túlzott megerősödésének. Ez a kényes helyzet nagymértékben megnövelte Putyin és az „államerősítők” felelősségét. Ilyen körülmények között a „törvény diktatúrája” – érthető módon – nemcsak a korrumpált hivatalnokokkal és maffiózó politikusokkal összefonódott oligarchikus klánok képviselőiben keltethetett nyugtalanságot, akik gátlástalan haszonélvezői voltak a gyenge állam szülte zavaros helyzetnek, hanem azokban is, akik tartottak attól, hogy a központi és központosító állam vissza is élhet helyreállított erejével.

De mitől vált különösen nehézé az oroszországi politikai átmenet? A súlyos gazdasági örökségen túl többek között attól, hogy a politikai osztály részeként fennmaradtak olyan, legitimitásukat megőrző, jelentős társadalmi támogatást élvező csoportok, amelyek – ideológiai vagy civilizációs okokra hivatkozva – a politikai és gazdasági átalakulás nyílt és határozott ellenfeleiként léphettek fel. Erejüket pedig azért tudták megőrizni, mert a Szovjetunió területén létrejött államok társadalmi

– így Oroszországé is – még a kelet-közép-európai országok nagy részéhez képest is sokkal zártabbnak bizonyultak. Ráadásul – a három balti állam kivételével – jóval hosszabb időn át voltak foglyai a szovjet típusú diktatórikus rendszernek. Ez a körülmény demokratikus hagyományait, már amennyiben egyáltalán rendelkeztek ilyenekkel, gyakorlatilag feltámaszthatatlanná tette. De ami még ennél is fontosabb: az orosz társadalom jelentős része, sőt alighanem többsége – szemben a szovjet övezet egykori államainak társadalmával – a szovjet típusú rendszert nem valami kívülről rákényszerített uralomnak tekintette, hanem olyan fejleménynek, amely immanensen következett az orosz fejlődésből. Mindez együttesen azt eredményezte, hogy míg a kelet-közép-európai egykori állampártok utódaira – transzformációjukat kikényszerítendő – jelentős társadalmi nyomás nehezedett, addig ez a nyomás Oroszországban szinte teljesen hiányzott.

Ilyen körülmények között nem csodálható, hogy a jecini korszak első fele a demokratikus átmenet stratégiai kérdéseiben való folyamatos eliten belüli meg-nem-egyezés jegyében telt. A kilencvenes évek derekáig az oroszországi politikai osztály olyan alapvető kérdésekben sem tudott egyetértésre jutni, mint a magánosítás, a földmagántulajdon, a politika intézményi világa, avagy az ország külpolitikájának stratégiai irányvonala. Ez a prolongált disszenzus arra szorította Jelcint és környezetét, hogy szövetséget kössön a kialakuló tulajdonosi elittel. Ez a szövetség mindaddig érthető volt, amíg a demokratikus átmenet ellenfeleinek hatalomba történő visszatérése reális eséllyel bírt. Jelcin 1996-os újraválasztásával ennek veszélye ugyan jelentősen csökkent, ám bizonyos körülmények – mindenekelőtt a hatalom elkerülhetetlen átörökítése körüli bizonytalanságok – mégis meghosszabbították a szövetségekötési kényszert. Sőt, a hatalomátadással összefüggő szükségletek 1999 végére új szereplőket is „kooptáltak” a szövetségbe. Az új szereplők pedig nem máshonnan, mint a titkosszolgálatok felől érkeztek. És ezzel kialakult az a háromosztatú, bizarr informális koalíció, amely egyfelől nyugatos és liberális technokratákból, másfelől egykori és aktív titkosszolgálati emberekből, harmadrészt pedig Jelcin legszűkebb környezetéhez tartozó magas beosztású hivatalnokokból és üzletemberekből állt. Végül ez a bizarr koalíció választotta ki és segítette hatalomra 1999 leg-

végén Putyint, mégpedig azzal a megbízással, hogy a hatalom „átvétele” a társadalmi béke és az ország területi integritásának megőrzése mellett vigye véghez. És persze túl mindezekon gondja legyen arra is, hogy a koalícióba bevont csoportok privilegizált helyzete se sérüljön.

A Putyin körüli koalíció viszonylag rövid időn belül látványos sikerek sorát könyvelhette el, annak ellenére, hogy az „etatista fordulat” kibontakozását két politikailag rendkívül erős csoport próbálta fékezni. Mind a regionális elitek, mind pedig a kilencvenes évek derekán színre lépő új tulajdonosi osztály egyes csoportjai az új kurzus kudarcában voltak érdekeltek. Putyin és politikai szövetségesei azonban viszonylag gyorsan átvették a közhatalmat. Az új elnök világossá tette: Jelcin politikai öröksége számos tekintetben tarthatatlan. Leginkább azért, mert miközben az új tulajdonosi elit – a demokratikus legitimáció látszatára sem adva – egyre szélesebb körben vonta magához a politikai döntéseket, aközben az állam feltűnő gyorsasággal veszítette el képességét feladatainak teljesítésére. Ráadásul az új tulajdonosi osztály egyes csoportjai, ha magánérdekeik úgy kívánták, képesek voltak a legkisebb lelkiismereti aggály nélkül politikai válságok sorát gerjeszteni.

A központi hatalom megerősödésével szembehelyezkedő regionális elitek politikai erejét a Kreml három fordulóban gyengítette el. Az elsőben kiszorította őket a szövetségi szintű politika alakításából, miután sikerült átalakítani a Szövetségi Tanács rekrutálásának szabályait, és már 2000 nyarától nem a helyi hatalom első számú vezetői ültek a felsőházban, hanem csak azok képviselői. A Kreml ezzel a lépéssel dupla haszonhoz jutott. Egyfelől a regionális eliteket kitessékelte a központi hatalom e mindaddig fontos intézményéből, másfelől kitessékelésükkel magát az intézmény jelentőségét is leértékelték. A második körben a helyi elitek fölé hét elnöki megbízottat telepített, akik révén a központi hatalom hatékony ellenőrzésre és alternatív információforrásra tett szert. A harmadik lépésben pedig – különböző technikák alkalmazásával – megpróbált olyan politikusokat a kormányzói székbe segíteni, akik az új elnök iránt nem csupán lojálisak, de államerősítő programjának megvalósításában is készek vele együttműködni.

A regionális elitek elleni fellépés érthető volt, és mindaddig indokolt is maradt, amíg az a helyi kiskirályok megfegyverezését, korrup-

és nemegyszer önkényes magatartásának megtörését szolgálta. Ugyanez mondható el arról a szándékról is, amellyel a központi hatalom megpróbálta a helyi jogalkotást és jogalkalmazást a föderáció egységes alkotmányos terébe visszaterelni.

Az azonban már jogos kétségeket ébresztett, hogy valóban szükség volt-e az adóbevételek megosztásának oly mértékű átrendezésére, mint amilyenre már az első elnöki ciklus idején sor került. Az adók jelceni korszakra jellemző fele-fele arányú megosztása helyett ugyanis 2004-re már jó, ha a bevételek harmada maradt a regionális büdzsékben. És nyilván az is nehezen védhető, hogy a „rendteremtés” következtében a helyi hatalom szinte minden fontos területen elveszíti autonómiáját, és szerepe mindinkább arra szorítkozik, hogy a központi hatalom akaratának végrehajtója legyen. Ezt a túlzásokba hajló folyamatot tetőzte be Putyin-nak a beszláni túsdrámát követő javaslata a helyi végrehajtó hatalom első emberének új módon történő választásáról.

Az észak-oszétiai kisváros, Beszlán egyik általános iskoláját 2004 szeptemberében elfoglaló és az ott jelenlévőket túsul ejtő csecsen akció drámai következményeire hivatkozva (több mint háromszázan haltak meg, többségükben gyerekek) az elnök olyan döntést hozott, amellyel alapjaiban változtatta meg a központi és a helyi hatalom viszonyát. Mindez azt jelentette, hogy ezentúl a kormányzó (a nemzetiségi területeken az elnök) személyéről nem közvetlen és általános választással döntöttek, hanem a helyi közgyűlések (a nemzetiségi területeken a helyi parlamentek) határozata alapján. Ám ezek döntésüket kizárólag az államfő által javasolt személyre vonatkozóan hozhatták meg. Vagyis ebben a rendszerben még a helyi képviselők szerepe is merőben formálissá vált.

Ugyanakkor az is nyilvánvaló volt, hogy a helyi politikai verseny tisztaságának súlyos hiányosságai nem nagyon hagytak más választási lehetőséget a központi hatalomnak, mint bizonyos jogosítványok központi visszavételét, lévén a helyi civil társadalmak képtelenek voltak ezeket a tendenciákat megtörni. Utóbb azonban kiderült, hogy ez a rendszer sem tudott változtatni a helyi hatalom korrupszágán, sőt még növelte is azt. Mindemellett a helyi közösségek egy idő után egyre inkább úgy érezték, hogy a központi hatalom által kinevezett vezetőik elsősorban nem az ő érdekeiket védik, hanem a Kreml elvárásait teljesítik. Ez a fel-

ismerés nem egy esetben látványosan elidegenítette őket a Moszkvából kinevezett vezetőiktől.

Putyin etatista programját nemcsak a regionális vezetők fogadták nyugtalanossággal, de a tulajdonosi elit jelentős része is. Az oligarchák esetében kezdetben konfliktus csak azokkal támadt, akik nem voltak hajlandók tudomásul venni az új szabályokat, és lemondani az állam „tulajdonlására” irányuló politikai ambícióikról. Az új elnök azonban azt is pontosan érzékelte, hogy nem szabad egyszerre túl sok frontot nyitni és kockázatos célokat kitűzni. Ezért kezdetben beérte azzal, hogy kitesse őket a parván mögötti politikai alkuk világából, gazdasági pozícióikat azonban érintetlenül hagyta. Ez az általános szabály csak azokra nem vonatkozott, akik nem voltak hajlandók tudomásul venni, hogy ezentúl a mégoly tetemes magánvagyon, de még a hatalom érdekében tett korábbi szolgálatok sem adnak alapot politikai posztok és szerepek betöltésére.

Ezeket a privilegiált helyzetüket és anyagi érdekeiket súlyosan fenyegető új „játékszabályokat” azonban nem mindenki volt kész elfogadni, sőt akadtak olyanok is, akik ellentámadásba mentek át. Ebbe a kategóriába tartozott a Jelcini korszak két, egymással hol éles konfliktusban, hol szoros szövetségben álló médiacézára, Borisz Berezovszkij és Vlagyimir Guszenszkij. E kulcsszereplők kiiktatása a Jelcin utáni korszak stabilizációs szükségletei felől nézve aligha volt elkerülhető, lebonyolítása azonban nem volt túl elegáns, és egy idő után látványosan vetette vissza a televíziós tájékoztatás minőségét. Putyin első elnöki ciklusának végére az elektronikus médiumok feletti állami ellenőrzés visszavételével újfajta, ám ezúttal más, rivális társaságok által nem korlátozott elfoglaltság és egyoldalúság kezdte jellemezni a társadalom többsége számára változatlanul oly fontos televíziós tájékoztatást.

A Putyin körüli hatalmi koalíció felbomlásának kockázata a kezdet kezdetétől ott kísértett. Ezt a koalíciót ugyanis olyan csoportok szövetségkötése hozta létre, amelyek ugyan egyaránt érdekeltek voltak a békés hatalomátörökítésben, ám szinte minden egyéb területen – érdekek és értékrendek tekintetében – élesen szemben álltak egymással. Ugyanakkor a Putyint támogató koalíció mindhárom csoportja világosan látta, hogy kölcsönösen szükségük van egymásra. A politikai és adminisztratív elit nyugatos, liberális csoportjai tisztában voltak azzal, hogy jelentős

társadalmi támogatás nélkül, az állam működésének teljes szétzilálódása közepette képtelenek politikai stabilitást teremteni, és ezzel biztosítékokat nyújtani a piacgazdaság intézményeinek kiépüléséhez és megbízható működéséhez. A titkosszolgálatok felől érkezők tudatában voltak annak, hogy nyilvános politikai és adminisztratív szerepekben fellépve csak akkor számíthatnak a társadalom és a külvilág elfogadására, ha megszerzik más csoportok támogatását. Az úgynevezett Jelcini „család” részét alkotó oligarchák és az azokkal szorosan együttműködő, gyakran azok „delegáltjaiként” szolgáló vezető kormányzati tisztségviselők pedig érzékelték, hogy privilegiált helyzetük, illetve a kilencvenes évek zavaros privatizációs ügyleteiben megszerzett vagyonuk megőrzésére csak akkor számíthatnak, ha sietve kiegyeznek más elitcsoportokkal, amelyek a támogatás fejében garantálják érinthetlenségüket.

E bizarr, ám éveken át működőképes koalíció egyensúlya billent meg azzal, hogy 2003 nyarán kezdetét vette a Jukosz-ügy, az egyik leggazdagabb oroszországi üzletember, Mihail Hodorkovszkij és a többségi tulajdonában lévő olajtársaság elleni támadás. Az ügy kipattanásától kezdve világos volt, hogy mindennek messzemenő következményei lesznek. Nem azért volt nyugtalanító az oligarchákkal szembeni új keletű fellépés, mintha azok a demokratikus diskurzus letéteményesei, avagy feltétlen elkötelezettjei lettek volna, hanem mert helyzetüknél és gazdasági erejüknél fogva mégiscsak képesek voltak arra, hogy bizonyos korlátok között tartsák más elitcsoportok – így a demokratikus politikai verseny kereteinek kialakításában és életben tartásában alig, avagy egyáltalán nem érdekelt bürokratikus klánok – térnyerését. Jelenlétük tehát bizonyos fokig kiegyensúlyozó szerepet játszott, és pluralisztikus színezetet vitt a rendszerbe, miközben az orosz társadalom többsége meglehetősen könnyen viseltetett e versengő játéktér iránt. Ez az utóbbi érthető, ha arra gondolunk, hogy az orosz társadalom többsége – ahogy a két-éves évek elején, úgy ma is – a politikai és gazdasági átalakulás veszteségének érzi magát. Mindezt pedig jelentős részben – és többnyire nem is alaptalanul – az átmenet irányító nyugatos, liberális elitet teszi felelőssé. Ilyen körülmények között aligha volt meglepő, hogy a társadalmi többség könnyen, sőt kifejezett melegegedettséggel vette tudomásul az oligarchákkal szembeni fellépést.

Oroszország Putyin első két elnöki ciklusa idején – jelentős részben az energiaárak 1999-ben kezdődő emelkedésének köszönhetően – rendkívül gyors gazdasági növekedést könyvelhetett el. A kilencvenes évek drámai gazdasági hanyatlásával szemben, amelynek mértéke békeidőben – néhány FÁK-országot leszámítva – példátlan a XX. századi Európában, az orosz gazdaság a kétezres évek elejétől átlagosan évi 7%-ot meghaladó ütemben tudott növekedni egészen a 2008-as globális válságig. Ezzel párhuzamosan a lakosság jövedelmének reálértéke évről évre 10-10%-kal nőtt. Am az imponáló eredmények ellenére jócskán maradtak gondok és megoldásra váró feladatok.

Ezek közül is az egyik legégetőbb az ország archaikus költségvetési szerkezetének átalakítása lett volna. De mitől is volt a büdzsé szerkezete archaikus? Leginkább attól, hogy annak belső arányai egy letűnt kor szükségleteit tükrözték. Az orosz vezetés ezekben az években előszere-ttel emlegette, hogy az ország katonai költségvetése már jó ideje nem haladta meg a GDP 3%-át, miközben más államok ennél nagyobb arányban költenek védelmi célokra. Ez az állítás ugyan igaz volt, de mégis félrevezető, merthogy ez az adat önmagában vajmi keveset árul el egy-egy ország költségvetési politikájáról. Igaz volt ugyan, hogy Oroszország a kétezres évek elején 3% alatt tartotta katonai kiadásait, de más közkiadásokhoz mérve mégiscsak nagyon sokat költött úgynevezett „tradicionális” célokra, ahová a védelmi kiadásokon túl az ország irányításával összefüggő adminisztratív tételek és a nemzetbiztonsági kiadások is tartoznak. Ezzel szemben a büdzsé „modern” tételei közt számon tartott egészségügyre, oktatásra és a legkülönbébb szociális célokra már jóval kevesebbet fordított. A „modern” és a „tradicionális” kiadások közti arány a világ fejlett államaiban már jó ideje az előbbieik javára billent el. Ma már a „modern” tételek legkevesebb négy-hatszorosával múlják felül a „tradicionális” kiadásokat. Németországban például már a kétezres évek elején is háromszor többet költöttek oktatásra, mint védelmi célokra, az egészségügyi költségvetés pedig hétszerese volt a katonai büdzsének. Még az Egyesült Államokban is – ahol a katonai költségvetés hagyományosan rendkívül nagy, és az ország ezekben az években egyszerre két háborút is folytatott – a védelmi kiadásokat mind az egészségügyi, mind az oktatási büdzsé felülmúlta. Oroszországban azonban épp a fordított-

ja volt a helyzet. Az ország védelmi kiadásai 2008-ban például négyszer voltak nagyobbak, mint az egészségügyiék, és háromszor, mint az oktatásiak.

Mindeközben Putyin első két elnöksége idején, főleg annak korai szakaszában, kifejezetten reménytelen alakultak az orosz–nyugati kapcsolatok. A Kreml gyors és nem várt kiállása Washington mellett az Egyesült Államokat ért 2001-es terrortámadásokat követően pillanatok alatt átrajzolta az amerikai kormányzatban addig uralkodó Oroszország-képet. A Bush-adminisztráció által korábban másodrendű hatalomként kezelt Oroszország egyszeriben fontossá vált, és ezzel kezdetét vette az a csaknem két évig tartó periódus, amikor Moszkva kapcsolatai kiválóan alakultak mind Európa meghatározó hatalmaival, mind az Egyesült Államokkal. Ez az az időszak, amikor az orosz elit akkor még jelentős befolyással rendelkező nyugatos, liberális csoportjai elérhető és elérendő célként kezdték emlegetni Oroszország Európai Unióba történő majdani – középtávon megvalósítható – felvételét. Olyan tekintélyes politikusok beszéltek erről nyíltan, mint a szociálliberális Jabloko párt vezetője, Grigorij Javlinszkij, vagy a liberális Jobboldali Erők Szövetségének egyik meghatározó alakja, az azóta meggyilkolt Borisz Nyemcov. Erről korábban, a jecini években egyetlen jelentős politikus sem mert nyilvánosan beszélni vagy mert ez a perspektíva túlságosan távolinak tűnt, vagy mert magát a majdani tagságot mint elérendő célt nem tekintette igazán fontosnak. Az orosz elit egy része ugyanis nagyon sokáig alábecsülte az Európai Unió súlyát és jelentőségét, helyette sokkal fontosabbnak tartotta a kontinens meghatározó hatalmaival való kétoldalú kapcsolatokat. 2001 őszén azonban egyszeriben minden megváltozott. Az Egyesült Államokat ért támadás után úgy tűnt, komoly esély nyílik arra, hogy Oroszország és a Nyugat kapcsolatai tartósan és átfogóan demilitarizálódjanak, vagyis olyan helyzet alakuljon ki, amelyben egyik oldalon sem gondolják majd úgy, hogy bármely érdekütközéskor, annak megoldásaként, a felekben felmerülhetne az erőszakkal való fenyegetés, még kevésbé az erőszak alkalmazása. Ennek lehetősége már a jecini években is megvolt, de a 2001 őszén felbukkanó és közös ellenségként beazonosított „nemzetközi terrorizmus” minden korábbinál közelebb hozta egymáshoz Oroszországot és az Egyesült Államokat.

Abban, hogy rövid időn belül vége lett ennek az ígéretes „kegyelmi állapotnak”, külső és belső tényezők egyaránt közrejátszottak. Ami a külsőket illeti, mindenekelőtt az Egyesült Államok és szövetségesei 2003 márciusában megindított iraki intervenciójára kell utalnunk, ezt ugyanis Moszkva kezdettől fogva ellenezte. A Kreml álláspontja szerint az intervenció felborítja a régió kényes belső egyensúlyát és relatív stabilitását, és számos előre nem látható folyamatot indíthat el: egyes társadalmi és etnikai csoportokat aktivizálhat, másokat pedig radikalizálhat. Moszkva olvasatában az iraki intervenció az Egyesült Államok az ENSZ Biztonsági Tanácsának felhatalmazása nélkül megindított hódító háborúja volt, olyan beavatkozás, amely a Föld legjelentősebb szénhidrogén-tartalékai, illetve a térség egésze feletti katonai és politikai ellenőrzés megszerzésére irányult.

A 2003-as iraki háború mégsem az amerikai beavatkozás negatív orosz megítélése miatt gyakorolt komoly hatást a két ország kapcsolataira. Az intervenció következményei áttételesen jelentkeztek. A beavatkozás nyomán előálló új helyzet ráadásul többféleképpen is hozzájárult Moszkva önbizalmának növekedéséhez, ami rögtön visszahatott az orosz–amerikai kapcsolatokra is. Az elhúzódozó intervenció egyfelől elkezdte folyamatosan és egyre gyorsabb ütemben növelni a kőolaj árát. Az orosz jegybank ennek köszönhetően 2004 és 2008 nyara között több mint nyolcszorosára tudta növelni nemzetközi tartalékait. Másfelől a katonai beavatkozás Irak megroppantásával jelentősen megerősítette az Oroszországgal hagyományosan különleges kapcsolatokat ápoló Irán regionális jelentőségét és befolyását, ami a korábbiaknál jóval nagyobb mozgásteret biztosított Moszkvának. Paradox módon miközben Oroszország határozottan ellenezte az iraki inváziót, végeredményét tekintve annak egyik legnagyobb nyertese lett.

Az Egyesült Államok és Oroszország közti új keletű bizalom gyors és átfogó erózióját mégsem az iraki beavatkozás okozta, az legfeljebb csak elindította ezt a folyamatot. A bizalmatlanság kiteljesedésében sokkal fontosabb szerepet játszottak az egykori szovjet belső periféria Nyugatról támogatott „színes forradalmi”. Az első sikeres hatalmváltás, a 2003-as grúziai még nem keltett különösebb nyugtalanságot Moszkvában. Nem így az egy évvel későbbi ukrajnai. A „narancsos forrada-

lom” mögött a Kreml – nem is alaptalanul – erős nyugati támogatást sejtett. Moszkva az Oroszországtól távolodni akaró Nyugat-barát politikusok hatalomra segítését és a balti államok 2004-es NATO-felvételét egy olyan stratégia részeinek tekintette, amelynek végső célja Oroszország bekerítése és elszigetelése. Nem véletlen, hogy a 2004-es őszi ukrajnai események orosz és nyugati értelmezése már szöges ellentétben állt egymással. Moszkva úgy látta, hogy az ukrajnai hatalmváltás nem más, mint a Nyugat demokráciára hivatkozó nyers geopolitikai offenzívája, ami nemhogy demokráciát nem teremtet, de még destabilizálja is a térséget. Ezzel szemben a nyugati álláspont szerint azért kell demokratizálni az egykori szovjet belső periféria államait, mert e nélkül elképzelhetetlen a régió stabilizálása.

Mindez jól mutatta, hogy ebben a kérdésben milyen kevés esélye volt a kompromisszumnak, a régió ügyeibe beavatkozó hatalmak ugyanis egészen másképp értelmezték fellépésük indítékait és következményeit. Ugyanakkor a „narancsos forradalom” arra is rávilágított, hogy a Nyugat nem azért támogatta az Oroszországtól távolodni akaró erőket, mert ezeket az államokat magához akarta volna kötni, netán integrálni, hanem elsősorban azért, hogy megakadályozza Moszkva térség feletti politikai felügyeletének megerősödését. Az ezzel kapcsolatos félelmek egyáltalán nem voltak alaptalanok. A 2004-es ukrajnai válság ugyanis azt is megmutatta, hogy Oroszország immár kellő erőt érez magában ahhoz, hogy a még a kilencvenes évek elején meghirdetett programját, az „orosz Monroe-elvet” (az Egyesült Államok elnöke, James Monroe által 1823-ban meghirdetett, az európai gyarmatosítással szembeszálló irányvonal mintájára) a gyakorlatban is érvényesítse. Vagyis Putyin második elnöki ciklusának kezdetére az orosz vezetés meggyőződésévé vált, hogy végre érvényt tud szerezni az egykori szovjet tagköztársaságokkal kapcsolatos előjogainak. Ezek a területek ugyanis – a még 1994-ben meghirdetett hivatalos moszkvai álláspont szerint – Oroszország számára „életfontosságú érdekövezetet” alkotnak. Ezt azonban a nyugati hatalmak sem akkor, sem azóta nem voltak hajlandók tudomásul venni. De ha tudomásul is vették volna, Moszkvának akkor is szembe kellett volna néznie egy, az előbbinél is súlyosabb problémával, az érintett államok elutasításával. A kétezres évek elején sem csak a nyugatiak beavat-

kozása akadályozta meg Oroszországot abban, hogy privilegizált érdekövezet-igényét érvényesítse, hanem az új szuverén államok ellenállása, ma pedig még inkább ez a helyzet. Ezt azonban a Kreml számára nehéz volt elfogadni, helyette kényelmesebbnek tűnt a Nyugatot felelőssé tenni a kudarcért.

Ugyanakkor hiba lenne a Kreml újjáéledő önbizalmat kizárólag az országba beáramló olajdollárokra visszavezetni. Ez a jelentős pótlólagos jövedelem ugyan fontos szerepet játszott az orosz vezetés elbizakodottságában a döntő azonban a sikeres belpolitikai stabilizáció volt, amit Putyin és környezete már első elnöki ciklusa idején véghezvitt. Ez az a periódus, amikor Putyin úgy „deprivatizálja” a közhatalmat, hogy közben még érintetlenül hagyja a jecini korszakban felemelkedő oligarchák tulajdonát. Még gyakorlatiasan együttműködik velük, de a központi hatalom fölötti politikai befolyásuktól lépésről-lépésre haladva megfosztja őket. A belpolitikai stabilizáció, a közhatalom működésének látványos javulása és a beáramló olajdollárok együttesen kölcsönöznek rövid időn belül jelentős tekintélyt és politikai erőt Putyinnak.

Az orosz elnök 2003 nyarán már annyira stabilnak érezte helyzetét, hogy elérkezettnek látta az időt az ország kilencvenes években magánkézbe került stratégiai erőforrásai feletti ellenőrzés részleges visszaszerzésére. A „visszaállamosítás” a kőolaj-ágazat esetében azt jelentette, hogy míg 2002-ben a kitermelt kőolaj 80%-át magántulajdonban lévő cégek hozták felszínre, addig 2008-ban már csak 58%-át. A stratégiai jelentőségű tulajdon visszaszerzésének leglátványosabb epizódja a már említett Jukosz-ügy volt. Annak az oroszországi olajtársaságnak az összeroppanása, majd a Rosznyefty révén állami tulajdonba vétele, amelynek napi kőolaj-kitermelése (2,4 millió hordó) a kuvaitihoz volt mérhető. Egyúttal ez jelentette az első lépést a központosított állami rendszerre történő áttérésre. A Jukosz államosításával megkezdődő folyamat Putyin harmadik elnöki ciklusának végére, vagyis 2018-ra oda vezetett, hogy – egyes források szerint – az orosz GDP közel kétharmadát már állami tulajdonban lévő vállalatok állították elő. A kilencvenes évek végén, Jelcin elnökségének utolsó szakaszában még ennek épp a fordítottja volt a helyzet. A Jukosz-ügy azonban nemcsak arra volt jó, hogy példát statuáljon, és a jecini korszak oligarchái számára világossá tegye, hogy mit enged-

hetnek meg maguknak, és mit nem, de arra is, hogy átrendezze a hatalmi elit belső erőviszonyait, jelentősen legyengítve a Nyugattal való együttműködés fenntartásában érdekelt csoportokat.

Az erőviszonyok átrendeződésének következményei már 2003 végén láthatók voltak. A Kreml a decemberi parlamenti választások, majd a következő év márciusában megtartott elnökválasztás előkészítése és lebonyolítása során érdemi ellenállás nélkül vonhatta felügyelete alá a politikai folyamatok egészét. Ennek eredményeképpen a 2003 decemberében megtartott dumaválasztáson sikerült először alkotmányozó többséghez juttatni az elnök parlamenti támaszát jelentő pártot, az alig két évvel korábban létrehozott Egységes Oroszországot. Az ekkor felálló parlamenti alsóház, vagyis az Állami Duma lényegét tekintve – egyetlen pártcsere kivételével – azóta is őrzi az akkor kialakult szerkezetét, vagyis azóta is csak négy párt kerül a Dumába, és ezek közt 2003 óta nincs egyetlen nyugatos vagy liberális párt sem. Ettől kezdve a politika legfontosabb nyilvános színterére – a kommunista pártot leszámítva – kizárólag kreatúrापártok nyertek beböcsátást, vagyis olyan pártok, amelyek a mindenkori végrehajtó hatalom politikai szándéka, és nem a társadalom valamely csoportjának akarata alapján jöttek létre. Ezek a tendenciák a következő években tovább erősödtek, és a párt-, illetve a választási törvény többszöri átalakításával teljesedtek ki. Az így létrejövő új törvényi keretek lényegében ellehetetlenítették a valóságos politikai versenyt Oroszországban már Putyin második elnöki ciklusa idején. Hiába bírálta az Egyesült Államok mind erőteljesebben a rendszer autokratikus jegyeit, ez a kritika egyre kevésbé hatott. Nemcsak az orosz politikai osztály vált egyre közömbösebbé a Nyugat véleményével szemben, hanem az oroszok többsége is. A társadalom nagy része ugyanis még mindig élhetőbbnek és méltányosabbnak találta a putyini rendszer politikai jogokat szűkítő, ám szociálisan nagyobb biztonságot nyújtó világát, mint a jecini évek káoszát.

Eközben a „közel-külföld” eredményes (Grúzia, Ukrajna, Kirgizisztán) és eredménytelen (Fehéroroszország, Moldova, Azerbajdzsán, Üzbegisztán) „színes forradalmi” csak még tovább növelték Moszkva Nyugattal szembeni bizalmatlanságát. A Kreml a 2004-es ukrajnai hatalomváltást követően maga is fordulatot tett, és elkezdte felülvizs-

gálni a FÁK-térségbeli politikáját. Ennek részeként az addig érvényesített olcsó energiaszállítások kedvezményeit sorra vonta meg az egykori szovjet térség tőle politikailag elforduló országaitól. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy Ukrajna esetében Moszkva nem minden alap nélkül hivatkozhatott a tranzitvezetékek körül állandósult vitákra. A Gazprom szeretne volna az ukrainai vezetékszaksaszt közvetlen felügyelete alá vonni, már csak azért is, mert Nyugatra tartó gázszállításainak 85%-a Ukrajnán keresztül jutott el az európai fogyasztókhoz. A kijevi vezetés azonban ezt nem volt hajlandó elfogadni, ahogy a nyomásgyakorlásként használt gázáremelést sem. A kialakult patthelyzetet az orosz energiaóriás azzal próbálta feloldani, hogy végső érvként 2006. január 1-én másfél napra elzárta a gázcsapokat. Döntése azonban felemás eredménnyel zárult. Az áremelés elfogadását rá tudta ugyan kényszeríteni az ukránokra, de ezért nagy árat kellett fizetnie. Az erőszakos orosz fellépést ugyanis a Nyugat nem üzleti vitának, hanem Ukrajna politikailag motivált megbüntetésének tartotta. A nyugati kormányok és a sajtó nem csupán erőfölénnyel való visszaélést láttak a történetekben, hanem olyan üzleti lépésnek álcázott manővert, aminek háttérben politikai okok állnak.

Ezért a gázcsapok elzárásának lett még egy feltűnő következménye: Európa egy része – erős amerikai támogatás mellett – elkezdett alternatív gázforrások és szállítási útvonalak után nézni. Akkor még nem sok sikerrel. Az amerikaiak által fölkarolt Nabucco-terv ugyanis felettébb ingatag lábakon állt. Leginkább azért, mert Moszkva pozíciói az egykori szovjet közép-ázsiai köztársaságokban ugyan folyamatosan gyengültek, de még így is elég erősek maradtak ahhoz, hogy egy ilyen kezdeményezést az oroszok könnyedén blokkolhassanak. Ezen a helyzeten az sem változtatott érdemben, hogy az európai gázpiac 2009 utáni átrendeződése a rivális orosz projekt, a Déli áramlat megvalósulását is kétségesse tette. Mindenesetre a 2007 elejétől kibontakozó látványos küzdelem a Kaszpi-tenger és környékének energiakészleteiért néhány évre az egyik meghatározó elemévé vált a Moszkva és Washington közti kölcsönös és erős bizalmatlanságnak. 2010-től azonban – nem függetlenül a globális válság következményeitől és az európai gázpiaci helyzet átrendeződésétől – az orosz–amerikai küzdelem kezdett alábbhagyni. A gáz-

piaci helyzet átalakulásában meghatározó szerepe volt annak, hogy az a közel-keleti cseppfolyós földgáz, amit a 2009-es „palagáz-forradalom” előtt jórészt az Egyesült Államokban értékesítettek, az európai piacokra terelődött.

A térségben végbemenő „színes forradalmak” a Kremlt nemcsak mennyi preventív védelmi lépés megtételére készítették, de arra is, hogy új legitimációs ideológiával álljon elő. Így született meg az „irányított demokráciát” felváltó új szellemi konstrukció, a „szuverén demokrácia” koncepciója. Ez a 2005 elején bevezetett politikai újítás mindenekelőtt arra volt hivatott, hogy elejét vegye minden kívülről megfogalmazott, az oroszországi demokratikus deficitokra rámutató kritikának. A „szuverén demokrácia” ideológiai konstrukciója elsősorban arra szolgált, hogy egyfelől bizonyítsa, Oroszország olyan demokrácia, amely szuverén módon dönt önnön sorsáról, másfelől pedig olyan állam, amely immár maga határozza meg, hogy miként definiálja a demokrácia tartalmát, vagyis kizárólag neki van joga eldönteni, hogy mit tekint a maga társadalmi közegében megvalósítható demokráciának. Az egymást követő „színes forradalmak” másik fontos következményeként Moszkva a korábbiaknál is határozottabban kezdte ellenezni a NATO további, a Szovjetunió egykori területeit érintő kiterjesztését. Erre a helyzetre az európai NATO-tagállamok egy része – élén Németországgal – Ukrajna és Grúzia NATO-hoz történő közeledésének lassításával reagált.

A Nyugat és Oroszország közti bizalom leépülésében komoly szerepet játszott az amerikaiak által kezdeményezett – az iráni rakétafenyegetés kiiktatására hivatkozó – európai rakétapajzs terve is. Az amerikai projekt leginkább két ok miatt keltett aggodalmat Moszkvában. Egyrészt politikai okból, mert amennyiben e pajzs elemei valóban megépülnének, hangoztatták az orosz szakértők, úgy először történne meg – beleértve a „hidegháború” éveit is –, hogy az amerikai stratégiai képességek egy eleme, még ha ez az elem védelmi jellegű is, a kontinentális Európába kerülne, amit Moszkva nem hajlandó elfogadni. Másrészt Oroszország nem lehetett biztos benne, hogy az elfogó rakéták telepítése megáll az amerikaiak részéről bejelentett tucatnyi rakétánál, és semmiféle garanciát nem látott arra sem, hogy a robbanófej nélküli elfogó rakéták helyére idővel, ha ezt Washington szükségesnek tartja, ne kerülhetnének

oroszországi célpontok ellen bevethető támadó rakéták. A telepítési terv körüli ellentétek tovább mélyítették az iraki intervenció és az ukrajnai „narancsos forradalom” miatti már egyébként is meglévő súlyos bizalmatlanságot a két ország között.

A MEDVEGYEVI KÖZJÁTÉK (2008–2012)

2008 tavaszán négy évre a Putyin által támogatott Dmitrij Medvegyev foglalta el az elnöki pozíciót, miközben Putyiné lett a miniszterelnöki poszt. Ekkorra már alig maradtak nyomai a Moszkva és a nyugati világ közti – az évtized elejére még olyannyira jellemző – kölcsönös bizalomnak. Ez, mint láttuk, számos okkal – köztük az orosz belpolitikát mindinkább eluraló autokratikus tendenciákkal, az erre reagáló sűrűsödő nyugati kritikákkal, az amerikaiak FÁK-térségbeli növekvő aktivitásával, az európai rakétapajzs telepítésével és persze Moszkva új keletű és némiképp aránytvesztő önbizalmával – függött össze.

Az önbizalom alapja az orosz gazdaság 2000 és 2008 nyara közötti gyors növekedése volt. Oroszország gazdasági teljesítménye vásárlóerő-paritáson számolva már 2007-ben megelőzte a franciáét, a következő évben pedig a brit gazdaságét. Mindennek hátterében, ha nem is kizárólagosan, de jelentős mértékben az 1999 és 2008 közötti rendkívül kedvező globális energiakonjunktúra állt. Az ország valuta- és aranytartalékai ebben az időszakban 7,5 milliárd dollárról csaknem 600 milliárdra nőttek, és ezzel Oroszországgé lett – Kína és Japán után – a világ harmadik legnagyobb tartalékállománya. A gazdasági növekedés egyben a belső politikai stabilitás megerősödésével is járt, aminek az alapját a reálberek lendületes, évi 10% körüli emelkedése adta. A visszatért orosz önbizalom kiteljesedése tükröződött Putyin 2007 februárjában, a müncheni biztonságpolitikai fórumon elmondott beszédében is. Ebben az orosz elnök minden eddiginél határozottabban adta elő Nyugattal szembeni rosszállását és csalódottságát. Dmitrij Medvegyev ilyen politikai és gazdasági környezetben vette át 2008 tavaszán az elnöki feladatokat, nem sejtve, hogy röviddel beiktatása után két súlyos problémával is szembe kell néznie: egyfelől a grúziai konfliktussal, másfelől a globális válság – az előbbivel csaknem egyidejűleg jelentkező – Oroszországot is súlyosan érintő következményeivel.

A 2008-as grúziai ötnapos háború a müncheni beszédnél is erőteljesebb jelzése volt annak, hogy Moszkva nem fog tovább hátrálni. Az Oroszország által meghúzott határvonalat a Nyugat nem csupán a NATO FÁK-térségre is kiterjedő bővítésének erőltetésével lépte át, de azzal is, hogy olyan helyen támogatta egy befagyott területi vita erőszakos megoldását, amelyet Oroszország érdekövezetének tekint. Moszkva ugyanis semmilyen körülmények között nem hajlandó elfogadni – és ezt egyértelműen a világ értésére is adta –, hogy közvetlen geopolitikai környezetében bármilyen konfliktust megkérdőjelezése és egyetértése nélkül oldjanak meg, kiváltképp erőszakkal. Tbiliszi Dél-Oszétia ellen indított augusztus eleji offenzívája épp erre az utóbbira adott példát, azzal súlyosbítva, hogy a támadás első áldozataivá a grúz és oszét erőket egymástól elválasztó orosz békefenntartók váltak.

A korábban Grúziához tartozó, de Tbiliszi felügyelete alól magát már a kilencvenes évek elején kivonó Dél-Oszétia megtámadása grúz részről végzetes hibának bizonyult, olyan drámaian felelőtlen lépésnek, amely alkalmat adott arra, hogy Moszkva rövid időn belül mozgósítsa és bevesse az Észak-Kaukázusban épp hadgyakorlatot tartó erőit. A grúz elnök, Mihail Szaakasvili rosszul mérte fel országa helyzetét, és a Dél-Oszétiával határos grúz falvakat ért oszét fegyveres provokációra a szakadár terület visszaszerzését célzó aránytévészto agresszióval reagált. Szaakasvilit valószínűleg megtévesztette az ugyancsak Grúziához tartozó, ám eközben hosszú időn át meglehetősen önálló politikát folytató Adzsária néhány hónappal korábbi sikeres „visszaterelése” Tbiliszi felügyelete alá. Adzsária ugyanis – szemben Dél-Oszétiával – soha nem nyilvánította ki Grúziától való elszakadását, vagyis esetében nem egy szakadár területről volt szó, nem rendezkedett be függetlensége védelmére, és nem is számíthatott egy, a grúz központi hatalomnál jóval erősebb patrónus támogatására. Adzsária mögött senki nem állt, míg a dél-oszétok biztosak lehetnek Moszkva segítségében.

Oroszország a dél-oszétiai műveletei során nem érte be annyival, hogy csapatai kizárólag a szovjet felbomlás időszakában engedetlen né vált, magukat Tbiliszi felügyelete alól kivonó dél-oszét területekről űzzék ki a grúz erőket, hanem behatoltak a dél-kaukázusi ország törzsterületeire is, sőt élve az alkalommal, segítséget nyújtottak az ugyancsak

régóta önálló életet élő Abháziának, hogy függő területi vitáit „rendezze” a központi grúz hatalommal. Az EU erőteljes fellépése kellett ahhoz, hogy Moszkva a háború ötödik napján leállítsa Tbiliszi felé tartó erőit, majd visszavonja azokat a grúz törzsterületekről.

A Medvegyev–Putyin-páros – a Nyugat állítólágos kettős mércéjére hivatkozva – 2008. augusztus 26-án elismerte Dél-Oszétia és Abházia függetlenségét, s egyúttal diplomáciai kapcsolatokat létesített a két grúziai szakadár területtel. Ebben a döntésében nemcsak a Nyugatnak Koszovó szuverenitását elismerő néhány hónappal korábbi lépése játszott közre, hanem az is, hogy Moszkva semmiféle megértést nem tapasztalt álláspontja iránt, sem a fegyveres összetűzés napjaiban, sem az azt követő hetekben, beleértve a fegyveres konfliktus kiobbantásáért viselt felelősség kérdését is. A két szakadár terület szuverenitásának elismerésével is magára maradt, néhány államot leszámítva ugyanis senki nem követte lépését.

A grúziai események pillanatok alatt drámai mélységbe rántották az orosz–nyugati viszonyt. A NATO minden kapcsolatát felfüggesztette Moszkvával. És mindegyre akkor került sor, amikor Oroszországra a grúziai háborúnál is súlyosabb megpróbáltatások vártak. A Nyugatot sújtó globális válság hullámai ugyanis 2008 nyarán elérték Oroszországot is. A válság következtében az az orosz gazdaság, amelyik az év első felében még 8%-nál gyorsabban növekedett – az év második felében lesújtó recesszió következtében – az év egészét tekintve már csak 5,2%-os növekedésre volt képes, a következő évet pedig 7,8%-os visszaeséssel zárta. Ám a tényleges helyzet még ennél is súlyosabb volt. Ha ugyanis összevetjük a válság előtti utolsó félév teljesítményét az egy évvel későbbi félév teljesítményével, akkor a visszaesés mértéke csaknem 11%-os. Ilyen mérvű teljesítménycsökkenésre a G20-as csoport egyetlen más országában sem találni példát. Egyedül a mexikói recesszió mértéke (-10,3%) közelítette ezt meg, miközben a sereghajtók közé tartozó Németország (-7,3%) és Törökország (-7%) teljesítménye is több mint 3%-kal volt jobb az oroszországinál. Az orosz gazdaság ugyan 2010-ben újra növekedési pályára állt, de bővülésének üteme jócskán elmaradt a válság előtti-től, a GDP ugyanis 2010-ben 4,5%-kal, míg a következő évben 4,3%-kal nőtt. 2012 első negyedévtől azonban a növekedés üteme elkezdett folyamatosan csökkenni.

A teljes képhez az is hozzátartozik, hogy az orosz gazdaság a globális válságot megelőző években nemcsak önmagához képest nőtt dinamikusán, hanem világgazdasági részesedése tekintetében is. Ez a részesedés folyó árfolyamon számolva 2000-ben – vagyis abban az évben, amikor Putyin Jelcintől átvette az elnöki szerepet – még csak 0,8%-os volt, míg öt évvel később már több mint a duplája, majd újabb két év elteltével egészen 2,3%-ig emelkedett. A globális válság következtében azonban ismét csökkenni kezdett, noha még így is 2,1% maradt. Az orosz gazdaság teljesítménye 2000 és 2008 nyara közt kétségtelenül figyelmet érdemlően alakult, mindazonáltal még ezek a relatíve sikeres évek sem tudtak jelentősen változtatni Oroszország világgazdasági pozícióin, sem az Egyesült Államokkal, sem az Európai Unióval összevetve. Bár ezekben az években folyamatosan csökkent az amerikai gazdaság világgazdaságban betöltött szerepe – a 2000-ben még 31,3%-os részesedése 2009-re 23,4%-ra esett vissza –, Oroszország mégsem tudott érdemben felzárkózni. Javított ugyan korábbi, a Jelcin-érában elfoglalt pozícióján, de ennek ellenére továbbra is jelentősen elmaradt mind az Egyesült Államok, mind az Európai Unió gazdasági teljesítményétől. Ráadásul az utóbbi – ellentétben az Egyesült Államokkal – ezekben az években még növelni is tudta világgazdasági részesedését (2000-ben még 26,5% volt, 2007-ben 30,4%). A globális válság ugyan némileg visszavetette teljesítményét, de az EU még 2009-ben is a globális GDP 28,3%-át állította elő, vagyis csaknem tizenegyszer akkora gazdasági erő képviselt, mint Oroszország.

Medvegyev számára – elnöksége korai időszakának két súlyos kihívása után – kifejezetten kedvező fejlemény volt Barack Obama 2009. januári beiktatása. Az új amerikai elnök kezdettől fogva igyekezett enyhíteni a két ország között felgyülemlett feszültségeken. Ezek a feszültségek számos tényezőtől adódtak. Moszkva és Washington álláspontja – az egykori szovjet belső periféria politikai jövőjétől az energiapolitika kényes kérdéseinek át az orosz belpolitikai folyamatok értékeléséig – számos kérdésben ütközött egymással. Ugyancsak feszültségforrásként jelentkezett a stratégiai stabilitás fenntartásának eltérő megítélése, ami amerikai oldalon a Bush-korszakban a nukleáris támadó fegyverek további leszerelésére vonatkozó orosz tárgyalási javaslat kitartó elutasításában és az amerikai rakétapajzs európai telepítésének erőltetésében fejeződött ki.

A feszültségek enyhítésére az Obama-adminisztráció a kapcsolatok „újraindítását” javasolta, és több, a Bush-korszakban konfliktust kelthető ügyben hátrébb lépett. Így a korábbiaknál jóval kevésbé mutatkozott aktívnak a FÁK-térség államaiban, visszafogottabbá vált a régió energiapolitikai ügyeiben is, és kész volt elfogadni Moszkva tárgyalási javaslatát a nukleáris támadó fegyverek további csökkentésére vonatkozóan is. Ezek a tárgyalások az előzetesen vártnál ugyan tovább tartottak, ám végül mégis sikerrel zárultak. Ennek eredményeképpen Obama és Medvegyev 2010 áprilisában Prágában aláírhatta az új START-szerződést, amely mindkét ország esetében 1550 darabra csökkentette a stratégiai hordozóeszközökre felszerelhető nukleáris robbanófejek számát. A prágai megállapodás aláírása után még három fontos külpolitikai vonatkozású, a két ország közti közeledést tanúsító eseményre került sor. Egyrészt Moszkva késznek mutatkozott a nyugati hatalmakkal való kompromisszumra Irán ügyében, másrészt az ENSZ Biztonsági Tanácsának líbiai légtérzárva vonatkozó szavazásakor tartózkodott – vagyis nem élt vétőjogával –, és ezzel lényegében megnyitotta az utat a nyugati hatalmak előtt a katonai beavatkozásra a polgárháborúba sodródott észak-afrikai országban. Az is a kapcsolatok javulására utalt, hogy sikerült tető alá hozni azt a megállapodást, amely lehetővé tette, hogy a NATO az oroszországi Uljanovszkban egy átrakodó állomást hozzon létre, amelyen keresztül utánpótlást juttathat el Afganisztánba. Moszkva és Washington több mint egy tucat vegyes bizottságot is felállított, bár ezek munkája – az ígéretes kezdet dacára – nem hozott áttörést a két ország kapcsolataiban.

Moszkva ugyan kétségtelenül érdekelt volt az amerikaiakkal fenntartott viszony rendezésében, az ellentétek enyhítésében, ennek ellenére épp Medvegyev elnöksége idején kezdődött el az orosz katonai kiadások jelentős növelése. A stockholmi békekutató intézet, a SIPRI adatai szerint az orosz védelmi kiadások 2011-re már megközelítették a 72 milliárd dollárt. Ezzel Oroszország az Egyesült Államok (711 milliárd dollár) és Kína (143 milliárd dollár) mögött a világ harmadik legnagyobb katonai költségvetésű országává vált. Igaz ugyanakkor az is, hogy a növekedés jórészt az előző két évtized elmaradt fejlesztéseinek pótlására és a személyi állomány fizetésének növelésére volt hivatott.

Medvegyev politikai önállóságának bizonyítékaként már elnökségének elején nagyszabású modernizációs programmal állt elő. Innovációt, infrastruktúrafejlesztést, intézményerősítést és beruházásélénkítést ígérő elképzelései azonban jobbára retorikai mutatóványok maradtak. Az 1993-ban elfogadott alkotmány két fontos pontjának módosításával azonban hosszú távú hatást gyakorolt a belpolitikai folyamatokra. Az alkotmánymódosítás nyomán az elnök addig négy évre szóló mandátumát hatra, míg az alsóház működési idejét négyről öt évre növelték. Párhuzamosan ezzel arról is gondoskodtak, hogy az dumaválasztásokat december elejéről szeptemberre hozzák előre.

A medvegyevi négy évre erősen rányomta bélyegét Putyin miniszterelnöki jelenléte, jóllehet utóbbi egy ideig fontosnak tartotta, hogy a kormányfő és az elnök közhatalmi szerepei világosan elváljanak egymástól, és kormányfőként csak olyan ügyekben nyilatkozzon meg, amelyekben illetékes. Idővel azonban egyre kevésbé figyelt erre, és kezdett olyan ügyek kapcsán is megszólalni, amelyekben nem volt kompetens. Ez fordított szereposztásban elképzelhetetlen lett volna, mint ahogy az is volt Putyin korábbi miniszterelnökei, Mihail Kaszjanov (2000–2004), Mihail Fradkov (2004–2007) és Viktor Zubkov (2007–2008) esetében. Ők Putyin mellett politikailag teljesen súlytalan szereplők voltak. A Medvegyev–Putyin párost jellemző helyzet azonban ennek épp az ellentéte volt. Hiába állt Medvegyev elnökként az állam élén, és töltötte be Putyin a miniszterelnöki posztot, a végső döntés joga minden fontos kérdésben az utóbbinál maradt. Ennek talán leglátványosabb bizonyítékát az Oroszország számára stratégiai jelentőségű energetikai terület szolgáltatta, amelynek felügyelete még a „duumvirátus” éveiben sem került Medvegyevhez. Az ugyanis változatlanul Putyin ellenőrzése alatt maradt.

Nehéz egyértelmű választ adni arra a kérdésre, miért nem kapott Medvegyev még egy ciklus erejéig lehetőséget tervei megvalósítására, mint ahogy arra is nehéz egyértelmű választ adni, hogy ez mikor dőlt el. Valószínűnek tűnik, hogy kezdettől fogva ez volt a terv. A medvegyevi közjáték csak arra kellett, hogy áthidalható legyen az alkotmánynak az a kitétele, amely két egymást követő ciklusra korlátozza az elnöki funkció betöltését. Mindazonáltal az a lehetőség sem zárható ki, hogy Putyin valóban készült a hatalomból való távozásra. Ám vagy azért, mert Med-

vegyev nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, vagy, mert az Észak-Afrikán és a Közel-Keleten végigsöprő „arab tavasz” következményei tűntek fenyegetőnek, úgy döntött, visszaveszi a főhatalmat. Az utóbbi mint fontos ok, már csak azért is valószínűnek tűnik, mert Putyin a 2010 decemberében kezdődő észak-afrikai hatalomváltásokat az első pillanattól kezdve a „színes forradalmak” újabb hullámának tekintette, olyan komoly veszélyforrásnak, amely inspirálója lehet egy majdani hasonló, oroszországi kísérletnek.

A 2011–2012-ES BELPOLITIKAI VÁLSÁG

2010 végén – néhány aggasztó jel ellenére – még úgy tűnt, hogy Putyin rendszere változatlanul stabil, az ország pedig kilábalóban van a globális válságból. Hiába esett vissza az orosz gazdaság 2009-ben csaknem 8%-kal, a társadalmi békét és a hatalmi elit helyzetét mindez nem ingatta meg.

A kormányzat – megőrizve magabiztosságát – feleslegesen senkit nem zaklatott. Bár autokrácia volt ez is, de az a fajta, amelyik erőszakhoz csak ritkán folyamodik. Mindeközben a politikai vezetés – ahogy ez minden ilyen típusú rendszerre jellemző – szigorúan ügyelt arra, hogy az ország első számú vezetőjének komoly politikai kihívója ne akadjon. A Kreml ennek érdekében igyekezett minden kockázatot jelentő párt és személy felemelkedését gátolni, a választásokat pedig kizárólag arra használta, hogy a politikai közösség megerősítse a már hatalmon lévőket. Annak lehetősége fel sem merülhetett, hogy a választás más, hatalmon kívüli csoportok kormányzati helyzetbe kerülését is szolgálhatná. Ugyanakkor a putyini rendszer ekkor még nem volt kifejezetten represszív. Nem kerekett mindenütt ellenséget, és a sajtót sem vegzálta különösebben. Nem gondolta, hogy annak egészét vagy akárcsak nagy részét maga alá kellene gyűrnie, beérte azzal, hogy a politikailag értékesnek tartott tömegkommunikációs médiumokat felügyelje. Az ország teljes területén fogható központi tévécsatornák fontosak voltak számára, miközben a nyomtatott sajtó különösebben nem foglalkoztatta. És ez részben érthető is volt, hiszen a minőségi politikai sajtó négy-öt napilapja ezekben az években már alig háromszázezer példányban jelent meg egy olyan országban, ahol szavazati joggal 110 millióan rendelkeznek. Ezért nem alaptalanul gondolta úgy, hogy a nyomtatott sajtó miatt nem kell nyugtalankodnia, mint ahogy – más okok miatt – az internetes tartalmak miatt sem.

2010 őszétől azonban a politikai elemzők és a közvélemény-kutatók egy része kezdte érezni a parlament alsóházában alkotmányozó

többséggel rendelkező hatalompárt népszerűségvesztését. 2011 tavaszán az egyik legtekintélyesebb, és a putyini hatalmi elitel egyáltalán nem ellenséges, sőt az establishment részét alkotó elemzőközpont, a Centr Sztratyeigicseszkih Razrabotok már azt jelezte, hogy az év végén esedékes dumaválasztáson az Egységes Oroszország párt nem tudja majd megismételni a 2003-as és a 2007-es kétharmados többséget hozó választási eredményét. A központ elemzése szerint az alkotmányozó többség megismétléséhez olyan mélyen kellene a választási folyamatba avatkozni, hogy az megkérdőjelezné a választások tisztaságát és legitimitását. Ezért a jelentés arra figyelmeztette a Kremlt, hogy ne áltassa magát illúziókkal, helyette reális célokat tűzzön ki. Az elemzés szerzői azonban ekkor még nem tudták, hogy a decemberi választások idején már annak érdekében is durván be kell majd avatkozni, hogy a hatalompárt a 450 fős Állami Dumában legalább a mandátumok abszolút többségét megszerezhesse. Ez a beavatkozás a különböző megfigyelői csoportok és szakértői elemzések szerint elérhette a leadott voksok 15-21%-át, vagyis az abszolút többség érdekében mintegy 10-14 millió szavazatot kellett a hatalomparthoz „átirányítani”.

A Kreml – noha a hozzá lojális elemzőközpont időben figyelmeztette – későn eszmélt, ezért arra „kényszerült”, hogy olyan eszközökhöz folyamodjék, amelyeket – legalábbis tömegesen – régóta nem vetett be. Csakhogy az okostelefonok korában már nem volt olyan egyszerű feladat elrejteni a választási manipulációkat, kiváltképp azok egészen durva formáit, ezért a nyilvánvalóvá vált tömeges csalások nyomán már röviddel a választási eredmények kihirdetése után tízezrek vonultak utcára. A december elején kezdődő tiltakozási hullám heteken át folytatódott, és a következő év elején sem hagyott alább. Mindez meglepte és felkészületlenül érte a Putyin körüli hatalmi elitet. A tiltakozások ugyan nem roppantották meg a rendszert, de a hatalom eresztékei elkezdtek hangoosan recsegní-ropogni.

A Kreml – némi tanácsstalanság után – 2012 nyarára találta meg a társadalmi tiltakozások és az elégedetlenség hatékony ellenszerét. Ennek három eleme az elnök populista fordulata, az ismét bőkezűvé váló jövedelempolitika és a társadalom tiltakozni kész részének megfélemlítése volt. Kezdetben nem lehetett tudni, mindez hatékony lesz-e, és ha igen, med-

dig bizonyul annak. Mindesetre ahogy múlt az idő, a tömeges tiltakozási hullám kezdett egyre inkább kifulladásra. Eközben annak sem mutatkoztak jelei, hogy a nagyvárosi tiltakozók politikai követeléseai valamiképpen találkoznának a – főként a szociális problémákra fogékony – „vidéki Oroszország” vágyaival. A tüntetések elcsitultak azonban nem jelentette azt – még ha abban fontos szerepet játszott is az újfajta kormányzati fellépés –, hogy a putyini rendszer már akkor stabilizálni tudta volna helyzetét. Az azonban kétségtelen, hogy rátalált egy olyan – büntető és jutalmazó elemeket kombináló magatartásra –, amellyel meg tudta akadályozni a rendszer szétesését.

A rezsim stabilitásának egyik tartópillére hosszú időn át Putyin töretlen népszerűsége volt, csak hogy a 2008-2009-es globális válság következtében ez is kezdett megcsappanni. A népszerűségvesztés 2011 tavaszától gyorsult fel, de igazán érzékelhetővé a Putyin és Medvegyev közti helycsere szeptember végi bejelentésével vált. A kormányfő elnökként való visszatérésének bejelentését – mind formájában, mind tartalmában – sokan, főként a nagyvárosok társadalmilag aktív középrétegei leplezetlenül cinikus döntésnek tartották, és arcucsapásként élték meg. De még ennél is nagyobb csalódást okozott az addigi elnök, Dmitrij Medvegyev magatartása, aki ellenállás nélkül vette tudomásul új helyzetét és fogadta el a neki felkínált szerepet. A helycsere bejelentésének időzítése taktikailag is elhibázottnak bizonyult, hiszen több mint két hónapnyi időt adott a közhangulat drámai átalakulását érzékelő „rendszeren kívüli” ellenzéknek a parlamenti választásokra való felkészülésre. A Kreml ellenfeleinek így nemcsak arra volt ideje, hogy összeszedjék erejüket, de arra is, hogy mozgósítsák és felkészítsék aktivistáikat a várható választási csaták dokumentálására. Ilyen körülmények között mind a „rendszeren belüli”, mind a „rendszeren kívüli” ellenzék hatékonyan tudta kihasználni a hatalom elbizakodottságát.

A Kreml tehát hiába uralta az orosz politika hagyományos kampányeszközeit, és alakította át évekkorábban számára kedvező módon mind a párttörvényt, mind a választási szabályokat, csak a választási eredmények durva meghamisításával tudta a parlamenti támaszát jelentő pártot a mandátumok abszolút többségéhez segíteni. Putyin ebben a nem várt és a hatalom számára felettébb kényes helyzetben – más eszközt nem látva –

populista ígéretésbe kezdett, pedig nyilvános szerepléseire, beszédeire korábban sokkal inkább a tárgyszerűség és a visszafogottság volt jellemző. Ebben a világos és erélyes beszédmódba persze belefértek különböző retorikai fogások – elhallgatások és torzítások –, ám a nyelvi repertoárból hosszú időn át hiányzott a populista elem. A 2011-2012 telén bekövetkező politikai fordulat – a nagyvárosokban élő, viszonylag kicsi, ám annál aktívabb középosztály váratlan tiltakozása – kényszerítette Putyint arra, hogy elnökválasztási kampányában a remélt első forduló győzelem érdekében a szociális ígéretések eszközához folyamodjon. Szorította az idő, az elnökválasztásra ugyanis alig három hónappal a dumaválasztások után került sor, úgyhogy nem volt már mód bonyolultabb manőverekre fogyni. Egyedül a populista retorika tűnt hatékonynak. Ekkor még azt lehetett feltételezni, hogy a putyini retorika populista elszíneződése csak a választási időszakokra fog szorítkozni, átmeneti lesz, ám rövidesen kiderült, hogy hosszú távú hangnemváltásról van szó, olyannyira, hogy Putyin nyilvános szerepléseiből a populista elemek máig sem tűntek el.

A retorikai fordulat azonban nemcsak populista elemeket tartalmazott, de ekkor bukkantak fel Putyin beszédeiben visszatérő fordulatként a közös történelemre, a történelmi emlékeztetere, a hazaszeretetre, a nemzetre, a pravoszláviára és a hagyományos családra való utalások. Korábban ezek a kifejezések csak elvétve fordultak elő megnyilatkozásaiban. 2012 elejétől – nyilván annak hatására, hogy a városi középrétegek elpártolásával a „vidéki Oroszország” képviselői maradtak legfőbb politikai támaszai – az orosz elnök elkezdett a konzervatív értékek védelmezőjeként fellépni. Ez a váltás – a populista jegyek megjelenése mellett – annál is inkább feltűnő volt, mert korábban Putyin tartózkodott attól, hogy különböző ideológiai tartalmakról értekezzen. Ettől kezdve azonban ez is megváltozott.

A retorikai fordulat mellett a putyini politika másik fontos új elemévé az ellenzék látványos, eszközökben alig-alig válogató megfélemlítése vált, vagyis az az új keletű represszív fellépés, amelybe belefért a legveszélyesebbnek ítélt politikai ellenfelek – így például a korrupciós ügyek leplezésével ismertté vált Alekszej Navalnij vagy a radikális baloldali fiatal vezetőjeként elhíresült Szergej Udalcov – kriminalizálása is. Ez a megfélemlítő fordulat már csak azért is meglepő volt, mert a parlamenti és az

elnökválasztás közti néhány hónapban még úgy látszott, hogy a hatalom a társadalmi tiltakozások hatására liberalizáló lépésekbe fog. Sőt, még az sem volt kizárható, hogy a választási törvény gyors – a választások tisztaságát és szabadságát garantáló – átalakítása után előrehozott dumaválasztást tartanak. Ezt a forgatókönyvet látszott alátámasztani néhány ekkor elfogadott törvénymódosítás, így többek között az is, amellyel jelentősen enyhítettek a pártalapítás Putyin második elnöki ciklusa idején szigorított feltételein. De beharangozták annak lehetőségét is, hogy helyreállítsák a helyi hatalom vezetőinek közvetlen választhatóságát. Ennek teljesítése a 2004-es beszláni túsdráma előtti választási rendhez való visszatérést jelentette volna, vagyis azt, hogy a kormányzókat, illetve a nemzetiségi területeken az elnököket ezentúl nem az államfő nevezi ki, hanem újra a helyi közösség választja meg őket. 2012 áprilisában ugyan elfogadták a fentieket is tartalmazó törvény, de egy évvel később a Medvegyev helyére lépő Putyin visszatért ahhoz a gyakorlathoz, hogy az ország egyes területein – ami a gyakorlatban az észak-kaukázusi köztársaságokat jelentette – ne az ott élők, hanem a helyi parlament választja meg a végrehajtó hatalom fejt.

A választási törvény módosítását a Kreml – ameddig csak tudta – próbálta halogatni. Végül egy olyan változatot terjesztett az alsóház elé, amely több fontos pontjában nemcsak a palamenten kívüli, de még a parlamenti ellenzék számára is elfogadhatatlan volt. A dumaválasztások Kreml által javasolt új rendszere ugyanis helyreállította a 2007 előtti vegyes modellt, vagyis a mandátumok egyik felét egyéni körzetekben, a másik felét pedig pártlistákon lehetett megszerezni. Ezzel egyidejűleg levették a pártok parlamentbe kerülésének küszöbét az addigi 7-ről 5%-ra. Mindeközben a tervezet igyekezett több vonatkozásban is egyszerűbbé tenni mind a pártok, mind az egyéni jelöltek regisztrációját. Ennek ellenére mind a Zjuganov vezette kommunista frakció, mind a Zsirinovszkij irányította ultranacionalista képviselőcsoport a javaslat ellen szavazott. A tervezetet – a hatalompárt frakciója mellett – egyedül a Méltányos Oroszország párt képviselői támogatták, de még ők is csak azzal a feltétellel, ha a törvényt több ponton módosítják. A Szergej Mironov vezette frakció – többek között – azt szerette volna elérni, hogy a listás bekerülési küszöböt a tervezettnél is lejjebb, 3%-ig szállítsák le, a pártok pedig szabadon hozhassanak

létre választási blokkokat. A frakció ahhoz is ragaszkodott, hogy ezen túl valamennyi választóhelyen webkamerák kövessék nyomon a voksolás menetét, és a választócédulákra kerüljön vissza a „*protiv vszeh*”, vagyis a „*mindenki ellen*” rubrika. Az utóbbi ugyanis garantálhatta volna, hogy a választópolgárok mind a parlamenti, mind az elnökválasztás során az utólagos manipulációktól védve fejezhessék ki elégedetlenségüket a teljes politikai „kínálattal” szemben. Ezzel a javaslattal egy ideig még maga az elnök, Dmitrij Medvegyev is egyetértett, végül mégsem került a módosítások közé, ahogy Mironov pártjának többi javaslata sem.

A választási törvény átalakítása körüli vita során a Kreml – érzékelve, hogy legfőbb parlamenti támasza, az Egységes Oroszország az új politikai körülmények között, a tisztán listás, arányos modellben aligha fogja tudni megszerezni az alkotmányozáshoz szükséges többséget – visszatért a vegyes választási rendszerhez. De mivel ekkor még abban sem lehetett biztos, hogy a vegyes modell az általa támogatott pártot kétharmados többséghez segíti, abban volt érdekelt, hogy politikai ellenfelei minél megosztottabbak legyenek, ezért hajlandó volt könnyíteni a kis pártok elindulásának feltételein is. Mindez azonban – a kormányzóválasztás új szabályával együtt – arra utalt, hogy a hatalom 2012 tavaszán nem érdemi változásokat akart, hanem csak időt próbált nyerni. A Kreml bonyolult manővereinek valódi célja nem az ellenzékkel való megegyezés, hanem hatalmi helyzetének stabilizálása volt. Ezt bizonyították egyértelműen azok a 2012 nyarán elfogadott törvények és törvénymódosítások, amelyek végső célja a parlamenten kívüli rendszerkritikus ellenzék, de még inkább a velük szimpatizáló társadalmi csoportok megfélemlítése volt.

*

Első lépésként – ki másra, mint a gyerekek érdekeire hivatkozva – az internet feletti politikai ellenőrzést szigorították meg. Szakértők már ekkor felhívták a figyelmet arra, hogy a bejelentett változások nemcsak a kritikus politikai tartalmak korábbiaknál szigorúbb szűrése miatt jelenthetnek problémát a hír- és elemzőportáloknak, hanem azért is, mert a különböző technikai filterek rendszerbe állításával lelassulhat az adatforgalom, ami leginkább az egyre szélesebb körben terjedő internetes televíziózás adás-

minőségét ronthatja. Ez a piac épp ezekben az években indult dinamikus fejlődésnek. Az interneten sugárzó televíziós állomás, az ellenzéki politizálás egyik legfontosabb és legszínvonalasabb színterét biztosító *Dozsgy* csatorna adásait ekkor már több mint 15 millióan nézték. A technikai szűrőkkel kapcsolatos aggodalmakról utóbb kiderült, hogy alaptalanok voltak, az internetes televíziók technikai tekintetben továbbra is háborítatlanul működhettek. A „rendszeren kívüli” ellenzék azonban változatlanul szívós és nem alaptalan gyanakvással figyelte a hatalom minden olyan lépését, amellyel igyekezett az internet feletti tartalmi kontrollt kiterjeszteni. Az addig nagy fokú szabadságot élvező orosz internet, a *runet* világát ugyanis ekkor kezdték el egyre kiterjedtebb és egyre szigorúbb politikai ellenőrzés alá vonni. Ez a folyamat az ukrainai válság belobbanását követően egészen odáig ment, hogy 2014 februárjától elkezdték blokkolni a legfontosabb ellenzéki oldalakat, 2019 elején pedig elfogadták azt a törvénymódosítást, amely bizonyos körülmények között lehetővé tette a *runet* lekapcsolását a világhálóról, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy az orosz hatóságok ettől kezdve törvényi felhatalmazást kaptak a globális internet „helyi érdekű” intranetté alakítására.

Ugyancsak 2012 nyarán döntött a törvényhozás többsége úgy, hogy a rágalmozás tényállását visszavezeti a büntető törvénykönyvbe, miután azt Medvegyev elnökségének utolsó félévében kivették onnan, és áttették a polgári jogi törvénykönyvbe. Putyin azonban beiktatása után az egyik első feladatának tartotta, hogy kezdeményezze a rágalmozás vizsgálomlását hivatalból üldözendő bűncselekménnyé. Ráadásul úgy, hogy az új szabályozás különösen szigorú büntetéssel fenyegetse azokat, akik valamely hatóság, állami intézmény vagy a pravoszláv egyház sérelmére követik el azt. Az állítólagos „rágalmozókkal” szemben feltűnően erős védelmet kaptak a bíróságok. Mindez nem volt meglepő, hiszen az ellenzék évek óta élesen – és egyáltalán nem alaptalanul – bírálta az oroszországi igazságszolgáltatás működését, politikai kiszolgáltatottságát, a végrehajtó hatalomnak való alávetettségét. A legfrissebb adatok tanúsága szerint büntetőügyekben az ítéletek több mint 99%-ában a bíróságok a vádhatóságnak adnak igazat, vagyis kevesebb mint 1% esélye van annak, hogy valaki az állam képviselte váddal szemben meg tudja védeni magát. A parlamenten kívüli ellenzék – tudván mindezt, és pontosan lát-

va a törvénymódosítás lehetséges következményeit – azonnal jelezte az új szabályozással szembeni komoly kifogásait. Szerintük az új törvény legnagyobb hiányossága, hogy nem tett világos és egyértelmű különbséget a véleményalkotás és a rágalmozás között, ami megannyi visszaélésre adott lehetőséget.

A rágalmozás büntetőügyek közé való visszasorolásának politikai célja az első pillanattól nyilvánvaló volt. Arra szolgált, hogy megfélemlítse az állampolgárokat, akik az új szabályozás nyomán nem lehettek biztosak abban, hogy amikor valamilyen fontos közügyben nyilvánosan állást foglalnak, akkor alkotmányos jogukkal, a szabad véleménynyilvánítás jogával élnek-e, vagy valami olyasmit követnek el, ami miatt utóbb a vádhatóság perbe foghatja őket. A hatalom feltehetően arra számított, hogy ilyen körülmények között sokan mérlegelik majd: nem jobb-e hallgatni, mintsem bármiről nyilvánosan véleményt mondani.

A Kreml azonban nem érte be ennyivel, és a már említett törvénymódosításokkal párhuzamosan a tömeggyűlések és tüntetések lebonyolítását szabályozó törvényt is jelentősen megszigorította. Egyfelől a korábbiaknál jóval bonyolultabbá tette a tüntetések és utcai tiltakozások bejelentésének és jóváhagyásának rendjét, másfelől pedig jelentősen megnövelte a tüntetések szervezésével, illetve lebonyolításával kapcsolatos szabálysértésekért kiszabható büntetési tételeket. Az új szabályok szerint már nemcsak azok váltak büntethetővé, akik az engedélyezett tiltakozás során valamilyen „rendbontást” követtek el, de a tüntetések szervezői is, függetlenül attól, hogy ők maguk részt vettek-e a rendbontásban. De abban az esetben is súlyos büntetés várt a szervezőkre, ha a demonstráció bejelentésére nem a törvény által megszabott tíznapos határidőt betartva került sor. A jelentősen megemelt büntetési tételek elsősorban a középosztályt vették célba, vagyis a társadalomnak azt a részét, amelyik leginkább készen állt a tiltakozásra. A megemelt büntetési tételek ugyanis még nekik is súlyos egzisztenciális fenyegetést jelentettek.

A törvénymódosítás céljairól sokat elárult, hogy az új szabályozás a tüntetések szervezőit és résztvevőit nemcsak pénzbüntetéssel fenyegette, hanem azzal is, hogy közmunkára kötelezhetik őket. Ilyen büntetést korábban csak bírói eljárásban és kizárólag köztörvényes ügyekben lehetett kiszabni. A törvénymódosítás azonban lehetővé tette, hogy köz-

igazgatási eljárásban is közmunkára kötelezhessenek valakit. Ebből az is következett, hogy az eljárás alá vont személyeket nem védtek azok a garanciák, amelyek egyébként a büntetőjogi perekben megillették őket.

A tüntetésekre vonatkozó törvénymódosítások miatt a „rendszeren kívüli” ellenzék egyik pártja – az új szabályozás számos elemét alap törvény-ellenesnek tartva – az alkotmánybírósághoz fordult. A testület nemcsak befogadta az indítványt, de rövid időn belül, 2013 elején ki is hirdette álláspontját. Eszerint a kifogásolt rendkívül magas büntetési tételek önmagukban ugyan nem tekinthetők alkotmányellenesnek, az azonban komolyan vitatható, hogy a tüntetések kapcsán kiszabható legkisebb büntetési tételek is nagyobbak a más szabálysértések esetében kiszabható maximális pénzbüntetésnél. Az alkotmánybíróság ezért felszólította az eljáró hatóságokat, hogy amíg a jogalkotó nem orvosolja ezt a problémát, addig lehetőleg a törvényben meghatározott felső határnál alacsonyabb büntetési tételeket szabjanak ki. A testület kifogásolta a közmunka büntetesként történő kiszabását is, arra hivatkozva, hogy annak alkalmazása „olyan eszköz, ami a másként gondolkodás elfojtását szolgálja”. Az alkotmánybíróságnak ekkor még ahhoz is volt bátorsága, hogy kimondja: ha a tüntetések szervezőit teszik felelőssé az általuk el nem követett szabálysértésekért is, az következményeiben a szabad gyülekezési jog gyakorlásának korlátozását jelenti, következésképpen alkotmányellenes.

A törvénymódosítások ügyével – mert Oroszország tagja az Európa Tanácsnak, és így számos kötelezettséget vállalt magára – az Európa Tanács Velencei Bizottsága is foglalkozott. Néhány héttel azt követően, hogy az orosz alkotmánybíróság nyilvánosságra hozta állásfoglalását, a Velencei Bizottság is közreadta mind a törvénymódosítással, mind az alkotmánybírósági határozattal kapcsolatos véleményét. A testület ugyan üdvözölte az alkotmánybíróság által kifejtetteket, de azt is leszögezte, hogy maradtak tisztázatlan kérdések, olyan törvényi helyek, amelyek továbbra sem adnak világos és egyértelmű eligazítást sem a végrehajtó hatalom intézményeinek, sem a bíróságoknak, sem pedig a tüntetések szervezőinek és résztvevőinek.

*

A rezsim biztonságához azonban a fent említett szigorítások kevésnek tűntek. Putyin környezetében úgy látták: ahhoz, hogy egy jövőbeli „színes forradalom” ne dönthesse meg a rendszert, jelentősen meg kell szigorítani a civil szervezetek működési feltételeit is. Ez volt az a normamódosítás, amit röviden csak „külföldi ügynök”-törvényként emlegetnek, holott ebben az esetben nem egy új törvény elfogadásáról, hanem egy már létező kiegészítéséről volt szó.

A civil szervezetek elleni fellépés Oroszországban nem ezzel a törvénymódosítással kezdődött. Első hullámára még 2005 tavaszán, közvetlenül az ukrainai „narancsos forradalom” után került sor, amikor is újraszabályozták a civil szervezetek és alapítványok bejegyzését, a régieket pedig új eljárásra kötelezték, miközben pénzügyi ellenőrzésüket is jelentősen megszigorították. Minderre azért került sor, mert a Kreml az ukrainai fordulatban olyan, a civil szervezetek közreműködésével végrehajtott hatalomváltást látott, amit mindenképpen meg akart előzni. Olyan helyzetet akart teremteni, amelyben ennek lehetősége fel sem merülhetett. Putyin és környezete ugyanis az Ukrajnában történeteket úgy értelmezte, hogy a kijevi hatalomváltáshoz nem belső okok – a rossz kormányzás, a kiterjedt korrupció, a választások elcsalása stb. – vezettek, hanem külső erők beavatkozása. A Kreml – noha Putyin hatalma ezekben az években még kikezdehetetlennek tűnt – már ekkor megkezdte a felkészülést arra a helyzetre, amikor Oroszországban próbálnak majd „színes forradalmat” csinálni.

Nem meglepő, hogy évekkel később az orosz elnök azokban a 2011 végén kezdődő tüntetésekből, amelyek közvetlen kiváltója a durván elcsalt dumaválasztás volt, ugyanúgy kívülről irányított „színes forradalmat” látott, ahogy a posztszovjet térség korábbi sikeres hatalomváltásaiban is. Putyin szerint 2011–2012 fordulóján Oroszország került a célkeresztbe, ahol ugyanazzal a módszerrel próbálták hatalmából kimozdítani őt, ahogyan tették azt korábban a Moszkva iránt lojális vezetőkkel Grúziában, Ukrajnában és Kirgizisztánban. Ezekben az esetekben a Kreml szerint a hatalom megdöntésében kulcsszerepet kaptak a külföldről finanszírozott és irányított civil szervezetek.

Aligha kétséges, hogy szerepük fontos volt, szervezőmunkájuk jelentőségét nehéz lenne tagadni. Csakhogy a teljes képhez az is hozzátartozik,

hogy a „színes forradalmak” győzelméhez a civil szervezetek – ha mégoly bőkezűen finanszírozták is őket – önmagukban nem elégségesek. Nagyon sok további feltételnek kell még teljesülnie ahhoz, hogy a hatalomváltás sikeres legyen. Mindenekelőtt jelentős társadalmi támogatás kell hozzá. A posztszovjet térség példái azt mutatják, hogy a hatalommal szembeni elégedetlenség legkönnyebben a választási csalások leleplezésével ébreszthető fel. Ám a győzelemhez – a hatalomváltás kikényszerítéséhez – a választási csalás leleplezése önmagában kevés, ennél jóval többre van szükség. Elsősorban arra, hogy a hatalom által elkövetett csalásokról a társadalom többsége tudomást szerezzen. Ahhoz azonban, hogy a csalások miatti felháborodás elementárisá váljon, szükség van arra is, hogy a hamisítás érdemben változtasson a végeredményen. Annak ugyanis nincs különösebb mozgósító ereje, ha egy autokrata megválasztásáról kiderül, hogy az nem 80%-kal, hanem csak 53-mal történt. Annak azonban van jelentősége, ha a beavatkozás nyomán a hatalmat addig is birtokló jelölt nem kényszerül második fordulóra, vagy ha a hatalompárt csak a manipulációnak köszönheti, hogy az alkura kényszerítő egyszerű többség helyett abszolúthoz jutott. Végül ahhoz, hogy a felháborodott tömeg kitartó utcai tiltakozása megdöntsön egy leszerepelt kormányzatot, szükség van dezertálókra is, azaz olyan politikusokra, akik a bizonyítottan elcsalt választások nyomán kialakult válságban a tiltakozók pártjára állnak, és különböző eszközökkel segítik őket.

Vagyis az eddigi tapasztalatok egyértelműen azt mutatják, hogy a sikeres „színes forradalomhoz” egyetlen esetben sem volt elég önmagában a civil szervezetek aktivitása. Szerepük fontos, de távolról sem elégséges ahhoz, hogy a hatalom összeomoljon. Ehhez a megbuktatott adminisztrációnak éveken át rosszul kell kormányoznia, korruptnak kell lennie, és bizonyítottan el kell csálnia a választást, vagy valami olyasmit kell tennie, ami drámaian megingatja a belé vetett bizalmat. Amikor tehát a Kreml a „színes forradalmakat” a nyugati hatalmak által irányított civil szervezetek nyakába varrja, akkor csak az igazság egyik felét mondja ki, miközben tudatosan elhallgatja a megdöntött kormányzatok szerepét és felelősségét. Ahhoz ugyanis, hogy megbuktathatók legyenek, kellenek ők maguk is: az önzésük, a mértékvesztésük és a korruptságuk, amelyek nélkül aligha lehetne ellenük tömegeket utcára vinni.

A Kreml, ahogy nem volt hajlandó a grúz, az ukrán és a kirgiz rezsim önnön bukásában játszott felelősségét elismerni, úgy arra sem volt hajlandó, hogy saját hibáit belássa. Ezért a 2011-2012 fordulóján kibontakozó tüntetéseket éppúgy kívülről irányított „színes forradalomnak” látta és láttatta, ahogy a szovjet belső periféria korábbi sikeres hatalomváltásait is. Így aztán nem meglepő módon a Kreml – miután 2012 márciusában sikerült újraválasztatnia Putyint – elérkezettnek látta az időt arra, hogy a civil szervezetek működési feltételeit tovább szigorítsa, és amennyire csak tudja, társadalmi megítélésüket lerontsa. A 2012 júliusában elfogadott és novemberben hatályba léptetett törvénymódosítás elsődleges célja kétségtelenül a civil szervezetek munkájának ellehetetlenítése és politikai kompromittálásuk volt.

A törvény módosított változata mindazon politikai tevékenységet folytató nem kormányzati szervezeteket, amelyek külföldről anyagi támogatáshoz jutnak, arra kötelezte, hogy „külföldi ügynökként” jegyeztessék be magukat. A széles körben megütközést keltő rendelkezés a „politikai tevékenység” fogalmát rendkívül kiterjesztően határozta meg. Eszerint politikai tevékenységet folytató szervezetnek minősül minden olyan alapítvány és csoport – kivéve a pártokat –, amelyek működése „az államhatalom szervei által elfogadott döntések befolyásolására, az állami politika megváltoztatására, a közvélemény ennek érdekében történő áthangolására irányul”. Az ilyen tevékenységet folytató szervezeteknek, amennyiben külföldről bárminemű anyagi támogatáshoz jutnak, az új szabályozás szerint az Igazságügyi Minisztérium által kezelt regiszterbe „külföldi ügynökként” be kell jegyeztetniük magukat, s a külföldről származó támogatásokról negyedévenként be kell számolniuk. De nem csak ezt a kötelezettséget róta rájuk a törvény. A fentiek túl a szervezeteknek félévente jelentést kell tenniük működésükről és irányítóik tevékenységéről is. Az új szabály arra is kötelezte az Oroszországban működő civil szervezeteket, hogy évente auditáltassák magukat, továbbá hogy kiadványaikon, hirdetéseikben, minden nyilvános szereplésükkor tüntessék fel, hogy „külföldi ügynökként” működnek. Mindennek a megbélyegző megnevezésen túl az volt a nyilvánvaló célja, hogy a rájuk terhelt bürokratikus kötelezettségekkel és kiadásokkal alaposan megnehezítsék a civilek tevékenységét. A rendelkezés mindenekelőtt

azokat a szervezeteket próbálta megbénítani, illetve szigorú felügyelet alá vonni, amelyek a hatalom számára politikai kockázatot jelentettek, mivel az állampolgári méltóság és öntudatosság kialakításán és megerősítésén dolgoztak, kezdve az oroszországi emberi jogi helyzet alakulásának nyomon követésétől egészen a választások tisztaságának ellenőrzéséig.

Számos szervezet már a törvény elfogadásakor jelezte, hogy nem hajlandó magát az új szabályozásnak alávetni. Így döntött többek között a választások tisztasága felett őrködő, és a 2011-2012-es botrányos választások idején széles körben ismertté vált szervezet, a Golosz is. A választási csalások leleplezésében játszott szerepüket, mint utóbb kiderült, nem felejtette el a hatalom. Nem véletlen, hogy az Igazságügyi Minisztérium 2013 áprilisában épp őket választotta első célpontjául, amikor fellépett a „külföldi ügynök”-törvény be nem tartóival szemben. A főhatóság – arra hivatkozva, hogy a szervezet nem jelentette be a norvég Helsinki Bizottság által 2012 szeptemberében nekik megítélt Szaharov-díjat és a vele járó több mint hétezer eurónyi jutalmat – közölte, feljelentést tesz a Golosz ellen.

A minisztériumot az sem zavarta, hogy az „idegen ügynökről” rendelkező törvény csak 2012 novemberében lépett érvénybe, így annak hatálya aligha vonatkozhatott a díj szeptemberi átvételére. Ráadásul a Golosz át se vette a díjjal járó jutalmat. A szervezet ugyanis már a díj odaítélésakor bejelentette, hogy lemond a pénzről, mert el akarta kerülni, hogy tevékenysége bármiképpen is a „külföldi ügynökökről” rendelkező törvény hatálya alá essen. Az alapítvány vezetője a minisztériumi eljárás megindításakor ismételten jelezte, hogy a szervezet sem a norvég Helsinki Bizottság jutalmát, sem más külföldi pénzügyi támogatást 2012 novemberétől nem vett igénybe. Ennek ellenére megindult ellenük az eljárás, és rövid időn belül meg is született a bírósági ítélet, amely kimondta, hogy mind a szervezet, mind annak igazgatója köteles a regisztrációba vétel megtagadása miatt büntetést fizetni. A szervezet hiába fellebbezett az ítélet ellen, a fellebbviteli hatóság helybenhagyta azt, sőt az Igazságügyi Minisztérium – miután a Golosz továbbra sem volt hajlandó külföldi ügynökként bejegyeztetni magát – június végén elrendelte a szervezet működésének fél évre történő felfüggesztését.

Ugyancsak a megfélemlítést szolgálta a hazaárulás és a kémkedés tényállásának újradefiniálása. A 2012 novemberében hatályba lépő törvénymódosítás több vonatkozásban is megváltoztatta a korábbi szabályozást. Egyrészt jelentősen kibővítette a hazaárulás elkövetésének lehetséges módozatait, így ettől fogva hazaárulást már „pénzügyi, anyagi-technikai, konzultációs tevékenységgel és a segítségnyújtás egyéb formáival” is el lehetett követni. Másrészt ez a fajta tevékenység már abban az esetben is büntetendővé válhatott, ha nemzetközi szervezetek érdekében fejtették ki. Korábban a hazaárulás büntetettét csak idegen államok javára végzett tevékenységgel lehetett elkövetni. Az újrafogalmazott törvény alapján most már nemcsak az ország „külső biztonságának kárára” lehetett hazaárulást elkövetni, hanem belső biztonsága veszélyeztetése esetén is. Lényegében hasonló értelemben módosították a kémkedésre vonatkozó szabályozást is. Ezek a változtatások nyilvánvalóan azt a célt szolgálták, hogy az ország állampolgárait elriasszák attól, hogy kapcsolatot tartsanak külföldi állampolgárokkal, vagy olyan honfitársaikkal, akik nemzetközi szervezetek munkatársai.

Végül, de nem utolsósorban a hatalom represszív politikájának részét képezte legveszélyesebbnek ítélt politikai ellenfeleinek kriminalizálása is. Ennek érdekében vagy valamilyen köztörvényes ügyet kreált – így járt el a „rendszeren kívüli” ellenzék talán legnagyobb hatású vezetőjével, a 2011-2012-es tüntetések egyik szervezőjével, Alekszej Navalnijjal vagy vitatható eredetű titkos videofelvételek nyilvános bemutatásával előbb hangulatot keltett, majd ügyészi vizsgálatot indított tömeges rendbontás, idegen hatalmak képviselőivel való együttműködés és hatalomváltás előkészítésének vádjával. Így járt el a kommunista pártból kivált – a radikális baloldal új nemzedékét képviselő – Szergej Udalcovval. De kriminalizáló módon lépett fel azokkal szemben is, akik a „rendszeren belüli” ellenzékhez tartozva kérdőjelezték meg a dumaválasztás eredményének hitelességét, és vonták kétségbe az alsóház legitimitását. Ebbe a kategóriába tartozott a Méltányos Oroszország párt egyik vezetője, Gennagyij Gudkov, akit gazdasági bűncselekmény – külföldön bejegyzett vállalkozás tulajdonrészének birtoklása – vádjával fosztottak meg parlamenti mandátumától.

Az új keletű populizmus és konzervativizmus, valamint a társadalom tiltakozni kész részének megfélemlítése mellett a putyini politika harmadik erős támaszát az ismételten bőkezűvé váló bér- és szociálpolitika jelentette.

Ám ez sem volt előzmény nélküli. 2000 és 2008 között már volt időszak, amikor a bérek és nyugdíjak reálértéke gyorsabban növekedett, mint a GDP. Csakhogy akkor a gazdaság teljesítménye évről évre látványosan javult. 2012 elejétől azonban egészen más volt a helyzet. A gazdaság növekedési üteme elkezdett lassulni. A gyors teljesítményjavulás idején az ország még megengedhette magának, hogy a jövedelmek a gazdasági növekedésnél is gyorsabban nőjenek. A növekedési dinamika lassulásakor ez már komoly erőfeszítésbe került, amit csak rövid ideig tudtak fenntartani. 2010-től azonban ez már nem ment.

2011–2012 fordulójának politikai válsága mégis arra kényszerítette a vezetést, hogy visszatérjen korábbi bőkezű jövedelempolitikájához. Ennek átmenetileg meg is lett az eredménye, mint ahogy meglett Putyin első két elnöki ciklusa idején is. Akkor, 2000 és 2008 között az orosz társadalom legszegényebb – az oroszországi szegénységi küszöb alatt élő – csoportjának létszáma lényegében megfeleződött. Ez komoly teljesítmény volt, még akkor is, ha tudjuk, hogy a látványos eredmények ellenére is sokan maradtak szegények. Mindazonáltal a bérek reálértékének csaknem egy évtizeden át tartó dinamikus növekedése döntő szerepet játszott Putyin akkori széles körű társadalmi elfogadásában és kitartó támogatásában. A Kreml – valószínűleg azért is, mert érzékelte a társadalom reakcióját az elmaradó jövedelemgyarapodásra – 2012-ben visszatért a GDP-növekedésnél gyorsabb reáljövedelem-emelés politikájához. Hiába kezdett ismét lassulni az orosz gazdaság növekedése, Putyin és környezete, mert a gyorsuló bérkiáramlást továbbra is fontos stabilizáló tényezőnek tartotta, újra megpróbált élni azzal. Mindez nyilván azért történhetett meg, mert a hatalmi elit tudatában volt annak, hogy politikai támaszát főként az a vidéki Oroszország adja, amelynek lakói többségükben jövedelmük jelentős részét, avagy teljes egészét az államtól kapják. E széles réteg politikai támogatásának megőrzése a hatalom eminens érdeke volt, kiváltképp azok után, hogy nem sokkal korábban már megtapasztalhatta az állami forrásoktól függetlenedett nagyvárosi középrétegek hónapokon át tartó tiltakozását. Már akkor, vagyis 2012

tavaszán, feltételezni lehetett, hogy a következő évek putyini politikája arra irányul majd, hogy megakadályozza a vidéki Oroszország tőle való elfordulását és a városi tiltakozókkal való egymásra találását.

Putyin számára ugyanis az igazi kockázatot az jelentette és jelenti mindmáig, hogy létrejön a városi és a vidéki elégedetlenkedők szövetsége. Ha valamit, ezt mindenképpen szeretne volna – és szeretné ma is – elkerülni. Az azonban már 2012-ben is világos volt, hogy ez nem lesz könnyű feladat. Leginkább azért, mert az orosz gazdaság növekedése épp ekkor kezdett el újra lassulni. 2012-ben az már csak 3,7%-os volt, míg a következő évben 1,8%-ra esett vissza. 2014-ben pedig – annak ellenére, hogy az Oroszország elleni érdemi szankciókat csak a nyár végén léptették életbe – a bruttó hazai termék nagysága már csak 0,7%-kal nőtt. A jelek tehát már 2012-ben, vagyis jóval az ukrajnai válság előtt, arra utaltak, hogy hiába alakulnak magasan a kőolajárak – ekkor a hordónkénti éves átlagár még jócskán 100 dollár felett volt –, és növekszik lendületesen a belső fogyasztás, az a modell, amelynek keretei között közel egy évtizeden át valósággal szárnyalt az orosz gazdaság, kimerítette tartalékait. Az új modell körvonalai azonban továbbra sem látszódtak.

OROSZORSZÁG ÉS AZ UKRAJNAI VÁLSÁG

Putyin mindig is tisztában volt azzal, hogy legfontosabb, 2011 októberében meghirdetett politikai projektje, az Eurázsiai Gazdasági Unió Ukrajna nélkül komolytalan vállalkozás. Ha a posztszovjet térség Oroszország utáni legfontosabb állama nem csatlakozik a Moszkva irányította új szervezethez, akkor az jelentéktelen és marginális marad. Az ukrajnai események azonban belpolitikai szempontból is foglalkoztatták Moszkvát. Putyin és környezete ugyanis tudatában volt, hogy Ukrajna sikeres demokratizálódása olyan példa lehet az oroszországi politikai közösség számára, amely komoly kockázatot jelenthet az orosz elnök autokratikus hatalomgyakorlása számára.

Következésképpen már a válság korai szakaszától világos volt, hogy Moszkva minden rendelkezésére álló politikai és gazdasági eszközt igénybe vesz majd, hogy érdekövezetében tartsa a posztszovjet térség e legfontosabb államát. Ennek jelei már 2013 nyarán megmutatkoztak. Az orosz elnök július végén Kijevbe látogatott, ahol részt vett azon az ünnepségen, amelyen megemlékeztek a kereszténység keleti szlávok általi felvételének 1025. évfordulójáról. Putyin mind a helyszínt, mind az alkalmat megfelelőnek tartotta, hogy emlékeztesse ukrán vendéglátóit és az ugyancsak vendégként jelen lévő belorusz delegáció tagjait a három keleti szláv nép közti rokonságra, nyelvi és felekezeti közelségükre, szoros történelmi kapcsolataikra. Érzelmekkel teli beszéde azonban nem tartotta vissza attól, hogy néhány héttel később jóváhagyja Moszkva Ukrajna elleni vámháborúját, ami két hónap alatt közel 4 milliárd dolláros veszteséget okozott Kijevnek. Az orosz nyomásgyakorlás eszköztára azonban ezzel nem merült ki. Moszkva már ekkor elkezdett a gázszállítások felfüggesztésével, az elmaradt gázszámlák kifizetésének sürgetésével nyomást gyakorolni nyugati szomszédjára. Ugyanakkor a csábítás eszközével is élt. Felelős orosz politikusok sora helyezte kilátásba, hogy Ukrajna és Moszkva vezette Vámunióhoz, majd az Eurázsiai Gazdasági Unió-

hoz való csatlakozása esetén olyan kedvezményekre számíthat, amelyek évente több milliárd dolláros megtakarítást eredményeznének számára.

Ezek a 2013 őszén végrehajtott manőverek végül, még ha csak átmenetileg is, sikerrel jártak. A kijevi kormány november 21-én – mindössze nyolc nappal az előzetesen meghirdetett hivatalos aktus előtt – bejelentette, hogy elhalasztja az ország EU-val kötendő társulási szerződésének aláírását. Moszkva ekkor érezhette először úgy, hogy győzött, és Ukrajna egyelőre ott maradt, ahol addig is volt, az Oroszország és az Európai Unió közti politikai térben. Ám ebbéli reményében rövid időn belül csatlakoznia kellett. Az ukrán társadalom egy része ugyanis az aláírás elhalasztását nem hagyta annyiban, és azonnal tiltakozni kezdett. A váratlan kormányzati bejelentés csalódást keltett az ukránok nagy részében, akik nem alaptalanul érezhették úgy, hogy becsapták őket. Annál is inkább, mert a hivatalos álláspont az utolsó pillanatig aláíráspárti volt. A bejelentés előtt sem az elnök, sem a kormány nem adta jelét annak, hogy korábbi álláspontjuk felülvizsgálatára készülne. Vagyis az ukránok többsége joggal gondolhatta, hogy a társulási szerződést, amelynek szövegét már 2012-ben sikerült véglegesíteni, az eredeti terveknek megfelelően 2013 novemberében aláírják. De nem ez történt, mivel Moszkva erőteljes nyomást gyakorolt Kijevre.

Miután az ukrán kormányfő, Mikola Azarov bejelentette a társulási szerződés aláírásának elhalasztását, kijeviek tízezrei vonultak utcára. Kezdetben békésen folyt a tiltakozás. A tüntetők a következő napokban, bár egyre kisebb számban, de folyamatosan kinn maradtak az ukrán főváros utcáin és terein, egy részük – főként diákok – még éjjel is. A békés fázisnak csak azután lett vége, hogy november 29-e éjjelén az ukrán belbiztonsági erők elkezdtek erőszakkal távozásra bírni azt a 200-250 békésen tüntető diákot, akik a városközpontban éjszakázva folytatták tiltakozásukat. A hatalom példátlanul durva fellépése és a társadalom Viktor Janukovics rendszerével szemben érzett növekvő gyűlölete másnap, november 30-án több mint 700 ezer embert vitt ki Kijev utcáira. Az ukránoknak láthatóan elégük lett abból, hogy a rendszer nemcsak korrupt és nepotista, nemcsak arra alkalmatlan, hogy az országot hatékonyan kormányozza, miközben kész a társadalom megkérdőjezése nél-

kül az ország európai közeledéséről lemondani, de attól sem riad vissza, hogy békés tüntetőket veretessen meg. Ezt így együtt még a sokat megélt ukránok sem hagyhatták szó nélkül.

Moszkva azonban a tömegtüntetések ellenére sem adta fel célját, és tovább folytatta politikai manővereit. Putyin és környezete meg volt győződve arról, hogy az akkor már másfél éve recesszióban lévő Ukrajna vezetése megvásárolható. Ezért a Kreml december közepén följajánlotta Janukovicsnak, hogy harmadával csökkenti az Ukrajnának szállított földgáz árát, és hajlandó rendkívül alacsony hozam mellett 15 milliárd dollárért ukrán állampapírokat vásárolni. Mindez felettébb vonzó ajánlat volt, mivel Ukrajna már az utcai tiltakozások előtt is csak igen magas hozam mellett tudta állampapírjait értékesíteni. A társulási szerződés aláírásának elhalasztását követően még rosszabb lett a helyzet. Az addigi 7% körüli hozamszint rövid idő alatt 12-13%-ra nőtt, majd a diákok megveretését követően 19%-ra szökkent fel. Az oroszok ezzel szemben készek voltak 5%-os hozamért ukrán papírokat venni. A Kreml ismét csak úgy érezhette, hogy győzött.

Am amikor a két elnök közti megállapodást nyilvánosságra hozták, az orosz vezetésnek újra csatlakoznia kellett. Az utcai tiltakozók, akikhez időközben az ellenzéki pártok vezetői és aktivistái is csatlakoztak, gyanút fogtak. Úgy gondolták, hogy a feltűnően előnyös orosz ajánlat mögött lennie kell valamilyen titkos alkunak, különben miért lenne ilyen nagyvonalú Oroszország? Miért érné ez meg neki? Moszkva miért nyújtana hitelt ilyen kedvező feltételek mellett, ha nem azért, mert ellentételezsképpen valami fontosat kap cserébe. Például annak ígéretét, hogy Ukrajna hajlandó csatlakozni a Vámunióhoz, majd az Eurázsiai Gazdasági Unióhoz. A Janukovics-rendszer ellenfelei a moszkvai megállapodást eleve gyanakvással fogadták, mert, ahogy fogalmaztak: „ingyen sajt csak az egérfogóban van”. Ezek után hiába utalt át Moszkva még decemberben 3 milliárd dollárt az ukrán állampapírokért, gesztusa nem hatotta meg a tüntetőket, inkább olaj volt a tűzre.

A Kreml ekkor taktikát váltott. Meggyőzte Janukovicsot és környezetét, hogy eljött a keményebb fellépés ideje. Az egyre inkább elszigetelődő kijevi adminisztráció megfogadta a moszkvai tanácsot, és január közepén – orosz mintára – represszív törvények sorát fogadtatta el az akkor

még politikai támaszát jelentő ukrán parlamenttel, a Radával. A januári rendelkezések kísértetiesen emlékeztettek azokra a törvényekre, amelyek 2012 nyarán az orosz Duma fogadott el. A cél egyértelmű volt: meg kell félemlíteni a tüntetőket, hogy jobb belátásra térjenek, és menjenek haza. De nem mentek. Sőt, január végére azt is elérték, hogy a parlament visszavonja a két héttel korábban életbe léptetett törvények többségét, tizenegyből kilencet. Moszkvában ekkor már nyilván sejtették, hogy a kijevi rendszer a bukás szélén áll, és valamit tenni kell az összeomlás megakadályozásáért.

Ezzel el is érkeztünk a kijevi hatalomátvétel máig legvitatottabb időszakához, ahhoz a 2014. február 18. és 20. közötti három naphoz, amikor elkezdődtek a több mint száz ember életét kioltó utcai lövöldözések. Az új ukrán hatalom ellenfelei és a Kremlhez közel álló moszkvai elemzők azt állítják – bár erre vonatkozó perdöntő bizonyítékokkal nem szolgáltak –, hogy nem a Janukovics-hű belbiztonsági erők emberei lőttek a tüntetőkre, hanem valamelyik, a tüntetőkhöz tartozó szélsőséges csoport tagjai. Ezt azért tették volna, hogy a közhangulat radikalizálásával törjék meg a hetek óta tartó patthelyzetet. Hogy ebben a történetben mi az igazság, egyelőre nehéz lenne eldönteni. Mindenesetre az új hatalom már rövidebb idővel a Janukovics-rendszer összeomlását követően megkezdte a három véres nap történetének feltárását, és az elérhető bizonyítékok összegyűjtését, sőt ezeket már 2014 tavaszán átadták a hágai nemzetközi büntetőbírósnak, miután az új kormány elismerte annak joghatóságát.

A szemben álló felek a három véres nap után megegyeztek, hogy ezentúl tartózkodnak az erőszaktól, és a Rada két napon belül helyreállítja az alkotmányt a „narancsos forradalom” idején, 2004 végén elfogadott – az elnöki jogkört jelentősen szűkítő – változatát, és legkésőbb 2014 végéig előrehozott elnökválasztást tartanak. A régi alkotmány visszaállításának azért volt elvi jelentősége, mert azt Janukovics rövidebb 2010-es beiktatása után egyoldalúan – az elnöki jogkört jelentősen kiszélesítve – módosította, visszaállítva a 2004 előtti helyzetet. A február 20-i alku lényegében azt jelentette, hogy a tüntetők készek még néhány hónapra Ukrajna elnökeként elfogadni Janukovicsot, de már csak úgy, hogy jogköre nem szélesebb, mint az előző elnöké, Viktor Jucszenkóé volt.

Janukovics azonban – vagy mert nem érezte magát biztonságban, vagy mert nem volt elégedett a megállapodással, vagy mert abban bízott, hogy a keleti megyék támogatásával még fordíthat a politikai helyzeten – február 21-én késő este bejelentés nélkül elhagyta Kijevet, és az ország keleti részébe távozott. Másnap a Rada a fővárosból elmenekült elnököt – arra hivatkozva, hogy „alkotmányellenesen felhagyott alkotmányos jogkörének gyakorlásával” – megfosztotta tisztétől. Majd néhány nap elteltével a bukott államfő – az ellenállás tévoa kísérlete után – az orosz titkosszolgálatok segítségével Oroszországba menekült. Ekkor azonban már javában folyt az az orosz művelet, amelynek célja a Krím-félsziget elszakítása volt.

Az események után nem sokkal az is kiderült, hogy az orosz beavatkozás nyilvánosság elől elrejtett része még Janukovics elnöksége idején, február 20-án megkezdődött. A fedett művelet láthatóvá csak február 26-a éjjelén vált. Ekkor bukkantak föl az utóbb csak „zöld emberkékként”, avagy „udvarias géppisztolyosokként” elhíresült felségjelzés nélküli orosz katonák, akik az orosz vezérkar Felderítő Főcsoportfőnökségének (GRU) különleges alakulataihoz tartoztak. A Moszkva által csak „önvédelmi erőkként” emlegetett GRU-katonák február 26-a éjjelén elfoglalták a félsziget fővárosában, Szimferopolban lévő parlament és a krími kormány épületét. Másnap illegitim körülmények között – mert még a szavazás érvényességéhez szükséges részvételi arány sem volt meg – felmentették az Ukrajnához tartozó autonóm köztársaság kormányát és annak vezetőjét. Utóbbi helyére a félsziget Legfelsőbb Tanácsa – a helyi parlament – új kormányfőt választott. Minderre az orosz katonák gyűrűjében került sor. Ráadásul a képviselők nagy része nem saját akaratából vett részt az ülésen, hanem mert szabályosan begyűjtötték őket.

Az „udvarias géppisztolyosok” azonban nem érték be ennyivel. Másnap, február 27-ről 28-ra virradó éjjel már a félsziget két polgári repterét, a szevasztopolit és a szimferopolit is körbevették. Ezzel párhuzamosan elfoglalták a Krím repülésirányítási központját is. Majd átvágták a félszigetet a kontinentális Ukrajnával összekötő optikai kábeleket, megszakítva ezzel a két országrész közti kommunikációt. Minderre még azelőtt került sor, hogy a törvénytelenül megválasztott új krími miniszterelnök segítséget kért volna Moszkvától, és az orosz parlament felsőháza meg-

adta volna az engedélyt az orosz csapatok külföldön történő bevetésére. A Szövetségi Tanács ugyanis ezt a felhatalmazást csak március 1-én adta meg.

A február végi krími orosz katonai akció megtette hatását. Az a népszavazás, amit kétszeri időpont-módosítást követően alig két héttel annak kihirdetése után tartottak meg, a Moszkva által elvárt eredménnyel zárult, és a félsziget elszakadását támogatók fölényes győzelmét hozta. Nem is hozhatott mást. A referendum ugyanis választási lehetőségként csak a félsziget 1992-es – széles körű autonómiát biztosító – alkotmányának helyreállítását, illetve Oroszországhoz történő csatlakozását ajánlotta fel. A népszavazás szervezőiben fel sem merült, hogy lehetnek olyanok is, akik a referendum idején fennálló helyzet megőrzését tartanák helyesnek. De a népszavazás legitimitása körüli legnagyobb problémát mégis csak az jelentette, hogy arra a megszállás körülményei között került sor. Vagyis Oroszország a nemzetközi jog szabályait figyelmen kívül hagyva, durván megsértette egy vele szomszédos ország szuverenitását. Ugyanis sem az Ukrajnában végbement hatalomváltás, de még az Ukrajnában élő oroszok állítólagos fenyegetettsége sem adott semmilyen módon felhatalmazást az ország belügyeibe való orosz beavatkozásra. Nem mellesleg Moszkva az utóbbira vonatkozó hitelt érdemlő bizonyítékokkal azóta sem tudott szolgálni.

*

Ukrajna szuverenitásának megsértése a legkevésbé sem zavarta az új, illegitim körülmények között megválasztott krími vezetést, hogy a népszavazás eredményére hivatkozva azonnal kezdeményezze a félsziget Oroszországhoz történő csatlakoztatását. Moszkva – ahol e történet forgatókönyvét írták – „meghallgatta” kérésüket, és két nappal a március 16-án megtartott referendum után Szevasztopolt és a Krím-félszigetet az Oroszországi Föderáció 84. és 85. szövetségi szubjektumaként magához csatolta. Putyin a Szövetségi Gyűlés két háza előtt elmondott beszédében ezt a lépést a Krímben élő oroszok védelmével indokolta, miközben az ott élő oroszokat semmiféle atrocitás nem érte, amit az orosz elnök mellett működő, emberi jogokkal foglalkozó tanács több jelentése is megerősí-

tett. Eközben Moszkva azzal sem törődött, hogy annexiójával nemzetközi kötelezettségvállalásainak sorát szegte meg. Oroszország ugyanis nem kevesebb mint négy nemzetközi dokumentumban (1991-ben a Szovjetuniót feloszlató *Belovezsckaja Puscá*ban aláírt megállapodásban, 1994-ben a *Budapesti Memorandum*ban, majd 1997-ben az ukrán–orosz *Barátság, együttműködési és partnerségi szerződés*ben, amit annak lejártakor, 2008-ban meghosszabbítottak) vállalta, hogy megóvjá Ukrajna területi épségét, és tiszteletben tartja határainak sérthetlenségét.

Utóbb Putyin és az orosz vezetés számos tagja próbálta megindokolni Oroszország Krímmel kapcsolatos döntését. A félszigeten élő oroszok állítólagos fenyegetettségére való hivatkozás mellett leggyakrabban azzal magyarázták lépésüket, hogy ellenkező esetben az oroszok által bérelt szeverasztupoli hadikikötő rövid időn belül amerikai kezekbe került volna, de a váratlan orosz akcióval sikerült ezt megakadályozni, ahogy azt is, hogy Ukrajna belátható időn belül a NATO tagja legyen.

Nehéz azonban meggyőző érvnek tekinteni azt a feltételezést, hogy amennyiben Oroszország nem annektálta volna a félszigetet, az új kijevi vezetés a szeverasztupoli kikötőt rövid időn belül átjátszotta volna az amerikaiaknak. Ha ugyanis egy fekete-tengeri bázis megszerzése valóban annyira fontos lett volna Washingtonnak, mint ahogy azt orosz részről folyamatosan állítják, akkor joggal merül fel a kérdés, hogy ezt az amerikaiak miért nem tették meg a hidegháború éveiben, amikor egy ilyen bázis a mostaninál is jóval értékesebb lehetett volna. Miért nem győzték meg erről térségbeli szövetségesüket, Törökországot, majd pedig azok után, hogy Románia és Bulgária is a NATO tagja lett, e két ország vezetését? Valószínűleg azért nem, mert a Fekete-tenger, mint félig zárt tenger, stratégiai messze nem olyan értékű, mint ami miatt az Egyesült Államoknak megérte volna konfliktust vállalni egy, a partján kialakítandó haditengerészeti támaszpontért. A tenger stratégiai jelentéktelenségén túl ebben nyilván az is közrejátszhatott, hogy máig hatályban van az az 1936-ban elfogadott *montreux-i konvenció*, amely a parti államok hadihajóin kívül minden más állam hadihajóinak 21 napra korlátozza a Fekete-tengeren való tartózkodást, amiből egyenesen következik, hogy ezen a tengeren a nem parti államoknak nincs lehetőségük hadikikötőt létesíteni és fenntartani.

Egyébként 2010-ig Moszkva is arra készült, hogy belátható időn belül el kell hagynia a szeverasztupoli kikötőt. Az eredeti bérleti szerződés ugyanis 2017-ig tette lehetővé az orosz flotta számára a bázis használatát. Moszkvának azonban Medvegyev elnöksége idején sikerült elérnie, hogy a szerződés lejártát 25 évvel meghosszabbítsák, aminek eredményeképpen Oroszország jogot nyert annak 2042-ig tartó bérletére. Nemi tűnik életszerűnek, hogy az ukránok a megállapodás lejárta előtt fel merték volna mondani azt. De ha fel is mondták volna, Oroszország még akkor sem szorult volna ki a Fekete-tengerről. A bérleti jog meghosszabbítása előtt ugyanis gőzerővel dolgoztak a novorosszijszki orosz hadikikötő bővítésén. Azzal csak azok után hagytak fel, hogy 2010 áprilisában sikerült a bérleti jog meghosszabbításáról az ukránokkal megegyezniük. A novorosszijszki kikötő éveken át tartó bővítése minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy korábban Moszkvában is számoltak azzal, a bérleti jog egy idő után lejár, és erre fel kell készülni. Ám ezt a felkészülést akkor még nem úgy képezték, hogy számos megállapodást felrúgva elfoglalják az egész félszigetet. Ha ez lett volna a tervük, aligha kezdtek volna bele saját partszakaszukon egy már létező kikötő bővítésébe. Mégis éveken át ezt tették, mert akkor még nem számoltak azzal, hogy az ország belső gondjait egy velük szomszédos szuverén állam területének megcsonkításával próbálják elfedni.

A Moszkva által gyakran emlegetett másik ok, ami miatt Oroszországnak lépnie kellett, az attól való félelme volt, hogy ha nem lép, szabad utat enged Ukrajna NATO-taggá válásának. Ez azonban meglehetősen gyenge érv, már csak azért is, mert Ukrajna állítólagos NATO-tagsága nem azok után vált távolivá, hogy Oroszország területi konfliktusba keveredett vele, hanem távoli volt már korábban is. A NATO-tagállamok többsége ugyanis, élén Németországgal és Franciaországgal, ahogy a mára kialakult helyzetben, úgy korábban sem szeretett volna semmiféle katonai kötelezettségvállalást Ukrajnára kiterjeszteni, mert ebben komoly kockázatot látott. Nem véletlen, hogy 2008 áprilisában, amikor a NATO bukaresti csúcscrétékezletén felmerült annak lehetősége, hogy Ukrajna és Grúzia a „tagsági akcióterv” (*Membership Action Plan*) keretében egy lépéssel közelebb kerül a tagsághoz, az európai tagállamok többsége határozottan elutasította ezt. Hiába akarta a Bush-adminisztráció a két egykori szovjet tagállamot a katonai szervezethez közelebb vinni, a tagállamok többsé-

gének tiltakozása miatt Washingtonnak be kellett érnie a záródokumentumnak azzal a homályos és lényegében semmire sem kötelező megfogalmazásával, hogy Ukrajna és Grúzia egyszer majd a NATO tagja lesz.

Vagyis a NATO-tagállamok többsége az orosz–ukrán területi konfliktus és a Krím elszakítása nélkül is ellenezte Ukrajna csatlakozását. Nem beszélve arról, hogy az orosz agresszió előtt maga az ukrán lakosság sem támogatta az ország NATO-tagságát – kevesebb mint harmada értett egyet vele. Vagyis az ukrán vezetésnek meglehetősen sokat kellett volna dolgoznia azon, hogy a többséget meggyőzze a felvétel előnyeiről. Úgyhogy Ukrajna állítólagos közeli NATO-tagsága – annak ellenére is, hogy Kijev évekkel korábban ígéretet kapott a majdani felvételre – olyan alaptalan moszkvai állítás, ami semmi másra nem szolgált, mint az orosz társadalom riogatására.

Részben persze érthető, hogy Oroszországot – a NATO többszöri bővítését követően – miért is aggasztotta és aggasztja ma is, hogy a nyugati katonai szervezet egyre közelebb került határaihoz. A történekeért azonban aligha lehet csak és kizárólag a Nyugatot felelőssé tenni. Egy ideje ugyanis az orosz vezetés és a hatalomhoz közel álló szakértői kör előszeretettel értekezik arról, hogy a Nyugat becsapta Oroszországot, mert a német egyesítésről és az egykori szocialista országok területén állomásozó szovjet csapatok kivonásáról folyó tárgyalásokon a nyugati országok biztosították Moszkvát arról, hogy a NATO nem fog keleti irányba terjeszkedni, de utóbb mégiscsak ez történt. Mindezt a tárgyalásokon készített jegyzőkönyvekkel bizonyítják, ám egyetlen olyan dokumentumot – megállapodást vagy memorandumot – sem tudnak felmutatni, amely ilyen nyugati kötelezettségvállalást tartalmazott volna. Sem Gorbacsov, sem Jelcin nem tartotta fontosnak, hogy ebben az ügyben garanciát kérjen a NATO-tól vagy a vezető nyugati hatalmaktól.

Ahogy a késői Gorbacsov, úgy a korai Jelcin is meg volt győződve róla, hogy ezzel kapcsolatban nincs teendője. Jelcin környezetében közvetlenül a Szovjetunió felbomlása után – néhány kivételtől eltekintve – az az általános meggyőződés uralkodott, hogy a NATO vagy rövid időn belül feloszlik, vagy lényegesen átalakul, vagy ha mindez mégsem következne be, akkor a szervezet abban lesz érdekelt, hogy az elsők között vegye fel tagjai közé Oroszországot. Erről a derűlátó perspektíváról azonban 1993 őszére

kiderült, hogy teljesen alaptalan. Ekkor azonban már késő volt. Moszkva már nem volt abban a helyzetben, hogy meg tudta volna akadályozni a szervezet bővítését. Ezt legfeljebb a német egyesítésről zajló tárgyalások során tudta volna elérni, amikor Kelet-Közép-Európa négy államában – az NDK-ban, Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon – még több százezer szovjet katona állomásozott, és a szocialista országok még nem jelentették be NATO-hoz való csatlakozási szándékukat. Ezzel a lehetőséggel azonban akkor Moszkva nem élt. Elszalasztotta a pillanatot, amiért aligha lehet kizárólag a Nyugatot hibáztatni.

Mindezek ismeretében, illetve annak tudatában, hogy az orosz biztonsági percepció jelentősen eltér a nyugatitól, részben érthető a Kreml Ukrajna majdani NATO-tagsága miatti aggodalma. De semmiféle aggodalom nem adhat felhatalmazást arra, hogy bármely ország megsértse egy másik ország szuverenitását. Arra pedig végképp nem adhat felhatalmazást, hogy annexiót kövessen el. Még inkább így van ez abban az esetben, ha a beavatkozás hivatkozásául szolgáló aggodalom erősen eltúlzott. Egyrészt azért, mert a még ma is az amerikaival egyenértékű orosz nukleáris arzenál gyakorlatilag kizárja annak lehetőségét, hogy bármely hatalom vagy a NATO egésze támadást indítson Oroszország ellen, másrészt ha majd egyszer Ukrajna mégis a NATO tagja lesz – noha ez egyelőre igen távoli perspektíva –, abból egyáltalán nem következik, hogy onnan bárki is Oroszország lerohanására készülne. A NATO-csatlakozás orosz blokkolására Moszkvának nem azért van szüksége, mert Ukrajna tagsága alapjaiban változtatna Oroszország biztonsági helyzetén – a nagy hatótávolságú és egyre pontosabb fegyverek korában a támadó eszközök diszlokálásának egyre kisebb a jelentősége –, hanem azért, mert mindenáron érdekkörében akarja tartani keleti szomszédját. Az ott élők többsége azonban láthatóan ezt már jó ideje nem akarja. Vagyis az ukrán NATO-csatlakozás megakadályozására való hivatkozás inkább csak ürügye, mintsem valódi magyarázata annak, hogy Moszkva miért is szánta el magát a Krím annektálására.

Az utóbbi arra ugyan jó volt, hogy Putyin oroszországi népszerűségét az egekbe emelje, de arra már nem, hogy az új kijevi vezetést a tárgyalóasztalhoz ültesse. A félsziget Ukrajnához tartozását az orosz társadalom többsége ugyanis a Szovjetunió felbomlásától kezdve igazságtalannak tar-

totta. A Krímet az oroszok magukénak érezték, és azt az 1954-es döntést, amivel az orosz tagköztársaságtól az ukránhoz csatolták, önkényesnek találták. Ám ez a helyzet mindaddig különösebben senkit nem foglalkoztatott, amíg Ukrajna és Oroszország egy közös államhoz, a Szovjetunióhoz tartozott. A szövetségi állam felbomlásával azonban új helyzet jött létre. Az oroszok jelentős része úgy gondolta, hogy „meglopták” őket. A Fekete-tenger gyöngyszeme szerintük már csak azért sem az ukránokat illeti meg, mert a félszigetet már jó ideje többségében oroszok lakják.

Miközben ez igaz, az ezt nehezményező oroszok feltűnő nagyvonalúsággal hagyják figyelmen kívül, hogy a XX. század elején még távolról sem ez volt a helyzet. Akkor még a krími tatárok közössége volt a legnagyobb. Mindez csak azért érdekes, mert miközben az orosz közvélemény előszeretettel hivatkozik a Krím hovatatartozása kapcsán történelmi okokra és körülményekre, azokra felettébb szelektíven emlékszik. Ha bizonyos történelmi körülmények nekik kedveznek, akkor felemlegetik azokat, ha nem, hallgatnak róluk. A határookra vonatkozó megállapodások épp azért születnek, hogy a múltra való végeláthatatlan hivatkozás ne teremtsen bizonytalanságot és feszültséget az egymás mellett élő politikai közösségek között. Ha egyszer Oroszország 1991 decemberében a Szovjetunió feloszlásakor elismerte a tagköztársaságokat addig elválasztó adminisztratív határokat nemzetközi határokként, akkor ehhez tartania kell magát, függetlenül attól, hogy a szomszédos országban épp ki van hatalmon, és a saját lakossága mit gondol a határokról. A Kreml azonban nem tartotta magát ehhez, többek között azért sem, mert jó oka volt azt feltételezni, hogy az orosz társadalom nagy többsége kitörő örömmel fogadja majd a félsziget „visszaszerzését”.

*

Moszkvában azonban alighanem arra is számítottak, hogy a Krím elvesztését az ukrán társadalom az új kijevi hatalom súlyos kudarcaként fogja majd fel, így belpolitikai helyzete meggyengül, és kénytelen lesz Oroszországgal együttműködni, és hajlandó lesz számos orosz követelést elfogadni. Sőt, a Kremlben talán még abban is bíztak, hogy az új kijevi vezetés helyzete a Krím elvesztésével oly mértékben megrendül, hogy az nem

tudja majd hatalmát megtartani, és helyükre olyanok lépnek, akik szorosán együtt akarnak működni Moszkvával. Oroszország azonban hiába szakította ki Ukrajna területének egy részét, sem Kijev, sem a nyugati hatalmak nem voltak hajlandóak Putyinnal Ukrajna jövőjéről tárgyalni. A Kreml ekkor újabb lépésre szánta el magát. Április elején megpróbálta fellázítani az Ukrajna keleti részén élő oroszokat, ám azok nagy többsége közönyösen fogadta ezt, ezért Moszkva kénytelen volt helyettük önkénteseknek álcázott saját erőket bevetni. Ezek egy része az „orosz világ” olyan fanatikusa volt, aki készen mutatkozott Ukrajnába menni, fegyvert fogni és az „elnyomott” oroszokért harcolni. A másik részük olyan „leszerelt” katona, akikért Moszkva semmiféle felelősséget nem vállalt annak ellenére sem, hogy azok megannyi nehézfegyvert vittek magukkal. Ezek a nagyobb-részt oroszországi „önkéntesekből” és kisebbrészt helyiekből álló szakadár csoportok április elején kezdték el akcióikat és foglalták el két kelet-ukrajnai megye – a luhanszki és a donyecki – több városának közhivatalát, ám felügyeletüket a többszöri közvetlen orosz katonai beavatkozás ellenére sem tudták a két megye 40%-ánál nagyobb részére kiterjeszteni.

A Kreml már 2014 elején jelentős erőket vont össze az ukrán határ orosz oldalán, de azokat nem merte nyíltan és átfogóan bevetni. Helyette afféle „szégyenlős” háborúba kezdett. A beavatkozásnak azt a formáját választotta, amelyben – állítása szerint – nincsenek jelen orosz reguláris erők. Arra a kérdésre pedig, hogy a szakadárak honnan jutnak egyre bonyolultabb és egyre pusztítóbb fegyverekhez, ráadásul egyre nagyobb számban, kitartóan azt a választ adta, hogy azokat az „ellenállók” vagy hadizsákmányként, vagy leselejtezett ócskavasként szerezték meg, esetleg ellopták. Moszkva állítása szerint a fogságba esett orosz katonák nem tartoztak az orosz reguláris erőkhöz, vagy ha mégis, akkor éppen szabadságukat töltötték, vagy már korábban leszerelték őket.

Az „ih-tam-nyet”, vagyis az „ők-nincsenek-ott” taktikája a végtelenségig folytatható lett volna, ha a hivatalos retorika nem találta volna szembe magát azzal a problémával, hogy az otthon maradt hozzátartozók egy idő után elkezdtek hiányolni fiaikat. Azok egy része ugyanis „elfelejtett” jelentkezni. Az aggódkó rokonok hiába próbálták megtudni, hogy merre jár szolgálatukat töltő fiuk, sehol sem kaptak választ erre. A hatóságok – élükön a hadsereggel – hallgatásba burkolóztak. De egy idő után mégis-

csak kezdtek ilyen-olyan hírek kiszivárogni. Például az eltitkolt katonatemetésekről. Egészen 2014 késő nyaráig kellett várni arra, hogy az orosz társadalom egy része szembesüljön azzal, hogy a be nem vallott háborúnak is lehetnek áldozatai. Ez a felismerés ugyan nem változtatta meg az Ukrajnával kapcsolatos orosz közvélekedést, de a kiszivárgó hírek mégiscsak kezdtek a hatalom számára egyre kellemetlenebbé válni. A Kreml ezzel a helyzettel a hazai közegben még csak-csak elboldogult, az orosz társadalom többsége ugyanis máig a hatalom által szigorúan felügyelt központi tévécsatornák hír- és vitaműsoraiból értesül a legfontosabb kül- és belpolitikai eseményekről. Egészen más a helyzet a külvilág esetében.

Az orosz hírszolgálatok (RT, Sputnik stb.) a számos külföldi versenytárs között hátrányból indulnak. Ám ebben a közegben nem is az a céljuk, hogy igazukról bárkit is meggyőzzenek. Nem ezt tekintik feladatuknak, hanem az elbizonytalanítást. Ezt azonban nem mindig egyszerű elérni. Kiváltképp olyan súlyos incidens esetében, mint amilyen a maláj utasszállító repülőgép 2014. július 17-i lelövése volt. A tragédiát követően Moszkva nehéz kommunikációs helyzetbe került, mert a szakadarak első örömeikben még maguknak tulajdonították a gép lelövését, és ezt több internetes fórumon közzé is tették. Majd miután kiderült, hogy nem egy újabb ukrán katonai szállítógépet sikerült lelőniük, törölték diadalittas közleményeiket. Így járt el a hadsereg tévécsatornája, a *Zvezda* is, amelynek adásában többször beszámoltak az akkor még örömtelienek tartott hírről. Moszkvának ebből a felettébb kínos és reménytelennek tetsző helyzetből kellett valahogy kikeverednie. Végül azt a taktikát választották, hogy rövid időn belül az események értelmezésének számtalan változatát adják elő, egy pillanatra sem zavartatva magukat attól, hogy néhány hét elteltével ugyanaz a nyilatkozó már egészen mást állít, mint tette azt korábban. Az orosz vezérkar például először azzal a verzióval állt elő, hogy a maláj légitársaság utasszállító gépét egy ukrán Szu-25-ös csatarepülőgép lőtte le. Ám miután nyilvánvalóvá vált, hogy ez a repülőgéptípus csak néhány ezer méter magasságba tud felemelkedni – hiszen arra tervezték, hogy a szárazföldi erők műveleteit támogassa –, az orosz katonai vezetők újabb és újabb verziókat gyártottak.

*

Látva ezt az elhúzódo és sehová nem vezető konfliktust, joggal merül fel a kérdés: miért érte ez meg Oroszországnak? Mit akart egyáltalán Moszkva? Miért volt oly fontos neki Ukrajna? Vagy talán nem is Ukrajna volt annyira fontos, mintsem maga a konfliktus, amely lehetőséget adott nem egy belső probléma elfedésére? A konfliktus korai szakaszában Moszkva valószínűleg nem akart mást, csak azt, hogy valamilyen módon megtartsa Ukrajnát, és becsalogassa az általa irányított Vámunióba, majd az Eurázsiai Gazdasági Unióba. Kezdetben az orosz vezetés aligha gondolt arra, hogy ehhez kevés lesz a nyomásgyakorlás és csábítás teljes gazdasági és politikai eszköztára. Hosszú időn át ezzel a repertoárral élt, nem mindig ízlésesen. Később – a Janukovics-rendszer végjátéka idején – láthatóan elfogyott a türelme, és már attól sem riadt vissza, hogy erőszakhoz folyamodjon. De miért tette ezt? Miért nem tanúsított türelmet? Az utóbbival valószínűleg többre ment volna, mint be nem vallott háborújával. Moszkva valószínűleg nem politikusainak alkata miatt volt türelmetlen: a Kreml csak akkor játszhatott volna „kivárára”, ha az orosz belső viszonyok kellőképpen stabilak, a gazdasági növekedés mutatói pedig megnyugtatóak lettek volna. De már rég nem voltak azok.

2011-2012 fordulójától ugyanis egyre több jel utalt arra, hogy az orosz vezetés magatartását a putyini rendszer bel- és gazdaságpolitikájának megannyi sikertelensége, a kudarcok keltette folyamatos frusztráció alakítja. Ha Oroszországra 2014-ben is a politikai rendszer stabilitása, a választásos autokrácia engedékenyebb formája és a gazdaság tartós és lendületes növekedése lett volna jellemző, mint ahogyan jellemző volt ez Putyin első két elnöki ciklusára, úgy valószínűleg Moszkva Ukrajna-politikája is másképp alakult volna.

A Kremlnek sikerült ugyan a 2012-es tavaszi tiltakozási hullámot lecsendesítenie, de ettől még a rendszer magabiztossága nem állt helyre. Valószínűleg azért nem, mert a Putyin iránt hosszú időn át megmutatkozó bizalom megtört, és azt egészen a Krím annektálásáig nem is sikerült helyreállítani. Ezt támasztják alá azok a Levada Központ által 2002 őszétől rendszeresen végzett felmérések is, amelyek aziránt érdeklődtek, hogy a megkérdezettek mivel magyarázzák az orosz társadalom Putyin iránti széles körű bizalmát. A kérdőív évről évre három lehetséges választ kínált fel. Az első válaszlehetőség szerint „az emberek meggyőződhet-

tek arról, hogy Putyin képes sikeresen megbirkózni az ország problémáival". A második szerint „az emberek bíznak abban, hogy ez a későbbiekben is folytatódik”. Míg a harmadik válaszlehetőség szerint Putyinon kívül „senki mást nem látnak, akire támaszkodhatnak”. Az első válaszlehetőséggel a legkevesebben 2013 augusztusában értettek egyet (14%), miközben ez volt az az év is, amikor az elnök iránti bizalmat a legtöbben (42%) magyarázták azzal, hogy nem látni Putyin alternatíváját. A Krím annektálását követő méréskor azonban teljesen más eredmény született. 2014 szeptemberében már a megkérdezettek 38%-a gondolta úgy, hogy az elnök iránt megmutatkozó bizalom Putyin eredményességével függ össze, miközben már csak 23% magyarázta ezt azzal, hogy nincs a regnáló elnökön kívül senki, akire az emberek támaszkodhatnak. Ezek az arányok 2015-ben még alig változtak, hogy 2016-tól elkezdődjön az ukrajnai válság előtti helyzethez való visszatérés, vagyis újra egyre többen kezdték azt gondolni, hogy a Putyin iránti bizalom az alternatívánélküliséggel függ össze.

De nem csak ez a felmérés mutatta, hogy Putyin széles körű elfogadottsága nem feltétlenül elnöki teljesítményének elismeréséből fakad. Ráadásul ez már az az időszak volt, amikor széles körben vált elfogadottá az a nézet, hogy ha probléma van Putyinral, akkor ez a rendszer egészének problémája. Ahogy ezt 2014 októberében az elnöki adminisztráció akkori helyettes vezetője, Vjacseszlav Vologyin megfogalmazta: „Ha van Putyin – van Oroszország, ha nincs Putyin – nincs Oroszország!”

Ugyancsak az elnök általános elfogadottságának változását jelezték a Levada Központ egy másik felmérésének eredményei. A közvélemény-kutató intézet 2012 őszétől – alig fél évvel Putyin megválasztása után – kezdte el mérni, hogy miként változik azok aránya, akik 2024 után, vagyis azt követően is, hogy lejár Putyin második egymást követő hatéves elnöki ciklusa, szeretnék, ha a helyén maradna. Az első mérés idején még többségben voltak azok (40%), akik nem szerették volna, ha mandátuma lejárt után is elnök maradna, míg azok aránya, akik egyetértettek ezzel, 34% volt. Egy évvel később, 2013 októberében már a megkérdezettek 45%-a nézte volna rossz szemmel, ha Putyin 2024 után sem távozna. Ugyanakkor 2014 őszén – fél évvel a Krím annektálása után – már a válaszadók 58%-a tartotta volna helyesnek, ha Putyin 2024 után is elnök maradna.

Ez a mutató a következő két évben még ennél is magasabbra szökött. 2017 augusztusában már a megkérdezettek 67%-a tartotta volna helyesnek, ha Putyin a helyén marad, miközben csak 16% gondolta úgy, hogy ez helytelen lenne.

A közhangulat hasonló változását mutatta az a felmérés is, ami aziránt érdeklődött, hogy ha most lennének a választások, a megkérdezettek kire adnák voksukat. 2013 júliusában – tehát bő egy évvel Putyin megválasztása után, és nem egész egy évvel a Krím annektálása előtt – a megkérdezettek mindössze 32%-a jelezte, hogy az elnökre szavazna. Egy évvel később – vagyis már a Krím annektálása után – ezek aránya 52%-ra futott fel. Ez az eredmény Putyinra nézve már csak azért is felettebb hízelt, mert a felmérést „nyitott kérdésfeltevéssel” végezték, vagyis maguknak a megkérdezetteknek kellett támogatottjukat megnevezniük, nem pedig egy listáról kiválasztaniuk. A Levada Központ ugyanezt a felmérést éveken át „zárt kérdésfeltevéssel” is elvégezte. Az így nyert mérési eredmények még inkább azt mutatták, hogy az ukrajnai beavatkozást követően újra jelentősen megnőtt azok aránya, akik készek lettek volna Putyinra szavazni. Arányuk néhány hónappal a Krím megszerzése előtt 43, utána már 64% volt.

Vagyis mindhárom adatsorból az derül ki, hogy a rezsím kulcsalakjának 2012-ben és 2013-ban még nem sikerült helyreállítania a maga iránti korábbi bizalmat, a Krím visszaszerzésével azonban ez egy csapásra sikerült. Igaz, csak néhány évre.

Mindebből talán nem alaptalanul vonhatjuk le azt a következtetést, hogy ha Oroszországgal 2014 tavaszán minden rendben lett volna, ha a gazdaság ugyanúgy szárnyalt volna, mint ahogy 2000 és 2008 nyára között, ha a rezsím stabilnak érezte volna helyzetét, és ha Putyin, aki kulcsalakja a rendszernek, éppoly népszerű és elfogadott lett volna, mint amilyen első két elnöksége idején volt, akkor a Kreml közel sem biztos, hogy elszánta volna magát az erőszakos ukrajnai beavatkozásra.

Mindazonáltal még egy magabiztos, hatékonyan kormányzott és gyorsan gyarapodó Oroszország is nehéz helyzetbe került volna az ukrajnai hata-

lomváltással szembesülve. Ukrajna ugyanis ott van közvetlen szomszédságában. De nem egyszerűen csak szomszéd, hanem a posztszovjet térség Oroszország melletti legfontosabb állama is. Politikai súlya és jelentősége az összes többi utódállamnál nagyobb, miként gazdasága is, annak súlyos gondjai ellenére is. És akkor még nem beszéltünk a két országot összekapcsoló történelmi, kulturális és felekezeti kötelékekről. Vagyis Moszkva ezekben a válságos, a Janukovics-rendszer összeomlásához vezető hónapokban aligha maradhatott volna közömbös, az ottani helyzet alakulása több ok miatt is fontos volt számára. Nem véletlen, hogy minden rendelkezésére álló politikai és gazdasági eszközzel megpróbálta befolyásolni azt, de egy ponton túl még ez is kevésnek bizonyult. Abban, hogy Moszkva végső eszközként még az erőszak alkalmazásától sem riadt vissza – túl azon, hogy Oroszország békés eszköztára jóval szűkebb, mint a gazdag és demokratikus államok többségéé –, alighanem elsősorban belső problémái játszhattak közre. Vagyis nem az Ukrajnában élő oroszok védelme, nem a szeverasztopolli hadikikötő esetleges elvesztésének megakadályozása, és még csak nem is Ukrajna majdani NATO-csatlakozásának blokkolása, hanem az, hogy egyszerre túl sok belső probléma jött elő, és azokról valahogy el kellett terelni a társadalom figyelmét. Ukrajna persze jelentősebb problémákkal küzdött, mint Oroszország, de utóbbi gondjai is épp elég súlyosak voltak, hogy olyan lépésekre készítsék Moszkvát, amelyeket más körülmények között aligha kockáztatott volna meg.

Minden jel szerint a nyugati hatalmakat is felkészületlenül érte, ahogy az ukrán társadalom reagált a társulási szerződés aláírásának elhalasztására. Valószínűleg szerencsésebb lett volna, ha az Európai Unió – még a válság kialakulása előtt – hajlandó lett volna bizonyos kérdésekről Ukrajna ügyében Oroszországgal tárgyalni. Brüsszel azonban valószínűleg abból indult ki, hogy Ukrajna szuverén ország, és jogában áll eldönteni, hogy kivel tárgyal. Ha minket választ, tárgyaljon velünk, ha a Vámuniót, tárgyaljon Oroszországgal. Ukrajnának kell eldöntenie, hogy mit akar, egyedül neki van joga erre. Moszkvában azonban másképp látták. Szerintük – még ha azt közvetlenül Ukrajnára vonatkoztatva nem is fogalmazták meg – Oroszországot különleges jogok illetik meg a posztszovjet térségben. Lehet, hogy ezt a már 1994 ősze óta hangoztatott orosz „Monroe-elvet”

a Nyugat mindezidáig nem volt hajlandó elismerni, de majd teszünk róla, hogy tudomásul vegyék.

Ma sem tudjuk pontosan, hogy mikor és milyen körben született meg a döntés a Krím annektálásáról. A döntéshozók nyilván mérlegelték elhatározásuk lehetséges következményeit. Csak feltételezéseink lehetnek arról, hogy mi történt volna, ha Moszkva egy olyan időszakban került volna ebbe a döntési helyzetbe, amikor szárnyal az orosz gazdaság, Putyin és rendszerének népszerűsége töretlen, és az orosz–nyugati viszonyt is a nagy fokú kölcsönös bizalom és együttműködés jellemezte volna. Lehet, hogy a Kreml akkor is meglepte volna a Krím elcsatolását, mert – geopolitikai érdekeit mindennél fontosabbnak tartva – semmiképpen sem szerette volna Ukrajnát „elengedni”. De az is lehet, hogy egy ilyen helyzetben, amikor lett volna veszténivalója, óvatosabban járt volna el. Nem arról van szó, hogy 2014 tavaszán a gazdasági növekedés lassulása és a meghamisított választási eredmények utáni nagyvárosi tömeges tiltakozások miatt a rendszer mély válságba került volna, amit kalandorpolitikával tudott csak kivédeni, elfedni. Az azonban joggal feltételezhető, hogy ha Moszkva úgy érezte volna, kiváló orosz–nyugati kapcsolatok esnek áldozatául az erőszakos ukrajnai beavatkozásnak, akkor könnyen lehet, hogy sokkal körültekintőbben járt volna el, és nem lépett volna fel erőszakkal.

Am bármennyire is érthetőek voltak Ukrajnával kapcsolatos aggodalmak, azok attól a pillanattól kezdve, hogy annektálta a Krímet, majd fellázította Ukrajna keleti megyéit, teljesen más megítélés alá kerültek. Ugyanis még legitim igényeket sem lehet illegitim módon kikényszeríteni. 2009-ben a II. világháború kitörésének 70. évfordulóján tartott gdański beszédében Putyin még arról beszélt, hogy egyetlen országnak sincs joga saját biztonságát más országok rovására megerősíteni. 2014 februárjában azonban már „megfeledezett” erről. Mi változott meg közben?

Mindenekelőtt a rendszer stabilitása. Az Ukrajnával kapcsolatos fellépés ugyanis kiváló lehetőséget kínált a belső gondok elfedésére, a „nemzeti egység” átmeneti megerősítésére. Erre pedig azért volt szükség, mert már a 2012-es tavaszi elnökválasztási kampány idején érezkelni lehetett, hogy a Kreml korábbi magabiztossága a múlté. A rendszer jóléti alapú legitimációja egyre problematikusabbá vált. Pedig az igazán komoly gon-

dok csak ezután következtek. A gazdaság romló teljesítményének előérzete már 2011 őszén ott lehetett a levegőben – no meg Putyin íróasztalán –, mert mással aligha lehetne magyarázni az „Eurázsia-projekt” napirendre vételét és a korábbiaknál sokkal erőteljesebb politikai képviselést. Beszédes, hogy Putyin első jelentős, programadónak tekinthető írása – amely alig két héttel azután jelent meg, hogy szeptember végén bejelentették indulását az elnökválasztáson – az Eurázsiai Gazdasági Unió létrehozásáról szólt. Már ez az *entrée* is jelezte, hogy Putyin harmadik elnökségének egyik legfontosabb, ha nem épp a legfontosabb célkitűzése az egykori szovjet térség Moszkva irányította újjászervezése lesz. Az is egyértelmű volt, hogy ez a terv csak akkor lesz életképes, ha sikerül annak megnyerni Ukrajnát is. Ez azonban – hiába próbálkozott Moszkva megannyi módon – mégsem sikerült. Ukrajna nélkül pedig az „Eurázsia-projekt” merő fikció. Vagyis az a terv, amely egyfelől az orosz gazdaság gondjainak, másfelől az éveken át hatékonyan működtetett politikai rendszer problémáinak elfedését szolgálta volna, az ukrajnai hatalmváltással szertefoszlott. Új tervvel kellett előállni.

AZ UKRAJNAI BEAVATKOZÁS KÖVETKEZMÉNYEI

A Kreml úgy ítélte meg, hogy a Janukovics-rendszer összeomlása miatt lépéskényszerbe került. Ha nem tesz semmit, gyengének fog mutatkozni. Ezt Putyin és környezete láthatóan nagyobb kockázatnak tartotta, mint az ukrajnai erőszakos beavatkozás lehetséges következményeit, még ha az utóbbiakat valószínűleg enyhébbeknek is ítélte meg, mint amilyenek lettek.

Rövid távon be is jött a Kreml számítása. A putyini rendszert a Krím annektálásával kétségtelenül sikerült átmenetileg megerősíteni, de ezért Oroszországnak nagy árat kellett fizetnie. A hazai elismerés ugyanis alkalmatlan volt arra, hogy megállítsa a gazdaság 2012 elejétől tartó lejtmenetét, sőt a teljesítménycsökkenés a korábbiaknál is gyorsabbá vált. Ebben a szankciók mellett az olajár 2014 nyarának végén bekövetkező beszakadása éppúgy fontos szerepet játszott, mint a közvetlen külföldi működőtőke beáramlásának elapadása. Az utóbbi értéke 2013-ban még közel 70 milliárd dollár volt, két évvel később már csak 7 milliárd. Mindezek együttes hatására az orosz gazdaság a 2015-ös évet már súlyos receszsióval zárta, vagyis az ukrajnai beavatkozás a már korábban meginduló gazdasági visszaesést még inkább felgyorsította.

Andrej Illarionov, Putyin egykori gazdasági főtanácsadójának számításai szerint míg 1998 szeptembere és 2008 júliusa között – vagyis lényegében Putyin első két elnöki ciklusa idején – az orosz GDP 101,7%-kal nőtt, ami átlagosan évi 7,4%-os növekedésnek felel meg, addig 2008 júliusa és 2019 márciusa között már csak mindösszesen 3,5%-kal. Ez az utóbbi azt jelenti, hogy ebben a több mint tízéves periódusban az éves átlagos növekedés mindössze 0,3%-os volt. Kétségtelen, hogy ebben a feltűnő teljesítménycsökkenésben meghatározó szerepe volt a 2008–2009-es globális válságnak, de nemcsak annak, hanem az ukrajnai válság nyomán előálló újabb recesszióknak is. Ez jól látszik, ha megnézzük az orosz és a globális növekedési átlag egymáshoz viszonyított alakulását az elmúlt tizenöt évben. Az orosz gazdaság növekedése ezekben az

években – és ebben részben benne van Putyin első két elnöki ciklusának gyors GDP-gyarapodása is – csak 20%-kal maradt el a globális átlagtól. Ezzel szemben az utolsó öt évben – vagyis azokban az években, amikor Moszkva beavatkozott az ukrajnai válságba, és annak következményeként drámaian elszigetelődött – növekedésének üteme már csak a világ-átlag fele volt.

Ez pedig annak a két recessziót hozó évnek volt a következménye, amikor a teljesítménycsökkenés hátterében nem globális, hanem regionális okok álltak. Az orosz gazdaság ugyanis az első hivatalos és véglegesnek tekintett adatok szerint a 2015-ös évet 3,7%-os, míg a 2016-ost 1,2%-os recesszióval zárta. Később ugyan – a korábbi években nem tapasztalt módon – az előbbi adatot 2,5%-os visszaesésre, míg az utóbbit 0,3%-os növekedésre javították, ez a lényegen mit sem változtatott. Ahogy a 2017-es év 1,5%-os, majd a 2018-as év 2,3%-os – a független szakértők által erősen kétségbevonott – növekedése sem. Oroszország esetében ugyanis az 5% alatti növekedés azt jelenti, hogy gazdasága a többi nagy gazdasághoz képest nem felzárkózóban, hanem leszakadóban van. Mindeközben az orosz gazdaság középtávú kilátásai sem rózsásak. Ezt erősítette meg az orosz kormány 2019 kora nyarán közreadott, 2036-ig előretekintő költségvetési prognózisa is. Abból ugyanis az derült ki, hogy legkorábban 2026-ban érheti el az orosz gazdaság növekedése a 3%-os szintet. Vagyis a leszakadás tovább folytatódik.

Az ukrajnai beavatkozás nemcsak a gazdaságban, de más területeken is felerősítette a negatív tendenciákat, így például jelentősen növelte a társadalmi egyenlőtlenségeket. Ennek eredményeképpen 2016-ra az orosz társadalom leggazdagabb és legszegényebb 10%-ának jövedelme közti különbség – a korábbi tizenkét-tizenháromszorosossal szemben – a tizenhatszorosára nőtt. A szövetségi kormány szociális ügyekben illetékes miniszterelnök-helyettese akkor még annak lehetőségét sem zárta ki, hogy amennyiben ezek a tendenciák fennmaradnak, a jövedelmi különbségek rövid időn belül akár hússzorosukra is nőhetnek. Ez a feltételezés azonban utóbb alaptalannak bizonyult, és 2018-ra – már amennyiben hinni lehet az utóbbi időben egyre több kétséget ébresztő és egyre gyakrabban utólagosan korrigált hivatalos statisztikai adatoknak – a jövedelmek közti különbségek visszatértek az ukrajnai válság előtti

szintre. Ennek azonban ellentmondani látszanak a szegénységi küszöb alatt élőkre vonatkozó hivatalos statisztikai adatok, amelyekből az derül ki, hogy a szegények száma és aránya 2014-től újra elkezdett nőni: öt év alatt 11,5%-ról 13,3-re. Következésképpen a jövedelmi olló ismételt szűkülése csak abban az esetben képzelhető el, ha a legfelsőbb rétegek jövedelme a korábbiakhoz képest jelentősen csökkent.

A krími kalandnak azonban nemcsak súlyos gazdasági és szociális következményei lettek. Oroszország reputációs veszteségek sorát is kénytelen volt elszenvedni. Lehet persze erre azt mondani, hogy ennek nincs különösebb jelentősége, és ezek a veszteségek idővel úgyis feledésbe merülnek, Oroszországnak egyébként sem volt soha nagy presztízse Nyugaton, legfeljebb rövid időszakokban. És különben is van olyan nagy és erős, hogy ne legyen rászorulva mások szövetségére vagy tiszteletére. Arról már nem is beszélve, hogy az orosz vezetésnek egyébként sem a Nyugat jóindulatát kell keresnie, hanem saját társadalmát.

A fentiekben ugyan sok igazság van, de azt mégiscsak nehéz lenne tagadni, hogy még a legerősebb államok sem engedhetik meg maguknak, hogy széles körű bizalmatlanság övezze őket. A külpolitika mégiscsak arra szolgál, hogy az ország biztonságának fenntartása mellett – ami persze a hadseregnek is fontos szerep jut – az ország gazdaságát kiváló külgazdasági kapcsolatok kialakításával minél jobb teljesítményhez segítse. Az így értelmezett külpolitika olyan erőforrás, ami végeredményben a társadalom életminőségén tud javítani. Ugyanakkor aligha lehet véletlen, hogy Oroszország FÁK-térségen kívüli államokkal lebonyolított külkereskedelmének alig 1%-a valósul meg valamilyen kölcsönös preferenciát biztosító megállapodás keretében. Az ilyen ügyletek aránya a fejlett országok esetében 40% körüli. Vagyis az a paradox helyzet jellemzi Moszkva nemzetközi gazdasági kapcsolatait, hogy míg a világ legfejlettebb és leggazdagabb államai igyekeznek minél előnyösebb feltételeket teremteni külkereskedelmi kapcsolataiknak, addig Oroszország ezzel különösebben nem törődik. Fenn lehet ugyan tartani ezt a helyzetet, csak éppen nem érdemes.

Azt persze nehéz megítélni, hogy amikor meghozták a Krím annexálására vonatkozó döntést, mennyire kalkuláltak pontosan. Azt nyilván tudták, hogy az annexió válaszlépések sorát fogja kiváltani. Valószínűleg úgy gondolták, hogy valami hasonló fog történni, mint ami történt

a 2008-as grúz–orosz háború után. Lesz majd elhidegülés, bizonyos kapcsolatok átmenetileg megszakadnak, de egy-másfél év elteltével, ahogy az történt az akkori háború után, minden rendeződni fog. Ha ezt feltételezték, akkor csak azt felejtették el, hogy a grúz–orosz háború kapcsán a nyugatiak – legalábbis ami az Európai Uniót illeti – nemcsak Moszkva felelősségét állapították meg, hanem Tbilisziét is. Arról nem is beszélve, hogy az ötnapos háború eredményeképpen Oroszország ugyan elismerte a két grúziai szakadár terület – Abházia és Dél-Oszétia – függetlenségét, de egyiket sem annektálta.

Egészen más volt a helyzet Ukrajna esetében: ott mégiscsak egy szuverén állam területét csonkították meg erőszakkal. Ezt pedig békeidőben a XXI. század elején semmivel nem lehet igazolni. Sem történelmi okokkal, sem a Krímben élő oroszok állítólagos fenyegetettségével.

A hatalmas kremli apparátus a megannyi zárt szociológiai felmérésnek és közvélemény-kutatásnak köszönhetően nyilván tudta, hogy egy ilyen lépésre miként reagál majd az orosz társadalom. A beavatkozáspártiak érvként valószínűleg azt is felhozták, hogy ha a Krím Oroszországhé lesz, Ukrajnát biztosan nem veszik föl a NATO-ba, a szevasztopoli hadikikötő pedig végérvényesen orosz kézbe kerül. Talán még az is elhangozhatott érvként, hogy az új kijevi hatalomnak a területvesztés után sokkal nehezebb lesz helyzetét stabilizálnia, és olyan eredményeket elérnie, amelyek az „ukrán modellt” vonzóvá tehetik az orosz társadalom számára is. Végül, de nem utolsósorban, Putyin környezetében lehettek olyanok is, akik a Krím megszerzésében meglátták a már jó ideje gyengélkedő hatalom újfajta legitimálásának lehetőségét. Nehéz eldönteni, hogy a fenti érvek közül melyik gyakorolta a legnagyobb hatást Putyinra. Az is lehet, hogy az érvek együttese volt oly meggyőző, hogy az orosz elnök a beavatkozás mellett döntött.

Mindeközben persze ellenérveket is hallhatott. Mielőtt megszületett a döntés, nyilván megpróbálták végiggondolni, hogy miként reagál majd a külvilág. Valószínűleg arra is számítottak, hogy lesznek majd különféle büntető intézkedések, többek között gazdasági szankciók, de mert az ország az előző években jelentős tartalékokat halmozott fel, úgy gondolhatták, hogy azt az egy-két nehéz évet, ami Oroszországra vár, ki tudják húzni. De elszámolták magukat. A Nyugat reakciója ugyanis sokkal

határozottabb lett, mint volt a grúziai háborút követően, és jóval súlyosabb következményekkel járt, mint amire feltehetően a Kremlben számítottak. Nehéz ugyanis azt feltételezni, hogy akkor is megszületett volna a Krím annektálására vonatkozó döntés, ha a döntéshozók, élükön Putyinnal, előre látták volna mindazt, ami Oroszországra vár. Moszkva – a rezsim átmeneti stabilizálásán túl – egyetlen problémáját sem tudta az ukrajnai beavatkozásával megoldani. Sőt, inkább csak súlyosbított helyzetén.

A félsziget elcsatolásának azonban másfajta következményei is lettek. Megszerzésével ugyanis új moszkvai kötelezettségek is keletkeztek. Ráadásul azokat elég pontosan be is lehet árazni, ahogy ezt az orosz jegybank korábbi alelnöke meg is tette. Szergej Alekszsenko szerint ennek a 27 ezer négyzetkilométernyi területnek a megszállásával, ami mindössze 0,15%-a Oroszország összterületének, az orosz központi költségvetésnek komoly pluszkiadásai keletkeztek. Már 2014-ben 55 milliárd rubelt kellett az orosz pénzügyminisztériumnak elkülönítenie az addig az ukrán központi büdzsé által fedezett feladatok finanszírozására. Az ezt követő években ez a tétel egyre csak nőtt. Moszkva egyrészt kénytelen volt lényegesen növelni a költségvetési szférában dolgozók bérét, másrészt jelentős összegeket kellett fordítania a félsziget szociális és kommunális infrastruktúrájának javítására. Ennek következményeként az orosz központi költségvetés 2019-ben már 150 milliárd rubelt volt kénytelen biztosítani a Krím-félszigetnek, miközben az elmúlt öt év alatt dotáció, szubvenció és egyéb vissza nem térítendő juttatás formájában 580 milliárd rubelt költött új szerzeményére. Arról se feledkezzünk meg, hogy a félsziget mellett ott van Szevasztopol is, mint az Oroszországi Föderáció önálló szubjektuma. Finanszírozása a Krímtől független költségvetési tétel, amelynek összértéke az elmúlt öt évben 120 milliárd rubel volt.

Vagyis Moszkva közvetlen költségvetési kiadásai a két új szövetségi szubjektum tekintetében együttesen 2014 és 2019 között 700 milliárd rubelt tettek ki. Joggal lehet persze erre azt mondani, hogy a központi költségvetés erről a két területről jelentős mennyiségű adót szed be. Ráadásul ez az adómenyiség a Krím esetében az elmúlt években rendkívül gyorsan nőtt. Ez igaz, de ennek elsősorban az volt az oka, hogy a fél-

szigeten az oroszországi átlagot messze meghaladó mennyiségben történtek állami beruházások. Ám mindezek ellenére a Krím „működését” háromnegyed részben továbbra is a központi költségvetés fedezi, míg Szevasztopol esetében ez a mutató 60% körüli.

A központi költségvetésnek azonban a félszigettel kapcsolatban nemcsak közvetlen, de közvetett kiadásai is keletkeztek. Ilyen tételt jelentenek a nyugdíjak. A Krím és Szevasztopol 2,2 milliós lakosságából 660 ezren nyugdíjasok. 2014-től az ő nyugdíjukat is az orosz Nyugdíj Alapnak kell állnia. Ez az elmúlt öt évben további 200 milliárd rubelnyi kiadásal járt. Ha mindezt összeadjuk, már 900 milliárd rubelnél tartunk. És ha mindehhez még hozzávesszük az állami vállalatok politikailag irányított beruházásait, különböző infrastrukturális fejlesztéseit, mint amilyen a félszigetet Oroszországgal összekötő villamosvezeték-rendszer, a Kubany–Krím gázvezeték, a Siemens-turbinákat illegálisan felhasználó krími hőerőmű és a Kercsi-híd megépítése volt, akkor további 600 milliárd rubelt írhatunk az eddigi krími költségekhez. Ez mindösszesen 1500 milliárd rubel, ami épp annyi, mint a szövetségi költségvetés oktatásra fordított kiadásainak duplája, és háromszor akkora, mint amennyit a központi büdzsé évente az egészségügyre költ. Ebből az összegből épp 15 éven át lehetne a szövetségi költségvetés kulturális kiadásait fedezni, vagy 357 évig lehetne a mai szinten finanszírozni az Oroszországi Tudományos Akadémiát. Ez az ötévnvi Krímmel összefüggő kiadácsomag minden egyes oroszországi állampolgártól 10 ezer rubelt vett el.

*

Ez a perspektíva azonban a Krím visszaszerzésének euforikus pillanaibaiban még keveseket nyugtalanított. Olyannyira, hogy még azok közül is sokan, akik 2012 tavaszán Putyin ellen tüntettek, visszatértek az elnököt támogatók közé. A Krím annektálása nyomán Putyin népszerűsége – az azt megelőző évek hullámvölgye után – újra az egekbe emelkedett. Az állami propaganda sokat tett azért, hogy az orosz társadalom nagy győzelemnek lássa Moszkva ukrainai ténykedését. Ennek érdekében a Kreml hadrendbe állította a központi televíziós csatornák hír- és politikai vitaműsorait. Azért volt ennek jelentősége, mert Oroszországban továbbra

is a televízió maradt a társadalom legfőbb kül- és belpolitikai hírforrása. Pozíciója ugyan némiképp gyengült, hiszen az elmúlt évtizedben elveszítette korábbi csaknem kizárólagos hírpiaci helyzetét. A Levada Központ mérése szerint míg 2009-ben a lakosság 94%-a tájékozódott a televíziók hírműsoraiból, addig 2019-ben már csak 72%-a, ami ugyan jelentős változást mutat, de egyben azt is jelzi, hogy a televíziók még mindig meghatározó szerepet játszanak a lakosság tájékoztatásában.

Propagandista szerepbe kényszerítésük azonban azzal járt, hogy a hír- és politikai műsoraik iránti bizalom lényegesen lecsökkent a tíz évvel korábbi 79%-ról 54-re. A 18 és 24 év közti korosztály még ennél is bizalmatlanabbá vált. Mára már csak 28%-uk tartja hitelesnek a televíziók hírműsoraikat. Ők azonban nem elsősorban a televíziókból, hanem a közösségi médiumokból és internetes portálokról tájékozódnak. Ezek jelentősége azonban nemcsak a legfiatalabbak, de az idősebb korosztály körében is megnőtt. Ma már a közösségi médiumokból tájékozódik a lakosság 32%-a. 2009-ben arányuk még csak 9% volt. Hasonló tendencia figyelhető meg az internetes portálok esetében is. Tíz éve még csak a lakosság 6%-a tájékozódott tartalmaikból, ma már 34%-a. Ezekhez a változásokhoz a hatalom is megpróbált alkalmazkodni, és kezdett ezeken a felületeken is – rejtett módon – egyre aktívabb lenni.

A Kremlnek – még ha az orosz társadalom többsége kitörő örömmel is fogadta a Krím megszerzését – szüksége volt propagandagépezetének teljes erejére. Kezdetben a nemzeti érzést és elragadtatást kellett magas hőfokon tartani, majd az idő múltával a sorra jelentkező nehézségeket megmagyarázni. Moszkva ugyanis már röviddel a Krím elcsatolása után elszigetelődött. Ha nem is került teljes karanténba, de a nyugati partnerei egytől egyig elfordultak tőle. Az első, a Krím annektálásáért kiszabott szankciók még nem voltak különösebben súlyosak – leszámítva Oroszország G8-as csoportból való kizárását –, de a maláj gép lelövése után elrendeltek már felettebb érzékenyen érintették az orosz gazdaságot. A büntető intézkedések új köre a Putyin környezetét érintő, személyre szabott retorziókkal (beutazási tilalom, mindennemű üzleti együttműködés blokkolása) szemben már egész ágazatokat vett célba. Ezek közül a legérzékenyebb veszteségeket a pénzügyi és az energetikai szektor volt kénytelen elszenvedni.

Ebben a helyzetben a Kreml még inkább belekapaszkodott a nacionalista retorikába. Miután a politikai vezetés a tartós gazdasági teljesítménycsökkenés körülményei között nem nagyon tudott mit ígérni az orosz társadalomnak, egyre jobban belelovalta magát az „ostromlott erőd” állapotának propagálásába. Ugyanakkor a Nyugattal való szembenállás alkalmasnak tűnt arra is, hogy magyarázatát adja a gazdasági kudarcoknak, a romló életkörülményeknek. A társadalmi egyenlőtlenségek látványos megugrása az ukrajnai beavatkozással párhuzamosan kiegészült a szegénységi küszöb alatt élők számának ismételt növekedésével. Vagyis nem csupán a vagyoni és jövedelmi különbségek kezdtek el gyorsuló ütemben nőni, de ezzel párhuzamosan a szegények kezdtek korábbi önmagukhoz képest is szegényebbé válni. Ez a két folyamat együttesen komoly kihívás elé állította a rendszert.

A Kreml azonban ahelyett, hogy helyreállította és kiszélesítette volna a társadalmi párbeszédet, annak épp az ellenkezőjét tette, és – a nacionalista retorika mellett – a represszió fokozásától remélte helyzetének stabilizálódását. Ennek jegyében elkezdett hangulatot kelteni mindazokkal szemben, akik elleneztek Ukrajna-politikáját. Ez rövid távon sikeresnek is bizonyult. A közhangulattal szembehelyezkedő „rendszeren kívüli ellenzék” a megszűnés szélére sodródott. Korábban is csak nagyon kevesekhez jutott el szavuk, de a Krím annektálása után kialakult nacionalista eufória csaknem teljesen elsodorta őket.

A Kreml a legkülönfélébb eszközökkel vonta ki a politikai küzdelemből ellenfeleit. Ennek legdurvább változatát Borisz Nyemcov meggyilkolása jelentette. A „rendszeren kívüli ellenzék” karizmatikus vezetőjét 2015 februárjában, a „különleges műveleti erők napján” a Kreml tőszomszédságában lőtték le. A példátlan cinizmussal végrehajtott merénylet a hatalom csúcsain is zavart keltett. A gyilkosság után Putyin tíz napra eltűnt a nyilvánosság elől. Az elnök máig magyarázat nélkül hagyott eltűnése azt a benyomást keltette, hogy maga a hatalmi elit is megosztottá vált a gyilkosság megítélésében. A merénylet miatt ugyan perbe fogtak és elítéltek néhány cseccent, köztük olyanokat is, akik Ramzan Kadirov környezetében szolgáltak, de a gyilkosság megrendelőinek személyére nem derült fény. Mind a bírósági tárgyalás, mind az ítélet számos pontján és vonatkozásában komoly kétségeket ébresztett.

A korrupciós ügyek leleplezésében kulcsszerepet játszó és az ellenzéki politikusok közül a legnagyobb társadalmi támogatást élvező Alekszej Navalnijt megfosztották annak lehetőségétől, hogy pártjával elindulhasson a 2016-os őszi parlamenti választásokon. Ezt a feladatot a hatóságok egyszerűen oldották meg: megtagadták Navalnij pártjának bejegyzését. A Putyint is elérő korrupciós vádakra a Kreml 2016 kora tavaszán azzal reagált, hogy az egyik vezető tévécsatorna a korábbi miniszterelnökről, a 2004-es menesztése után az ellenzékhez csatlakozó Mihail Kaszjanovról kompromittáló filmet mutatott be. Az ellenzék közös listájának élén szereplő politikust az „alkotás” azzal próbálta lejáratni, hogy csaknem egy órán át olyan rejtett kamerás felvételeket mutatott be, ahol a tévézők Kaszjanovot egy pártbéli munkatársnőjével láthatták félreérthetetlen helyzetben. Mindezek együttes hatása átmenetileg földre vitte a már évek óta nehéz helyzetben lévő, a társadalom nagy részétől elzárt és egyébként is gyenge és megosztott „rendszeren kívüli ellenzék”.

A fentiek jól mutatták, hogy a putyini autokratikus rendszer átalakulása a 2012-es represszív hullám után sem állt meg. Ennek a folyamatnak vált újabb mérföldkövévé, amikor 2014 tavaszán elrendelték – nyilván összhangban azokkal az új politikai szükségletekkel, amelyek az ukrajnai beavatkozással párhuzamosan keletkeztek – a legfontosabb ellenzéki portálok, a *graniru.org*, a *Jezsednyevnij Zsurnal*, a *kasparov.ru* és a *Zsivoj Zsurnal* blokkolását. Tartalmaik Oroszországban azóta is elérhetetlenek. Hozzáférhetetlenné tételük egyben azt is jelentette, hogy a rendszer már nem érte be annyival, hogy a számára kellemetlen tartalmakat közlő lapokat és felületeket a nyilvánosság perifériájára száműzze, helyette „tűzparancsot” adott ki rájuk. Vagyis a hatalom elkezdte a vele szemben kritikus tartalmak egy részének elhallgattatását.

De a putyini rendszer nem érte be ennyivel. Az ukrajnai krízissel párhuzamosan elkezdte korlátozni a lakosság egy részének szabad, korlátozástól mentes külföldi utazásait. Az ukrajnai válság legfeszültebb időszakában született meg az az ajánlás, amely a fegyveres testületeknél szolgálók szabad külföldi utazását korlátozza. Ezt az elvárás az ország egyes részein az erőszak-apparátusok – a rendőrség, a katonaság, a titkosszolgálatok és a büntetés-végrehajtás – helyi vezetése úgy értelmezte, hogy annak betartása akkor lesz a leghatékonyabb, ha a munkatársak-

tól beszedik az útleveleket. Az erőszakszervezetekben dolgozók utazási korlátozása persze nem feltétlenül jelenti azt, hogy annak hatálya a társadalom egészére kiterjed majd, mint ahogy azt sem, hogy ez az ajánlás ne kerüljön a későbbiekben visszavonásra. Azt azonban egyértelműen jelezték, miként a sajtóra vonatkozó tiltások és korlátozások is, hogy a rendszer megkeményedett, a gépezet több pontján erősen meghúztak egy-egy csavart. Sőt, talán még azt sem túlzás állítani, hogy Putyin harmadik elnöksége idején afféle szimbolikus restauráció ment végbe, amikor is helyreállt az „orosz világ” régi rendje, az államnak sikerült maga alá gyűrnie a társadalmat. Ez azonban csak látszólag van így.

*

A megannyi represszív lépés ellenére sem állt helyre a rezsim önbizalma. Erre utalt az a 2016 áprilisában meghozott döntés is, amellyel megkezdődött a belügyi hadsereg alegységeire támaszkodó új belbiztonsági erő, a Nemzeti Gárda felállítása. A széles jogkörrel felruházott, mintegy 400 ezer főre tervezett rendfenntartó erő független a Belügyminisztériumtól, vezetője közvetlenül az elnök felügyelete alá tartozik. A Nemzeti Gárda nemcsak széles jogkörével és feltűnően nagy létszámával emelkedik ki a többi erőszakszervezet közül, hanem azzal is, hogy parancsnokává azt a Viktor Zolotovot nevezték ki, aki Putyin személyes védelmét hosszú idő óta – egészen a szentpétervári évekre visszanyúlóan – ellátta. Az új fegyveres testület jelentőségét jól mutatja, hogy tervezett létszáma meg fogja haladni az orosz hadsereg szárazföldi erőinek létszámát, Zolotov pedig mindjárt kinevezésekor bekerült a Nemzetbiztonsági Tanácsba, ahol a legfontosabb stratégiai döntések születnek. Ezek a körülmények összességükben azt sejtették, hogy Putyin számára nemcsak azért lehetett fontos ennek a közvetlen felügyelete alá tartozó, nagy létszámú belbiztonsági erőnek a felállítása, mert segítségével hatékonyan léphet fel a kiterjedt utcai tiltakozások ellen, hanem azért is, mert védelmet nyújthat más, illojálisá váló fegyveres testületek esetleges puccskísérletével szemben.

Putyin növekvő bizalmatlanságát jelezték azok a jelentős személyi változások is, amelyekre a Nemzeti Gárda felállításával párhuzamosan 2016 tavaszán került sor. Ezek közül kétségtelenül a legjelentősebb az elnöki

adminisztráció vezetőjének felmentése volt. Szergej Ivanov már Putyin első elnökségétől kezdve fontos bizalmi posztok sorát foglalta el, előbb a Nemzetbiztonsági Tanács élén, majd védelmi miniszterként, betöltve egyúttal a hadiipart és az erőszak-apparátusokat felügyelő első miniszterelnök-helyettesi posztot. Azok után pedig, hogy Putyint harmadszor is elnökké választották, kinevezték az elnöki hivatal élére. Váratlan felmentése része volt annak a már korábban elkezdett folyamatnak, amelynek során az elnök egymás után vált meg azoktól a kollégáitól, akik többségét még KGB-beli szolgálatának vagy a szentpétervári polgármester melletti munkájának idején ismerte meg. Ők még irodaszomszédjuként emlékezhetek Putyinra, míg az újak, akik a leváltottaknál jóval fiatalabbak, már a putyini korszak teremtményei, vagyis nem egykori kollégák, hanem olyan adminisztrátorok, akik „félistenként” néznek fel rá.

*

Ilyen előzmények után érkezett el Oroszország a 2016-os őszi dumaválasztásokhoz. A Kreml fontosnak tartotta, hogy semmiképpen se ismétlődjön meg a 2011-es választások után kialakult helyzet. Ezért ügyelt arra, hogy az országnak azon a részein, ahol a választási eredmények manipulálása azonnali és tömeges tiltakozást váltana ki, a szavazást korrekt körülmények között bonyolítsák le. A hatalom ezeken a helyeken – mindenekelőtt Moszkvában és Szentpéterváron – arra is figyelt, hogy a részvételi arányt se hamisítsák meg, aminek meg is lett az eredménye. A hivatalos adatok tanúsága szerint mindkét városban a szavazati joggal rendelkezők mindössze harmada tartotta fontosnak, hogy leadja voksát, vagyis az országos átlaghoz képest 15%-kal kevesebben. A minden idők legalacsonyabb részvétele mellett megtartott választást a hivatalos végeredmény szerint a leadott szavazatok 54,2%-ával a hatalompárt nyerte meg.

De ahogy 2011-ben, úgy ezúttal is, azok a matematikai modellek, amelyek segítségével a választási csalásokat ki lehet szűrni, pontosan jelezték az eredmények erős manipulálását. Az Egységes Oroszország párt görbéje már a részvételi aktivitás alakulásánál egészen más mintázatot rajzolt ki, mint az összes többi párté. Mindez ismételtén azt bizonyította, hogy komoly visszaélés történt már a részvételi arány megállapításakor

is. A választási statisztika elismert szakértője, Szergej Spilkin számításai szerint a tényleges országos részvételi arány – szemben a hivatalosan bejelentettel – nem közel 48%-os, hanem annál jóval alacsonyabb, legfeljebb 35-36%-os lehetett. A tényleges és a hivatalosan bejelentett részvételi arány közti jelentős különbség már önmagában elégséges volt ahhoz, hogy a végeredményt durván meg lehessen hamisítani. Spilkin szerint ezúttal mintegy 14-15%-kal növelték meg az Egységes Oroszországra leadott szavazatok számát. Ez azt jelentette, hogy ha nem került volna sor erre a központilag irányított beavatkozásra, akkor a hatalompárt országos eredménye még a 40%-ot sem érte volna el.

A Kreml urait azonban ezek a számítások, ahogy korábban, most sem foglalkoztatták. Képviselőik magabiztosan söpörtek félre minden aggályoskodást, például azokét, akik csodálkozva vették észre, hogy Szaratov megye száz szavazókörében tizedpontosságra lett azonos az Egységes Oroszországra leadott szavazatok száma. Ezt a Központi Választóbizottság elnöke kizárólag a véletlennek tulajdonította. Azt azonban nehéz lett volna a véletlenre fogni, hogy Oroszország két metropoliszában – Moszkvában és Szentpéterváron – miért nem mutattak semmi szokatlant a grafikonok. Minden bizonnyal azért nem, mert – ahogy erre már korábban is utaltunk – ebben a két nagyvárosban felettébb kockázatos lett volna a részvételi arány durva meghamisítása. E két nagyváros lakói jóval tájékozottabbak és öntudatosabbak az országos átlagnál, semhogy ezt velük meg lehessen tenni. A hatalom pedig nem akart felesleges botrányt, ezért jobbnak látta, ha ezeken a szem előtt lévő helyeken nem kockáztat, így valószínűleg nem is csalt. Ez már a részvételi arányon is látszott, ezért aztán az sem volt meglepő, hogy Moszkvában és Szentpéterváron a hatalompárt „eredménygörbéje” sem mutatott semmiféle anomáliát. Úgy viselkedett, mint a többi párté. Támogatottsága ugyanolyan arányú volt az alacsony és a magas részvételt mutató választóhelyeken.

Országosan azonban egészen más volt a helyzet. Ott sem mindenütt, csak azokon a helyeken, ahol a lakosság valami miatt az átlagnál kiszolgáltatottabb a helyi végrehajtó hatalomnak. Ezekben a régiókban – az átlagot meghaladó választási részvétel mellett – feltűnően jó eredményt könyvelhetett el a hatalompárt. A visszaállított vegyes választási rendszer pedig – ahogyan azt 2012 nyarán a Kremlben oly pontosan felmér-

ték – az egyéni körzetekben egyértelműen a hatalompárt jelöltjeinek kedvezett. Olyannyira, hogy az elnyerhető 225 egyéni mandátumból 203 a Kreml favoritjaihoz került. Így az Egységes Oroszország – együtt a listán elnyert 140 mandátummal – összesen 343 képviselői helyhez jutott, vagyis a 2003-as és a 2007-es választások után ismét sikerült alkotmányozó többséget szereznie, de ezúttal már a képviselői helyek több mint háromnegyedét birtokolva.

A Kreml ezek után nyilván úgy érezhette, hogy megoldotta a házi feladatot, és sikerült minden korábbinál kezeesebb Dumát választatnia. Ám bizonyos jelekből arra lehetett következtetni, hogy az elnök és környezete még ezek után sem érezte magát biztonságban. Erre utalt Putyinnek az a választások után aláírt rendelete is, amelyben újabb jogkörökkel ruházta fel az április elején felállított Nemzeti Gárdát. A hatalom legfelsőbb körein belüli feszültséget jelezte az is, hogy november közepén gyanús körülmények között letartóztatták a kormány liberális szárnyához tartozó gazdaságfejlesztési minisztert, Alekszej Uljukajevet. Ez merőben váratlan fejlemény volt. Arra ugyanis, hogy funkcióban lévő minisztert letartóztassanak, utoljára Sztálin idején került sor. Az eset azt sejtette, hogy egyre inkább nő az elit különböző csoportjai közti feszültség. Ez nem tett jót az egyre szükségesebbé váló válságkezelésnek, amihez valahogy ki kellett hátrálni az ukrajnai válságból is. Arcvesztés nélkül kevés esély rá, hogy ezt a problémát megoldják, ezért inkább új frontot nyitottak.

OROSZORSZÁG SZÍRIAI KALANDJA

Moszkva lehetséges szíriai katonai beavatkozása azok után vált a világ-sajtó fontos témájává, hogy 2015. augusztus 31-én egy izraeli portál meg-szellőztette azt. Már korábban is voltak arra utaló jelek, hogy Oroszor-szág változtat addigi magatartásán, és a konfliktus megfigyelőjéből annak tevékeny részesévé válik.

Erre vallott, hogy Putyin már három hónappal korábban, június köze-pén a szentpétervári gazdasági fórumon felszólította Európát és az Egye-sült Államokat, hogy fokozzák az Iszlám Állam elleni fellépésüket. Egy-úttal azt is bejelentette, hogy Moszkva kész együttműködni a szíriai kormánnyal – többek között – annak érdekében, hogy a közel-keleti országban politikai reformokra kerüljön sor. Ekkor már sejteni lehetett, hogy Oroszország tartja magát a szíriai polgárháború kezdetétől képvi-selt álláspontjához, és továbbra is támogatja Bassár el-Aszad rendsze-rét. Mindezt arra hivatkozva tette, hogy az Iszlám Állammal szemben csak egyetlen erős ellenfelet lát, a szíriai kormányerőket. Moszkva sze-rint ugyan Aszad is felelős lehet a kialakult polgárháborús helyzetért, mindez azonban 2015 nyarára másodlagossá vált. Az alapkérdés már az volt: sikerül-e az Iszlám Államot felszámolni, vagy a térség totális káosz-ba süllyed. Ennek szellemében az orosz elnök 2015 nyarán diplomáciai offenzívába kezdett. Moszkva ambiciózus terve egy olyan koalíció kiala-kítása volt, amely egyesíti az Iszlám Állam ellen harcoló szíriai erőket és azok külső támogatóit. A Kreml elképzelése szerint az így létrejövő koa-líció ENSZ-felhatalmazás alapján léphetne fel.

Már szeptember közepén egyértelművé vált, hogy Oroszország a fegy-verszállításokon túl nemcsak instruktorokkal és kiképzőtisztekkel haj-landó segíteni Aszad rendszerét, de kész közvetlenül is bekapcsolód-ni a harcokba. Az azonban akkor még nem volt világos, hogy ez milyen formában és kik ellen történik majd meg. Azt sem lehetett tudni, ponto-san mi is a célja ezzel Moszkvának. Az azonban már akkor sem volt két-

séges, hogy Oroszország a kormányerőket fogja támogatni. Ennek több oka is volt. Egyrészt az, hogy Iránon kívül az Aszad-rendszer maradt az egyetlen Oroszországgal szövetséges – vagy inkább kliens – hatalom a Közel- és Közép-Keleten. Másrészt itt tartotta meg Moszkva az egyet-len FÁK-térségen kívüli katonai támaszpontját. Azok után, hogy Putyin bezárta első elnöksége idején Oroszország kubai és vietnámi bázisait, a tartuszi kikötő maradt az egyetlen, a hajdani szovjet belső periferián kívül működő orosz támaszpont. Jelentősége a Szovjetunió felbomlását követően hosszú időn át meglehetősen csekély volt, ám párhuzamosan azzal, ahogy Moszkva elkezdte fokozni földközi-tengeri jelenlétét, egy-re fontosabbá vált. A Kremlben nyilván úgy gondolták, hogy a támasz-pont használata csak addig biztosított az orosz hadihajók számára, amíg az Aszad-rendszer fennáll.

Mégsem valószínű, hogy ez a két ok elég lett volna ahhoz, hogy Orosz-ország ilyen kockázatos lépésre – katonai beavatkozásra – szánja el magát. Ehhez szükség volt két további körülményre is. Egyfelől arra az erős orosz meggyőződésre, hogy az Aszad-rendszer fennállása biztosíthatja leginkább a Szíriához viszonylag közel eső kaukázusi térség stabilitását. A Kreml úgy látta, hogy a rezsim összeomlása az addigiaknál is kaotikusabb hely-zetet teremtené, már csak azért is, mert Moszkva szerint Aszad mérsé-kelt ellenzéke nem volt elég erős ahhoz, hogy stabilizálni tudja a helyze-tet, és az országot felügyelete alá vonja. Másfelől az orosz vezetés bízott benne: szíriai akciójával „rehabilitálni” tudja magát a Nyugat előtt. Putyin és környezete 2015 nyarán úgy gondolta, két módon kerülhet ki a Krím annektálása nyomán előállt nemzetközi elszigeteltségből: vagy úgy, hogy a nyugati hatalmak vele szemben tanúsított egysége a szankciókkal össze-függő veszteségeik miatt egyszer csak megtörik és értelmét veszti, vagy pedig úgy, hogy a Nyugat egy idő után belátja, nem Oroszország jelenti számára a stratégiai fenyegetést, hanem az Iszlám Állam. Ha utóbbit sike-rül a Nyugattal elhithetni, Moszkvának nyert ügye van.

Az orosz erők végül 2015. szeptember 30-án kezdték el szíriai légi-csapásaikat. A műveletek elindítása ekkor már nem okozott meglepetést. Az már korábban is világos volt, hogy a Kreml megkülönböztetett figye-lemmel követi a szíriai eseményeket, a nyár elejétől pedig már azt is sejt-ni lehetett, hogy Moszkva készül valamire. Abban, hogy a Kreml végül

cselekvésre szánta el magát – a már korábban említetteken túl –, szerepet játszhatott az is, hogy Putyin és környezete a 2004-es ukrajnai politikai fordulattól kezdve erős gyanakvással követte a közelebbi és távolabbi környezetében végbemenő hatalomváltásokat. Ezekre a „színes forradalmakra” mint kívülről provokált és szervezett illegitim fejleményekre tekintett, a hatalomváltások feltételezett külső irányítóinak végső célját pedig a putyini rendszer megdöntésében látta.

A Kreml „színes forradalmaktól” való félelmének – az ukrajnai „narancsos forradalom” utáni – újabb látványos megnyilatkozása az „arab tavasz” fejleményeihez kapcsolódott. A még 2010 végén Tunéziában elkezdődő eseménysor az első pillanattól az orosz politika figyelmének középpontjába került. Némi zavart csak az okozott, hogy az épp a Medvegyev–Putyin tandem korszakát élő hatalom átmenetileg többszólamúvá vált. Az akkor az elnöki posztot betöltő Dmitrij Medvegyev ugyanis – ellentétben Putyinnal – semmiféle kockázatot nem látott az észak-afrikai eseményekben. Olyannyira nem, hogy amikor 2011 januárjában a davosi világgazdasági fórumon a tunéziai fejleményekről faggatták, egyértelműen a tüntetők pártjára állt. Kijelentette, hogy megérti a Tunisz utcáira vonult tüntetők több demokráciát, kevesebb korrupciót, jobb életminőséget és politikai jogaik tiszteletben tartását követelő fellépését. Sőt még azt is hozzátette, hogy ezeket a problémákat az ország vezetésének kell megoldania. „Amikor a kormányok nem tudják követni a társadalmi változásokat, és elvesztik azt a képességüket, hogy népük vágyait valóra váltsák, akkor, sajnos, beköszönt a káosz és a szervezetlenség” – fogalmazott Medvegyev.

Putyin teljesen másképp ítélte meg az „arab tavasz” történéseit. A ket-tejük közti nézeteltérés 2011 tavaszán vált nyilvánvalóvá. Medvegyev ugyanis nem látott okot arra, hogy Oroszország megvétózza azt a nyugati hatalmak kezdeményezte határozattervezetet, amely az ENSZ Biztonsági Tanácsának felhatalmazását próbálta elnyerni a líbiai légtérzár elrendeléséhez. Az orosz elnök a külügyminisztérium álláspontját is felülbírálván arra utasította országa ENSZ-nagykövetét, hogy a szavazáskor tartózkodjék, a vétó mellett kardoskodó líbiai orosz nagykövetet pedig azonnali hatállyal felmentette. Putyin azonban, aki – hitelt érdemlő sajtóforrások szerint – a Biztonsági Tanács belső szavazás előtt nem olvasta

a határozattervezetet, miután megkezdődött a nyugati hatalmak líbiai beavatkozása, valósággal tajtékzott. Szerinte a nyugati hatalmak félrevezették Oroszországot, visszaéltek Moszkva bizalmával, és újabb hatalomváltásba kezdtek, ugyanakkor Medvegyev továbbra is meg volt győződve a katonai akció humanitárius jellegéről.

Újságírói kérdésre válaszolva Putyin kifejtette, hogy a Moszkva által meg nem vétózott határozat nem volt teljes, abból fontos garanciális elemek hiányoztak. Szerinte ha megnézzük, hogy mi került a határozat szövegébe, „rögtön világossá válik, hogy az mindenkinek felhatalmazást ad a legkülönbözőbb lépések megtételére egy szuverén állammal szemben”. Majd hozzátette még, hogy mindez őt „a középkori keresztes háborúkra emlékezteti”. Putyin kemény szavait szóvivője utóbb azzal próbálta enyhíteni, hogy azok csupán a kormányfő magánvéleményét tükrözték, a külpolitika pedig egyébként sem tartozik az illetékességébe, lévén az az elnök előjoga. Medvegyev mindezt nem hagyhatta szó nélkül. Néhány újságírót magához kéretett, és újra részletesen kifejtette Líbiával kapcsolatos álláspontját. Szerinte mindaz, ami ott történik, „azzal a végtelenül felháborító magatartással függ össze, amit a líbiai vezetés művelt, továbbá azokkal a bűnökkel, amelyeket saját népével szemben elkövetett”. A Putyinnal való vitájára utalva pedig leszögezte, hogy „semmiképp sem engedhető meg az olyan kifejezések használata, amelyek civilizációk közti konfliktushoz vezetnek”, és ennek kapcsán utalt a miniszterelnök által használt „keresztes háború” fordulatra.

A vita ezzel akkor lezárult. Hónapokkal később azonban, amikor már javában folyt a 2012 márciusára kitűzött elnökválasztás kampánya, Putyin újra napirendre vetette a kérdést. Erre lehetőséget a választási kampány részeként publikált külpolitikai programcikke adott. A *Moszkovszkije Novosztyi*-ben közölt hosszú írás meglepő módon nem a globális stabilitás szempontjából kulcsjelentőségű orosz–amerikai kapcsolatok bemutatásával kezdődött, de még csak nem is a kül gazdasági szempontból meghatározó Oroszország–EU viszony vagy az ez idő tájt egyre fontosabbá váló kínai reláció áttekintésével, hanem az „arab tavasz” tanulságainak elemzésével. Ez meggyőzően mutatta, hogy az elnöki pozícióba visszatérő Putyin milyen jelentőséget tulajdonított már ekkor az észak-afrikai és a közel-keleti eseményeknek.

Az, hogy Moszkva elszánta magát, és katonai eszközökkel is beavatkozott a szíriai konfliktusba, alighanem azzal is összefüggött, hogy Putyin szerette volna megakadályozni, hogy Aszaddal olyasmi történjen, mint ami 2011-ben Kadhafival. Ez nem abban az értelemben volt és maradt az orosz elnök személyes ügye, hogy ne tudta volna Bassár el-Aszad nélkül is elképzelni Szíria jövőjét, hanem abban, hogy szerette volna demonstrálni: nem minden diktatórikus rezsim dönthető meg, vagy ha mégis, akkor sem megengedhető, hogy a diktátorral lincselő tömeg végezzen.

Moszkva szíriai eseményekbe való katonai beavatkozásának nyilvánvalóan más céljai is voltak. Oroszország számára a rezsim megvédése annak lehetőségét is felkínálta, hogy ne csak megőrizze közel-keleti jelenlétét, de siker esetén meg is erősítse azt. De talán még ennél is fontosabb cél volt a hazai közvélemény figyelmének elterelése az ukrainai kudarcról. Az ugyanis ekkorra már világossá vált, hogy Oroszországnak nem sikerült eredeti céljait elérni Ukrajnában. Sem jelentős, az ország számos megyéjére kiterjedő szeparatista mozgalmat nem sikerült kiprovokálnia, sem a kijevi hatalmat nem tudta megdönteni, noha az új, a politikai fordulat nyomán felálló kormánynak továbbra is súlyos problémák sorával kellett szembenéznie. De miután nem sikerült fordulatot kiereszokolnia Ukrajnában, és mert a konfliktus élezése csak még tovább növelte volna az Oroszországra nehezedő nemzetközi nyomást, és fokozta volna elszigeteltségét, el kellett kezdeni a lassú visszavonulást. A szíriai beavatkozás alkalmasnak tűnt arra is, hogy a kudarc beismerése nélkül, a hazai közönség figyelmének elterelésével, amit a központi tévécsatornák néhány hét alatt jobb ügryhöz méltó profizmussal vittek véghez, megkezdődhesse az ukrainai konfliktusból való fokozatos kihátrálás.

Ahogy fentebb már utaltam rá, a szíriai beavatkozás arra is alkalmas eszköznek tűnt Moszkva szemében, hogy megtörje nemzetközi elszigeteltségét. Ez azonban már az orosz hadműveletek megkezdésekor illuzórikussá vált. Az orosz légierő ugyanis úgy lépett be a szíriai történetbe, hogy még a legelemibb egyeztetésre sem tett kísérletet a nyugati koalíció tagjaival. Azt nehéz lenne egyeztetésnek tartani, hogy az orosz fél a légitámadások megkezdése előtt alig egy órával arra szólította fel az Egyesült Államokat és szövetségeseit, tegyék szabaddá a szíriai légteret. Később a kiválasztott célpontok is azt erősítették meg, hogy Moszkva a maga útját

akarja járni. A légitámadások első napjaiban talán még feltételezhető volt, hogy az oroszok elvették a célokat, de egy idő után ez már önámításnak tűnt. Egy ideig az sem volt teljesen világos, hogy az orosz gépek támadásai miért a nyugati koalícióval szövetségben álló erőket vették célba ahelyett, hogy az Iszlám Állam katonáit bombázták volna, pedig a Kreml váltig állította, hogy legfőbb célja az utóbbi legyűrése. De ahogy telt-múlt az idő, úgy vált egyre nyilvánvalóbbá, hogy az orosz magatartás arra irányul, hogy kész helyzet elé állítsa a Nyugatot. Olyan helyzet elé, amelyben az Egyesült Államoknak és szövetségeseinek kizárólag Aszad és az Iszlám Állam között lehessen választania.

A teljes képhez azonban az is hozzátartozik, hogy Oroszország azért is léphetett be oly könnyedén a szíriai történetbe, mert a nyugati fellépés – már csak a helyi szövetségesek kétes hűsége és megbízhatósága miatt is – felettébb ingatag alapokon állt. Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 2015. november 20-án hozott határozata ugyan feljogosította a nyugati koalíció tagjait a beavatkozásra, ám az ennek alapján elnyert „mandátumot” Moszkva jóval gyengébbnek tekintette, mint a szíriai kormány orosz katonai beavatkozást kezdeményező felkérését. A nyugati koalíció szíriai helyzetét tovább bonyolította, hogy a vele szövetségben lévő felkelő csoportokat katonai eszközökkel csak az Iszlám Állam erőivel szemben védhette meg. Obama és környezete mindvégig kitartott amellett, hogy az Egyesült Államok a szíriai kormányerők ellen csak akkor léphet fel, ha azok megtámadják az Iszlám Állam fegyvereseivel harcoló nyugati koalíciót. Ilyen támadás nélkül – az Obama-adminisztráció szerint – nem lenne jogi alapja az Egyesült Államoknak és szövetségeseinek a szíriai kormányerők elleni akcióra. Donald Trumppal azonban új időszámítás kezdődött. Amikor ugyanis az új amerikai adminisztráció bizonyítottan találta, hogy a szíriai kormánycsapatok vegyi fegyvert vetettek be, Washington cirkáló rakétákkal mért csapást arra a reptérre, ahonnan felszálltak a vegyifegyver-támadást végrehajtó szíriai kormánygépek.

Oroszország katonai segítségének köszönhetően 2019-re Szíria területének nagyobbik része újra a kormányerők ellenőrzése alá került. Minden jel szerint Moszkvának sikerült megmentenie Bassár el-Aszad rendszerét. A teljes körű politikai rendezés azonban várat magára. Ez valószínűleg sokkal hosszabb folyamat lesz, mint amilyen hosszúak az orosz katonai műveletek voltak.

AZ OROSZ-KÍNAI KAPCSOLATOK

Moszkva – párhuzamosan azzal, hogy kapcsolatai a nyugati hatalmakkal megromlottak, és gazdaságának teljesítménye folyamatosan csökkent – egyre intenzívebben kezdte keresni a Kínával való együttműködés lehetőségét. Erre – a Nyugattól való elszigetelődése mellett – főleg egyre romló gazdasági teljesítménye kényszerítette.

Ez a romló teljesítmény – többek között – azzal a következménnyel járt, hogy Oroszország az ukrajnai válság kirobbanásakor elkezdte újra felélni azokat a tartalékait, amelyeket a számára kedvező globális energiakonjunktúra éveiben felhalmozott. Moszkva a norvég olajalap mintájára már 2004 elején létrehozta a Stabilizációs Alapot, amelyben megtakarításainak egy részét őrizte. Ez a szuverén alap 2007-ben már nagyobb volt, mint az éves szövetségi költségvetés fele. 2008 elején – tehát még azt megelőzően, hogy a globális válság elérte volna Oroszországot – ezt az alapot kétfelé bontották. Létrehozták a költségvetési hiány fedezésére szolgáló Tartalék Alapot és a kormány számára kevésbé hozzáférhető Nemzeti Jóléti Alapot. A két alapon őrzött – rubelben jegyzett – tartalékok nagysága ekkor már lényegében megegyezett a 2008-as költségvetéssel, vagyis az előző évhez képest megduplázódott, köszönhetően az olajárak 2007 nyarán kezdődő elszabadulásának.

Az Oroszországot is elérő globális válság azonban jelentősen visszavágta mind a jegybank nemzetközi tartalékait, mind a Tartalék Alap megtakarításait. Az utóbbiakat lényegében meglepte, miközben a Nemzeti Jóléti Alap nemcsak 2009-ben tudta megőrizni érintetlenségét, de az azt követő években is. Később, ahogyan elkezdett újra növekedni a kőolaj ára, a jegybanki tartalékok is elkezdtek gyarapodni, olyannyira, hogy azok értéke 2013 végén már ismét 510 milliárd dollár felett járt, a két szuverén alapon pedig mintegy 180 milliárd dollárnak megfelelő rubelt halmoztak fel, ami az orosz GDP csaknem 10%-ának felelt meg.

Am ekkor elkezdődött az ukrajnai válság, és az abban játszott moszkvai szerep miatt a Nyugat kezdte szankciókkal sújtani Oroszországot. A Krím annektálásának reakciójaként elrendelt büntető intézkedések még meglehetősen visszafogottak voltak, de a kelet-ukrajnai orosz beavatkozást, majd a maláj gép lelövését követően komolyan megszigorodtak. Moszkva minderre azzal reagált, hogy augusztustól ellenszankciókat léptetett életbe. Eközben a Kremlt legkevésbé sem zavarta, hogy ezek a nyugati élelmiszerimportot korlátozó rendelkezések – miközben nyilván veszteséget okoztak az érintett országok agrárágazatának is – első sorban az orosz lakosságot sújtották. 2018 végéig az orosz hatóságok csaknem 28 ezer tonna, az embargó ellenére Oroszországba került élelmiszert semmisítettek meg. Tették ezt egy olyan országban, ahol a szegények száma az ukrajnai válsággal párhuzamosan ismét nőni kezdett, és 2018-ra már elérte a 20 milliót, vagyis Oroszországban még a statisztikai hivatal számításai szerint is minden hetedik ember szegénynek számít. A tényleges helyzet azonban ennél is drámaibb, mert ha nemcsak a hivatalosan megállapított „szegénységi küszöb” alatt élők, vagyis azokat vesszük számításba, akiknek jövedelme 11 ezer rubelnél kevesebb, hanem azokat is, akik a szociális javak jelentős részétől is meg vannak fosztva, akkor ez a szám – az Oroszországi Népgazdasági és Közszolgálati Akadémia elemzése szerint – eléri a 36 millió főt. Ha tehát az úgynevezett „deprivációs modell” alapján történik a szegények számbavétele, akkor már minden negyedik oroszországi állampolgár szegénynek számít. Ez rendkívül magas arány, kiváltképp egy olyan magas jövedelmű országban, mint amilyen Oroszország. De mert a Nyugattal való szembenállás demonstrálása éveken át minden másnál fontosabb volt, 2019 nyaráig fel sem merült, hogy Moszkva a lefoglalt élelmiszereket – ahelyett, hogy azokat megsemmisítené – ellenőrzött körülmények között eljuttassa a leginkább rászorulókhöz.

Ebben a helyzetben a Kreml a korábbiaknál is határozottabban kezdte el keresni azokat a potenciális partnereket, akikkel együttműködve mérsékelni remélte gazdasági teljesítményének visszaesését. Az orosz vezetésnek azonban csatlakoznia kellett a Kínával kapcsolatos komoly várakozásaiban. Rövid időn belül kiderült, hogy az orosz gazdaság „elforgatása” keletre – még ha az utóbbi években némiképp át is rendeződött

az ország külkereskedelmi orientációja – messze nem olyan egyszerű feladat, mint ahogyan azt a hivatalos retorika sugallta. 2014 tavaszán azonban még felettébb ígéretesnek tűnt a nyitás, annak ellenére is, hogy a két ország közti áruforgalom korábbi, éveken át tartó dinamikus növekedése már 2013-ban, tehát még az ukrajnai válság előtt megtört. 2010-ben, amikor a Kínával lebonyolított kereskedelmi forgalom volumene először haladta meg a német relációt, az orosz vezetés még reális célnak tartotta, hogy a forgalom néhány év alatt elérje a 100 milliárd dollárt, 2020-ra pedig akár a 200 milliárdot is.

Ezek a várakozások azonban alaptalannak bizonyultak. Még a 100 milliárd dollárt meghaladó forgalmat is csak 2018-ban sikerült megközelíteni, amikor is az orosz export 56 milliárd, míg az orosz import 52,2 milliárd dollárt tett ki. 2014 májusában, Putyin sanghaji látogatásakor azonban még elérhetőnek tűnt a kereskedelmi forgalom gyors és tartós növekedése. Annál is inkább, mert épp ekkor írta alá a Gazprom azt a 400 milliárd dolláros megállapodást, amely Szibéria ereje néven egy magisztrális gázvezeték építését irányozta elő, hogy végre megindulhassanak az orosz gázszállítások Kínába. A dokumentum aláírása Moszkva számára különösen fontos volt, hiszen azzal demonstrálhatta: hiába léptek hatályba a nyugati szankciók, még sincs teljesen elszigetelve.

Alekszej Kudrin, Putyin egykori pénzügyminisztere már 2014 augusztusában figyelmeztetett arra, hogy Oroszország Ukrajna-politikája miatt a következő három évben legkevesebb 200 milliárd dollár közvetlen pénzügyi veszteséget lesz kénytelen elszenvedni. Vagyis éppen a felét annak, amekkora az értéke – és nem a profitja – a Kínával megkötött három évtizedre szóló gázszállítási megállapodásának. A Kreml a szerződést az évszázad üzleteként ünnepelte, miközben az olaj hordónkénti éves átlagára – aminek alakulásától függ a leszállított gáz ára – két évvel a szerződés aláírása után már 50 dollár alatt járt, és még 2019 nyarán is csak 60 dollárt adtak ezer köbméter gázért. És továbbra is kicsi az esélye annak, hogy az olaj ára belátható időn belül a 2014-es nyár eleji – 100 dollár fölötti – szint közelébe tud emelkedni.

A két ország közti kapcsolatokban azonban nemcsak ez okozott problémát, hanem az is, hogy tovább folytatódott az orosz-kínai kereskedelmi forgalom 2014-ben kezdődő visszaesése. Az orosz vámhivatal

adatai szerint a csökkenés 2015-ben és 2016-ban is folytatódott, és csak 2017-től kezdett újra növekedni. De nemcsak a kereskedelmi forgalom növekedése tört meg 2014-ben, hanem Kína Oroszország iránti befektetői érdeklődése is. Míg 2014-ben közel 800 millió dollárt investáltak kínai vállalatok az orosz gazdaságba, addig a következő évben még ennél is kevesebbet. Az oroszországi akvizíciók önmagukban sem jelentősek, de még inkább jelentéktelennek tűnnek, ha azokat összevetjük a kínai vállalkozások másutt megvalósított befektetéseivel. Az utóbbiak volumene 2014-ben 116 milliárd dollárt tett ki, vagyis az oroszországi akvizíciók a kínaiak globális befektetéseinek még az 1%-át sem érték el. Azóta némiképp javult a helyzet. Az oroszországi kínai befektetések értéke 2018-ra már közel 3 milliárd dollárra nőtt, de az még így is csak töredéke a világban kihelyezett kínai tőke évi 135 milliárd dollárt kitevő összértékének. Mindebből világosan kitűnik, hogy az orosz gazdaság a kínai befektetők számára a kiváló politikai kapcsolatok ellenére sem képvisel különösebb vonzerőt.

Moszkva csalódottságát az is növelte, hogy várakozásaival szemben egyre nehezebbé vált a kínai hitelekhez való hozzáférés is. Kína négy nagy állami bankja – tartva az esetleges szankcióktól – Oroszország ukrajnai beavatkozását követően lényegében elzárkózott a hitelfolyósítások elől. Ezek a pénzügyi intézetek kezdtek úgy viselkedni, mintha maguk is betartanák a nyugati szankciókat, noha Peking hivatalosan elítélte azokat. Az sem kedvezett az orosz partnerekkel való üzletkötésnek, hogy Kínában immár több éve erőteljes korrupcióellenes kampány folyik. A kínai vállalkozások ezért ezerszer is meggondolják, hogy érdemes-e fölösleges kockázatokat vállalni orosz üzletkötésekkel.

Így az a némiképp paradox helyzet állt elő, hogy miközben számos világpolitikai kérdésben igen közel áll egymáshoz Moszkva és Peking álláspontja, a két ország mégsem vált egymás közeli szövetségesévé. Az utóbbi már jó ideje inkább Oroszországnak jönne jól, de Kína sokkal óvatosabb annál, semhogy hajlandó lenne erre. A pekingi vezetés a Kreml külpolitikáját – kiváltképp azok után, hogy Oroszország annektálta a Krímet – túl zajosnak és túl sok konfliktussal terheltnek tartja ahhoz, hogy egy esetleges szövetségkötés ne veszélyeztetné Kína érdekeit. Ezért hosszú időn át úgy látták, hogy nem érdemes túl közel engedni magukhoz

Oroszországot, mert ennek több a kockázata, mint az előnye. Ez az álláspont azonban Trump megjelenésével és Kína elleni erőteljes fellépésével módosulni látszik. Ugyanakkor továbbra sincs jele annak, hogy Moszkva jelentős mennyiségű nyugatit kiváltó tőkére és technológiai transzferre számíthatna Kínától. Az orosz vezetés ennél jóval többet remélt.

A KONFRONTÁCIÓ SZÍNTEREI

Moszkva nem csak Kína tekintetében számolta el magát. Mint az utóbb kiderült, azt is rosszul mérte föl, hogy a Nyugat milyen gyorsan lesz hajlandó elfelejteni a Krím elcsatolását. Az orosz vezetés alighanem azt feltételezte, hogy az Ukrajnában történeteket a nyugati hatalmak éppoly gyorsan elfelejtik majd, ahogy elfelejtették az ötnapos grúz-orosz háborút. Csakhogy a két eset – ahogy erre már korábban utaltunk – több tekintetben is különbözött egymástól. Moszkva hiába emelte a téteket előbb Kelet-Ukrajna fellázításával, majd az Aszad-rendszert védelmébe vevő szíriai beavatkozásával, a Nyugat „nem bocsátott” meg. A Kreml valószínűleg abban bízott, hogy van olyan jelentős hatalom, hogy ne lehessen teljesen elszigetelni. Leginkább azért, mert ha másra nem is képes, még mindig okozhat komoly problémát. És bármikor megfenyegetheti a világot nukleáris arzenáljával.

Ez az utóbbi a moszkvai politikai repertoár hosszú ideje nem használt eszköze volt. Brezsnyevtől kezdve már a szovjet pártvezetés sem élt vele. Épp ellenkezőleg, azon dolgoztak, hogy minél inkább csökkentsék a nukleáris háború kockázatát. Eszükbe nem jutott, hogy atomháborúval fenyegetőzzenek. Tudták, hogy a világ, benne az Egyesült Államokkal, tisztában van a Szovjetunió, majd Oroszország nukleáris csapásmérő erejével. Putyin viszont a több évtizede tartó hagyományt megszakítva emlékeztette a világot arra, hogy Oroszországnak milyen jelentős atomarzenálja van, noha aligha készült bárki ellen is nukleáris fegyvert bevetni.

Négy évvel a Krím annektálása után mutatták be azt a dokumentumfilmet *Világrend – 2018* címmel, amelyben Putyin a nukleáris háború esélyét latolgatva fontosnak tartotta megjegyezni, hogy „neki az a világ nem kell, amelyben nem lesz Oroszország”. Mert egy nukleáris háború – folytatta gondolatmenetét – globális katasztrófával járna, és ebben az új világban Oroszország sem létezhetne. Ő azonban mindenkit biztosít arról, hogy országa „csak abban az esetben vetne be nukleáris fegyvert,

ha az orosz támadásérzékelő rendszer az ellenség atomrakétáinak indítását jelezné”. Bízunk azonban abban – próbált megnyugtatni mindenkit –, hogy ilyesmire nem kerül sor.

Nem ez volt az első eset, amikor az orosz elnök fontosnak találta, hogy emlékeztessen országának nukleáris fegyvereinek erejére. Három évvel korábban Vlagyimir Szolovjov, a *Rosszija 1* televíziós csatorna első számú műsorvezetője, a putyini rendszer lelkes propagandistája már készített egy hasonló filmet. Az sem került meg a háború témáját. Sőt, az a film épp azzal kezdődött, hogy a riporter Putyinnak szegezte a kérdést: „lesz-e háború?” Mire az orosz elnök visszakérdezett: „Globális háborúra gondolsz?”

2015-ben Szolovjov egy másik filmet is készített az orosz elnökkel. Annak témája a Krím Oroszországhoz történő „visszatérése” volt. A beszélgetőpartnerek ezúttal sem feledkeztek meg a háború témájáról. Olyannyira nem, hogy ebben a filmben sem holmi helyi konfliktusról értekeztek, hanem annál valami sokkal nagyobbról. A világ ebből a filmből tudhatta meg, hogy az addig Ukrajnához tartozó félsziget annektálásának napjaiban az orosz elnök harckészültségbe helyezte az ország stratégiai nukleáris erőit. Mindezt pedig azért tette – fejtegette Putyin –, mert nem lehetett tudni, hogy a nyugati országok miképp reagálnak az orosz lépésre. Vagyis az orosz elnök utólag is megfenyegette a világot azzal, hogy a Krímért – ezért a huszonhétezer négyzetkilométernyi területért – kész lett volna akár nukleáris fegyvereket is bevetni.

Miközben erről beszélt, egy pillanatig sem zavarta, hogy egy évvel korábban, 2014 tavaszán még egészen mást állított. Akkor még azt is tagadta, hogy a Krímbe – a szevasztopoli orosz hadikikötőn kívül – bárhol lennének orosz katonák. Putyin szerint a félszigeten február végén felségjelzés nélkül felbukkanó fegyveresek a helyi önvédelmi erő tagjai voltak, akikhez Moszkvának semmi köze nem volt. És állítólag ezt mondta Obamának, valamint David Cameron brit miniszterelnöknek és Angela Merkel német kancellárnak is, akikkel ezekben a napokban rendszeresen beszélt telefonon. Szolovjov filmjében maga mondta el, hogy azok a február végén a Krímbe feltűnő, egységes ruházatú és kiválóan felszerelt katonák, akiket a közbeszéd gyorsan elkeresztelt „zöld emberkének”, természetesen az orosz hadsereg tagjai voltak.

Moszkva az atomháború rémével már nem sokkal a krími kaland előtt fenyegetőzni kezdett. Az orosz kormányzat hivatalos lapja, a *Rosszijszka-ga Gazeta* 2014. január 22-i számában – váratlanul és minden magyarázat nélkül – hosszú cikket közölt arról, hogy egy Oroszországot érő atomtámadás esetén, még ha az összes parancsnoki harcálláspont megsemmisülne is, az Egyesült Államok nem kerülhetné el végzetét, mert a pusztító orosz válaszcsepás akkor is automatikusan bekövetkezne. A rendszer ugyanis úgy lett kialakítva, hogy a válaszcsepás semmiképpen se maradjon el. A cikk megjelenésekor érthetetlennek tűnt annak közlése. Senki nem tudta, hogy miért kell erre a gyilkos mechanizmusra – a „halott kéz” mechanizmusára – bárkit is emlékeztetni.

Két hónappal később azonban, amikor a *Rosszija 1* tévécsatorna hétvégi politikai elemzőműsorában a program állandó műsorvezetője és egyben a tévétársaság vezérigazgató-helyettese nyíltan megfenyegette Washington, minden világossá vált. A Kreml propagandistája épp ekkor érezte elérkezettnek az időt arra, hogy figyelmeztesse az amerikaiakat: „Oroszország az egyetlen olyan ország, amelyik képes radioaktív felhővé változtatni az Egyesült Államokat.” Tette ezt nyilván azért, mert a Kreml Washington értésére akarta adni, hogy az orosz vezetés a végsőkgig elszánt, és ha szükségesnek látja, a nukleáris fegyverek bevetésétől sem riad vissza. A műsor március 17-én – egy nappal a krími népszavazás után és egy nappal a félsziget hivatalos orosz „befogadása” előtt – került adásba. Ez aligha volt véletlen.

Az évek óta tartó fenyegetőzést tetőzte be Putyin 2018-as elnöki üzenete, amelyben hosszadalmasan és büszkén értekezett az új orosz csodafegyverekről. Az a hagyomány, hogy amerikai mintára az orosz elnök is beszédet intéz a Szövetségi Gyűlés két házának képviselőihez és a szövetségi kormány tagjaihoz, még a kilencvenes évek elején alakult ki. Ezek az évről évre ismétlődő elnöki üzenetek az ország helyzetének áttekintésével és a soron lévő legfontosabb feladatok számbavételével foglalkoznak. A beszédekben időről-időre külpolitikai témák is szóba kerülnek, de azok többnyire mégiscsak az ország belső helyzetére koncentrálnak. Ezúttal azonban példátlan dolog történt. A 2018-as elnöki üzenet jelentős részét, több mint felét az új orosz „csodafegyverek” bemutatása töltötte ki.

Putyin ezúttal rendjén valónak tartotta, hogy a szegénységről és a jövedelmekről három percet beszéljen, a súlyos demográfiai helyzetről és az anyaság vállalásának támogatásáról pedig kettőt. Négy perc jutott a nyugdíjasokra és a várható élethosszra, öt percben intézte el a lakáshelyzet és az egészségügy problémáit. Két percet szentelt a környezetvédelemnek, míg tízet az oktatásnak. Végül tizenöt percet beszélt a gazdaság és az üzleti élet problémáiról. Ez mindösszesen negyvenegy percet tett ki, majd negyvenkét percen át beszélt az orosz haderő új és senki más által nem birtokolt fegyvereiről.

Tette ezt egy olyan országban, ahol az ukrajnai válság kezdetétől ismét nőni kezdett, majd az üzenet elhangzásának idején meghaladta a húszmilliót az orosz mércével is szegénynek tekinthetők aránya. Mindeközben több mint harmincmillióan – ez valamivel több, mint a teljes népesség ötöde – máig olyan helyen laknak, ahol nincs sem bekötött folyóvíz, sem szennyvízelvezető csatorna. Egy olyan országban tartotta Putyin időszerűnek és indokoltnak, hogy hosszan értekezzen az új fegyverekről, ahol a leggazdagabbak és a legszegényebbek közti jövedelmi különbség jóval nagyobb, mint Nyugat-Európában, és az ukrajnai válság kezdetétől még a korábbiaknál is gyorsabban nőtt.

Végül, de nem utolsósorban egy olyan országban tartotta az elnök fontosnak, hogy ilyen kimerítő részletességgel mutassa be az új „csoda-fegyvereket”, amelynek nukleáris arzenálja még mindig legalább akkora, mint legfontosabb vetélytársáé, az Egyesült Államoké. Következésképpen nincs az az ország, beleértve az Egyesült Államokat is, amely meg merné kockáztatni, hogy rátámadjon Oroszországra. Ennek ellenére a Kreml ura 2018 tavaszán mégis helyénvalónak találta, hogy jól ráijeszzen a világra, mintha bárki is fenyegetné országát.

Putyin valószínűleg azért tartott hosszú haditechnikai prezentációt, mert beszéde alig tíz nappal előzte meg az elnökválasztást, ezért szeretett volna határozott és rettenthetetlen vezetőnek mutatkozni. De az is lehet, hogy azért került sor e hosszú fegyverbemutatóra, mert erőt sugárzó beszédével szeretne volna a „kollektív Nyugatot” arra bírni, hogy vegye végre őt és országát komolyan, és üljön le vele tárgyalni. Ám bármi is állt a háttérben, utóbb semmi jele nem mutatkozott, hogy a Nyugat megrettent volna. Pedig Putyin nagyon igyekezett.

Többek között hosszan beszélt arról, hogy Moszkvának rövidesen lesz egy olyan interkontinentális atomtöltetű és egyben atommeghajtású torpedója, amellyel végzetes csapást mérhet ellenfeleire. Beszélt a régi interkontinentális ballisztikus rakétákat felváltó új, a korábbiaknál nagyobb hatótávolságú nukleáris rakétákról. Bemutatott egy olyan stratégiai fegyverként szolgáló szárnyasrakétát, amely nukleáris meghajtórendszerének köszönhetően bárhol eléri az Egyesült Államokat, mert hatótávolsága gyakorlatilag végtelen, miközben földfelszínhez közeli pályája miatt sebezhetetlen. Beszélt egy olyan repülőgépről indítható hiperszónikus szárnyas rakétáról is, amellyel szemben nem létezik hatékony védelem. Animáció segítségével bemutatott egy olyan új rakétarendszert is, amely tűzgolyóvá felhevülve, a hangsebesség hússzorosával száguld majd kiválasztott célja felé, megoldhatatlan feladat elé állítva ezzel az Egyesült Államok rakétavédelmi rendszereit. Végül pedig beszélt az orosz hadsereg rövidesen hadrendbe álló új lézerfegyvereiről.

Kétségtelenül impozáns lista volt ez, még ha a bejelentett új fegyverfajták egy része még csak a kísérleti stádiumnál tartott, vagy csak a tervezőasztalokon létezett. De a putyini fegyverbemutató, bármennyire magabiztos is volt, nem tudott elosztatni bizonyos kételyeket. A fegyverek egy részéről ugyanis könnyen kiderülhet, hogy előállításuk túl drága, vagy közeli megépítésük az orosz gazdaság jelenlegi általános technológiai színvonala mellett nem megoldható. De az is kiderülhet, hogy a sebezhetetlenként beharangozott új fegyverfajta nagyon is sebezhető.

A Putyin által csak „legyőzhetetlenként” emlegetett fegyverek közül a legnagyobb visszhangot a száz megatonnás nukleáris robbanófejjel ellátott torpedó, a Sztatusz-6 váltotta ki. Nem véletlenül. A nyugatiak által *Kanyonként* vagy a *Végítélet fegyvereként* is emlegetett rendszer tervéről először 2015 őszén értesülhetett a világ. Az orosz Honvédelmi Minisztérium munkatársai – együtt a hadiipari ágazat vezetőivel – ekkor mutatták be Putyinnak a fejlesztés alatt álló új fegyverfajtákat. Az esemény elején jelenlévő egyik orosz tévétársaság kamerája véletlenül „belelátott” a Sztatusz-6 prezentációs anyagába, és azt még aznap be is mutatta hírműsorában. Kisebb botrány keveredett ugyan az ügyből, ám kezdettől fogva sejteni lehetett, hogy a pusztító erejű torpedó terve nem véletlenül kerülhetett nyilvánosságra. A későbbi fejlemények még inkább meg-

erősítették azt a gyanút, hogy tudatos kiszivárogtatásról lehetett szó. Az elszigetelődő orosz vezetés nyilván szeretett volna valamilyen módon erőt felmutatni, és jobb híján ez jutott eszébe. Valószínűleg arra gondoltak, hogy egy ilyen pusztító erejű fegyver közeli hadrendbe állítása olyan komoly fenyegetést jelent, ami miatt a nyugati hatalmak, élükön az Egyesült Államokkal, engedékenyebbé válnak, és nagyobb megértést mutatnak az orosz érdekek iránt.

Annak ellenére, hogy az amerikai sajtó hírszerzési forrásokra hivatkozva már 2016 decemberében beszámolt a nukleáris meghajtású torpedó első teszteléséről, a projekt máig is inkább retorikai, mintsem valóságos fegyvernek tűnik. Ez még annak ellenére is állítható, hogy a fejlesztés alatt álló nukleáris torpedó sajtója irigylésre méltóan gazdag. Nemcsak számos orosz nyelvű cikk és tanulmány foglalkozik vele – a fegyvernek már jó ideje feltűnően hosszú orosz nyelvű Wikipedia-szócikke is van –, de a nyugati médiumok is gyakran írnak róla.

A Végítélet fegyveréről olvasva nem egyszer tűnik úgy, hogy bizonyos körök mintha Nyugaton is éppoly szervezeten dolgoznának az új fegyver elrettentő imázsának kialakításán, mint Keleten. Ezért talán az sem lehetett véletlen, hogy a katonai kérdésekben mindig jól tájékozott, és Oroszországnak hagyományosan komoly figyelmet szentelő washingtoni *The National Interest* alig néhány nappal Putyin elnöki üzenetének elhangzása előtt hosszú cikket közölt a Sztatusz-6-ról annak ellenére, hogy ezt egy hónappal korábban már megtette.

Ez annál is inkább szokatlan, mert a fegyver jövőjét a szakértők egy része továbbra is felettébb bizonytalannak tartja, igaz, mások komoly fenyegetést látnak benne. Az orosz katonai tervezők szerint ez a vízi drón arra hivatott, hogy stratégiai csapást mérjenek vele az Egyesült Államokra. Úgy gondolják, hogy elég tíz-tizenkét ilyen torpedót felrobbantani az amerikai partoknál, és a robbanások keltette mesterséges cunami megsemmisíti az ország legsűrűbben lakott partvidéki területeit, elpusztítva ezzel 150-200 millió embert. A radioaktív szennyeződés által sújtott országrészek pedig száz-százötven évre alkalmatlanná válnak az emberi életre.

A Kreml annyira komolyan vette ezt a tervet, hogy 2018-ra két olyan atom-tengeralattjárót is építtetett, amelyek kifejezetten ilyen típusú tor-

pedók indítására képesek. Mindazonáltal a katonai szakértők egy része felettébb szkeptikusan ítéli meg e fegyver jövőjét, előállításának rendkívüli drágasága miatt. A költségek persze „megtérlőnének”, ha igaz lenne Putyinnak az az állítása, hogy egyelőre nincs olyan eszköz, amivel ezt a fegyvert fel lehet tartóztatni. Ez azonban távolról sincs így, mert az amerikai hadsereg tengeralattjárók ellen alkalmazott repülőgépei jóval gyorsabbak, mint az új szerkezet. Nem beszélve arról, hogy már ma is léteznek olyan nyugati torpedótípusok, amelyek képesek befogni a Végítélet fegyverét. Nyilván ez az egyik oka annak, hogy Washingtonban az oroszok vízi drónja miatt nem lettek különösebben nyugtalanok, különben is valószínű, hogy jó ideje tisztában voltak annak minden fontos paraméterével.

A katonai szakértők egy része szerint a fegyver további komoly gyengeje, hogy támadás esetén napokig tart az útja Amerika felé, miközben visszarendelésére – ha időközben változna a politikai helyzet – nincs mód. Azonban a legsúlyosabb kifogás vele szemben mégiscsak az, hogy esetleges bevetése mérhetetlenül erkölcstelen lenne. Ezt az eszközt ugyanis is bevallottan arra fejlesztették ki, hogy tömeges pusztítást okozzon a civil lakosság körében. Ilyen eszközök kifejlesztésével dicsekedni, és azt „fantasztikusként” méltatni, ahogyan Putyin tette, elfogadhatatlan, és méltatlan is egy olyan ország vezetőjéhez, amelynek kitüntetett felelőssége van a globális stabilitás fenntartásában. A Végítélet fegyverének „filozófiája” – a civil lakosság tömeges pusztítása – az ötvenes-hatvanas évek hidegháborús szellemét hozta vissza.

Mindeközben ezeknek a méregdrága fegyvereknek a fejlesztésével és jövőbeli hadrendbe állításával Oroszország elsősorban magának okoz súlyos gondokat. A Moszkva által generált új fegyverkezési verseny ugyanis épp azokat az erőforrásokat vonja el, amelyekre az ország belső problémáinak megoldásához szükség lenne. Egy újabb fegyverkezési verseny biztos út az orosz társadalom további elszegényedéséhez.

*

Oroszország azonban nemcsak az atomháború rémképével és újabb fegyverfejlesztéseivel kezdte el az utóbbi években fenyegetni a világot, de nehezen bizonyítható, mindenesetre felettébb hatásos hackertámadásaival is.

Az amerikai adminisztráció nyilvánosan 2016. október 7-én vádolta meg először Moszkvát azzal, hogy kiterjedt számítógépes kampányt folytat az amerikai elnökválasztás befolyásolása érdekében. Ekkor hangzott el először, hogy orosz háttérű hackertámadás érte a Demokrata Párt Nemzeti Irodáját és több demokrata politikus számítógépét.

Az elnök és környezete már korábban is értesült erről, ezért Obama – még azelőtt, hogy ez nyilvánosságra került volna – szeptember elején a Kínában megtartott G20-as találkozón négyszemközt arra szólította fel az orosz elnököt, hogy országa hagyjon fel a számítógépes támadásokkal. Erről azonban csak jóval később, december közepén számolt be az amerikai elnök, amikor is felidézte, hogy hónapokkal korábban figyelmeztette Putyint a támadások folytatásának súlyos következményeire. Obama ehhez még azt is hozzátette, hogy tudomása szerint azok után, hogy beszélt az orosz elnökkel, újabb orosz beavatkozási kísérletre nem került sor. Ez a megjegyzés azonban ellentmondani látszik a későbbi fejleményeknek.

Ha ugyanis ezek a támadások szeptemberben valóban befejeződtek, mint ahogyan azt az amerikai elnök állította, akkor nehéz magyarázatot találni arra, miért kellett október elején a nyilvánosság elé lépni, és megvádolni Moszkvát. Valószínűleg azért, mert az orosz beavatkozási kísérletek mégsem álltak le. Ha ugyanis leálltak volna, nem lett volna értelme előbb október 7-én beszélni róluk, majd október 11-én a Fehér Ház szóvivőjének bejelentenie, hogy Obama vizsgálja azokat a lehetséges ellenlépéseket, amelyekkel az Egyesült Államok válaszolni fog a kormányzati szerverek honlapját feltörő orosz akciókra.

A hivatalos reakciók azonban ezzel nem értek véget. Október 15-én már az amerikai alelnök, Joe Biden nyilatkozta azt, hogy az Egyesült Államok nem hagyja válasz nélkül az amerikai választási rendszer ellen végrehajtott orosz hackertámadásokat. Azt is hozzátette, hogy erről már tájékoztatták Putyint. Az amerikai válasza pedig akkor kerül majd sor – fogalmazott az alelnök –, amikor az a leginkább megfelel Washington érdekeinek, és olyan körülmények között, amikor annak hatása a lehető legnagyobb lesz.

Azt, hogy mégsem lehetett minden rendjén az amerikai–orosz kapcsolatokban azok után sem, hogy Obama szeptemberben személyesen

figyelmeztette partnerét, mi sem bizonyította jobban, mint az, hogy 2016. október 31-én az amerikai elnök ismételtén megüzenne Putyinnak, hogy súlyos következményei lehetnek annak, ha Moszkva a figyelmeztetések ellenére is megpróbálna beavatkozni az amerikai elnökválasztási folyamatba. A távozóban lévő amerikai elnök azzal is nyomatékot próbált adni üzenetének, hogy azt – első ízben élve ezzel a lehetőséggel – a Moszkva és Washington közt még a hidegháború éveiben kiépített, a két ország vezetője közti azonnali kapcsolatot lehetővé tevő „forródróton” át juttatta el kollégájához. Ez az üzenet azonban nemcsak ettől volt különleges, hanem attól is, hogy az amerikai elnök ebben használta először a „fegyveres konfliktus” kifejezést, amikor is rámutatott, hogy álláspontja szerint a fegyveres konfliktusokra vonatkozó nemzetközi jog szabályai érvényesek a kibertérben végrehajtott műveletekre is. Ezzel nyilván figyelmeztetni akarta Putyint arra, hogy amikor értékelni fogják Oroszország lépéseit, akkor a fentiekből fognak kiindulni.

Erről az október végi kemény hangú üzenetről az NBC tévécsatorna csak két hónappal később, december 21-én számolt be. Ezt megelőzően, december 15-én ugyancsak az NBC – magas rangú, ám meg nem nevezett hírszerzési forrásokra hivatkozva – már arról tudósított, hogy az amerikai titkosszolgálatoknak információi vannak arról, hogy Putyin az elnökválasztás befolyásolására szerveződött kampányról nemcsak hogy tudott, de maga is részese volt annak. A titkosszolgálatok szerint ezt nagy valószínűséggel ki lehet jelenteni.

Eközben a háttérben újabb üzenetváltásra került sor. Hogy ez pontosan mikor is történt, nem teljesen világos. Az azonban biztos, hogy a minden korábbinál keményebb hangú amerikai üzenet tartalma november 5-én – két nappal az elnökválasztás előtt – került nyilvánosságra. Ezúttal is az NBC volt a közreadó. A tévétársaság szerint az amerikai adminisztráció a Kreml értésére adta, hogy „katonai hackerek” hozzáférést nyertek az orosz energiarendszer, a telekommunikációs hálózat és a „Kreml vezérlőrendszerének” számítógépeihez. Az amerikaiak ezzel figyelmeztették Moszkvát, hogy készek és képesek csapást mérni e rendszerekre. Támadást azonban csak abban az esetben indítanak – vélte tudni a tévétársaság –, ha az amerikai kibertérre komoly orosz támadás érné.

Az NBC hírére Moszkva azonnal reagált. Az elnök szóvivője, Dmitrij Peszkov kijelentette, hogy az „oroszországi számítógépes rendszerek védelme megbízható”. Szerinte orosz részről megtettek és a jövőben is megtesznek mindent, ami az ország kiber- és információs biztonságának szavatolásához nélkülözhetetlen. Az orosz külügyminisztérium pedig arra emlékeztetett, hogy várják a hivatalos amerikai reakciót a tévécsatorna által kiszivárogtatott hírre. Ha ez elmaradna, azt annak beismeréseként értékelnék, hogy az Egyesült Államok kiberterrorizmust folytat.

A történetben nem is annak különböző részletei az igazán izgalmasak, hogy a Kreml kitartóan tagadta érintettségét, és folyamatosan azt ismételgette, hogy senki semmit nem bizonyított rá, hanem az, hogy a világ eljutott a szembenállás egészen új technológiai szintjére, ahol a fenyegetés elrejtethető, vagyis egy fenyegetésről többé nem lehet tudni, valóságos-e vagy színlelt. Lehet állítani valamit, ami akár még komolynak is tűnhet, de nincs semmiféle garancia arra, hogy ténylegesen is az. Eközben persze jó lenne legalább azt tudni, hogy hol kell keresni a fenyegetést, mert nincs annál kiszolgáltatottabb helyzet, mint amikor valamilyen rendszeről azt gondolják, hogy működni fog, utóbb pedig kiderül, hogy mégse, mert az ellenfél blokkolja. Mindez arra figyelmeztet, hogy egyre nehezebb a biztonság korábbi fogalmaival operálni, mert az utóbbi években olyan új típusú fenyegetések jelentek meg a világban, amelyek a biztonság tartalmának újradefiniálását igénylik.

*

A putyini Oroszország egy ideje egyre gyakoribbá váló politikai merényleteivel is nyugtalanítani kezdte a világot. Olyan Nyugaton, főként Nagy-Britanniában élő emberek kerültek célkeresztjébe, akikről az orosz vezetés vagy azt feltételezte, hogy valamilyen módon veszélyeztetik a rezsimet, vagy azt, hogy rászolgáltak a büntetésre. A számos eset közül – a Litvinyenko-gyilkosság mellett – a legismertebb a Szergej Szkripal és lánya, Julia Szkripal ellen elkövetett merénylet vált.

Kettejükre eszméletvesztett állapotban 2018. március 4-én találtak rá egy angol kisváros, Salisbury bevásárlóközpontja mellett. Az orosz katonai hírszerzés egykori ezredesét még a kilencvenes évek végén szervezte

be a brit felderítés. Az orosz elhárítás azonban idővel nyomára jutott, letartóztatták, és 2006 júliusában hazaárulásért tizenhárom évre ítélték. Büntetését azonban nem kellett letöltenie, mert 2010 nyarán Medvegyev elnök kegyelemben részesítette, és az amerikaiakkal kötött kémcsere részeként július elején elhagyhatta Oroszországot. A két ország közti alku valószínűleg azért jöhetett létre, mert 2010 tavaszán tíz, hosszú éveken át az Egyesült Államokban dolgozó orosz hírszerző bukott le, akiket Moszkva szeretett volna minél gyorsabban Oroszországban tudni. Ezért a Kreml példátlan módon arra is hajlandó volt, hogy lebukott felderítőit a nyugati államok szolgálatába átálló orosz állampolgárokat cserélje ki. Ilyenre sem előtte, sem utána nem találni példát. Moszkva tíz kémjéért négy nyugatiaknak dolgozó állampolgárát adta át, köztük Szergej Szkripalt is.

Amikor kiderült, hogy a Salisburyben eszméletét veszített két ember kicsoda, rögtön felidéződött az a tizenkét évvel korábbi londoni eset, amikor az FSZB kiugrott, majd Nagy-Britanniába menekült ügynökét mérgezték meg polóniummal. Alekszandr Litvinyenko teájába 2006. november elején csempészték a gyilkosság eszközüül szolgáló felettébb ritka és rendkívül drága radioaktív anyagot. Az egykori orosz titkosszolgálati tiszt hosszú szenvedés után, a megmérgezést követő huszonharmadik napon halt meg. Kezdetben úgy tűnt, hogy nehéz lenne annál abszurdabb kivégzési módot elképzelni, mint a polóniummal való gyilkolás. Nem elég, hogy a gyilkosság eszköze drága, de egyben önleplező is. Az erősen sugárzó anyag útját ugyanis pontosan vissza lehet fejezni, miként azt a brit nyomozóhatóságok meg is tették. Így azok után, hogy kiderült a mérgező anyag mibenléte – ami jórészt csak a véletlennek volt köszönhető –, már viszonylag könnyű volt rekonstruálni, hogy a gyilkos szer honnan és milyen útvonalon érkezett.

De nemcsak ezért tűnt teljesen abszurdnak ez a gyilkosság, hanem azért is, mert Litvinyenko, aki a merénylet idején már hatodik éve élt Angliában, és 2006 elején már a brit állampolgárságot is megkapta, aligha rendelkezhetett olyan friss és releváns információval, amely fenyegethette volna a putyini rendszert. Amit tudott, azt már rég kiszedték belőle az öt éveken át kihallgató brit titkosszolgálatok, vagyis Moszkvára nézve veszélyt már rég nem jelentett. Azt az eshetőséget pedig nehéz volt komolyan venni, hogy a merénylet egyetlen célja: végrehajtani a Lit-

vinenkóra kiszabott halálbüntetést. Ha csupán ez lett volna a cél, azt ennél „diszkrétebben” is meg lehetett volna oldani. Következésképpen a háttérben lennie kellett valamilyen másfajta oknak vagy körülménynek is, ami miatt annak kitervelői a gyilkolásnak ezt a módját választották.

Az már a nyomozás viszonylag korai szakaszában kiderült, hogy a tettesek Moszkvából érkeztek. Az azonban egyáltalán nem tűnt egyértelműnek, hogy tettüket a Kreml parancsára követték-e el. Miért is kellett volna vállalni a lelepleződés súlyos kockázatát, és mindazt, ami ezzel jár? Ráadásul a gyilkos eszköz miatt pontosan azonosítani lehetett a méreg eredetét, és az utóbbi révén viszonylag pontosan be lehetett határolni a feltételezett megrendelői kört is. Többek között ezért is tűnt valószínűtlennek, hogy az eset „szimpla” büntetés-végrehajtás lett volna. A potenciális árulók megfélemlítéséhez nem feltétlenül kellett volna ilyen látványosan gyilkolni, ráadásul úgy, hogy eközben megannyi bűnjel mutasson Moszkvára. Ennek csak abban az esetben lehetett értelme, ha valami miatt épp az volt a cél, hogy a gyanú gyorsan és egyértelműen Oroszországra terelődjék.

Paradox módon nagyon is elképzelhető volt egy ilyen látványos és egyben Moszkvát is hírbe hozó forgatókönyv. Ez a verzió abból a feltételezésből indult ki, hogy a Kreml érintettsége ab ovo kizárható, mert egy ilyen gyilkosság lelepleződésének következményei egyáltalán nem álltak arányban a Litvinyenko jelentette kockázattal, vagy azzal az igénnyel, hogy az árulóknak bűnhődniük kell. Ha tehát nem a Kreml volt a megrendelő – mert azt józan ésszel senki nem gondolhatja, hogy az orosz vezetés ilyen kockázatot vállalna magára –, miközben a tettesek bizonyítottan Moszkvából jöttek, akkor csakis egy olyan oroszországi elit-csoport állhat az ügy háttérében, amelyik nem félt a tettesek lelepleződésétől, sőt azzal kifejezetten számolt. Mégpedig azért, mert a merénylet célja épp az volt, hogy olyan helyzetbe hozza Putyint, hogy többé ne foglalkoztassa a külvilág véleménye, és az alkotmányt módosítva harmadszorra is jelöltesse magát államfőnek.

Putyin környezetében sokan szerették volna, ha az elnök egy újabb ciklust vállal. Ha ugyanis Putyin marad – gondolhatták e terv feltételezett kiötlői –, valószínűleg nem lesznek komoly változások. A politikai elit többsége marad a helyén, és a játékszabályok is lényegében ugyan-

azok lesznek, mint voltak korábban. Putyin újabb elnöki megbízatása azonban csak úgy lett volna megoldható, ha egyetértésével módosítják az alkotmányt, és kiveszik onnan e poszt betöltésének időbeli korlátozását. Putyin azonban erre nem volt hajlandó. Hogy miért nem, ezzel kapcsolatban csak feltételezéseink lehetnek. A legvalószínűbbnek az tűnik – és erre alapot Putyin nyugati hatalmakkal fenntartott addigi kapcsolatai adtak –, hogy az orosz elnök akkor még fontosnak tartotta a külvilág véleményét, a kiegyensúlyozott orosz–nyugati viszonyt pedig megőrzendő értéknek, orosz érdekeknek tekintette. De az is lehet, hogy egész egyszerűen politikailag hasznosabbnak találta, ha szigorúan tartja magát az 1993-as alkotmány előírásaihoz. Például azért, mert éveken át gyakorta hivatkozott rá mint az oroszországi „egységes jogi tér” alapjára, és ragaszkodott ahhoz, hogy technikai jellegű módosításokon túl az alkotmány ne változzon.

Az elit egy része Putyin vonakodása ellenére szerette volna, ha a helyén marad. Ehhez kellett – legalábbis e verzió szerint – a látványosan elkövetett Litvinyenko-gyilkosság, aminek lelepleződése után várható volt, hogy a Nyugat Putyin iránti bizalma azonnal és végérvényesen megrendül, így az elnöknek nem maradt volna más választása, minthogy módosítsa az alkotmányt, hiszen mi értelme lett volna továbbra is a külvilág véleményére figyelni. Áttételesen ezt a verziót erősítette az is, hogy a brit kormány 2006-ban megelégedett azzal, hogy csak a tetteseket nevezze meg, politikai felelőst tehát nem keresett.

Litvinyenko özvegye azonban ezt nem fogadta el, és kitartóan dolgozott azon, hogy az ügyben újabb vizsgálat induljon, amely a politikai felelősöket is megkeresi, és nevüket nyilvánosságra hozza. Kitartása végül eredménnyel járt, és 2015-ben új nyomozás indult. Annak részeként a londoni királyi bíróság különleges bírója ezúttal már hozzáférést nyert a brit titkosszolgálatok adataihoz is, és azok alapján – a 2016 elején kiadott több mint háromszáz oldalas jelentésében – már arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy nagy valószínűséggel állítható, a merényletet az FSZB akkori vezetője, Nyikolaj Patrusjev rendelte el úgy, hogy arról Putyin is tudott.

Joggal merül fel a kérdés, hogy tíz év elteltével miért változott meg a brit hatóságok véleménye. Miért voltak hajlandóak újabb vizsgálatot indítani, és annak eredményét ezúttal – függetlenül annak várható poli-

tikai következményeitől – a nyilvánossággal megosztani? Valószínűleg elsősorban azért, mert időközben súlyosan megromlott az orosz–nyugati viszony, és feltűnően megsaporodtak azok a tisztázatlan halálesetek, amikor komolyan felmerült annak gyanúja, hogy a történetek háttérében valamilyen módon Oroszország állhat. Ilyen volt például Alekszandr Potyevjev esete, aki még 2010-ben az orosz külső hírszerzés, az SZVR ezredesként kulcsszerepet játszott abban, hogy az amerikaiaknak sikerült nyomára jutniuk annak a hosszú idő óta az Egyesült Államokban dolgozó kémcsoporthoz, amelynek lebukott tagjait – többek között – Szergej Szkripalra cserélték ki.

Amikor a lebuktatott orosz hírszerzők 2010 nyarán visszatértek Moszkvába, Putyin a hagyományossá vált több órás, a lakosság kérdéseire válaszoló televíziós műsorában név nélkül ugyan, de annál indulatosabban utalt arra a „baromra” és „disznóra”, aki föladta az Egyesült Államokban dolgozó orosz hírszerzőket. Eközben azt is a nézők értésére adta, hogy pillanatnyi kétségük se legyen: az árulók mindig meglakolnak. Nem sokkal később az elnöki adminisztráció egy magas rangú munkatársa egyértelművé tette, hogy Putyin szavai Potyevjevvel vonatkoztak. Majd még mindehhez azt is hozzátette, hogy „tudjuk, ki ő, és azt is, hogy hol van. Ne legyenek kétségeik, Mercadert már elindítottuk utána.” Nehéz lett volna félreérteni a Trockij egykori gyilkosára való utalás vészjósló jelentését. 2016 nyarán Potyevjevet el is érte végzete. 64 évesen halt meg máig tisztázatlan körülmények között.

De utalhatunk más példákra is. Ilyen volt az Oroszországgal szakító, majd Kanadában letelepedő diplomata, Jevgenyij Todorov esete. Őt 2010 áprilisában saját kádjában érte áramütés. A külső hírszerzés dezertáló tisztjének, a korábban éveken át az orosz ENSZ-misszió vezető diplomatájaként szolgáló Szergej Tretyakovnak tulajdonítják a még a szovjet korszakban Moszkvához átálló, magas rangú FBI-ügynök, Robert Hansen 2001-es lebuktatását. Tretyakov állítólag étkezés közben fulladt meg egy darab hústól 2010 júniusában. A gyanús példák még hosszan sorolhatóak lennének, de talán az említett esetek is elégségesek ahhoz, hogy érthetővé váljon a brit magatartás megváltozása. A Szkripalékat ért ideg-gázmerénylettel láthatóan betelt a pohár, és a britek minden korábbinál komolyabban vették az ügyet. Olyannyira, hogy a belügyminiszté-

rium nemcsak a hírszerző ezredes 2010-ben meghalt felesége és hét évvel később váratlanul meghalt fia holttestének exhumálását rendelte el, de elkezdte újravizsgálni azt a 14 gyanús angliai esetet is, amelyek kapcsán valamilyen okból feltételezni lehetett Moszkva érintettségét.

A Szkripalék ellen elkövetett merénylet mellett annak is szerepe lehetett a brit álláspont további megkeményedésében, hogy az Egyesült Királyság miniszterelnöke, Theresa May – aki a Litvinyenko-gyilkosság idején belügyminiszter volt, és azok közé tartozott, akik nem szerették volna túlságosan elmérgesíteni a brit–orosz viszonyt – ezúttal már nem tehetette meg, hogy magasabb politikai érdekre hivatkozva a közvélemény elől eltitkolja a nyomozás eredményeit. Nyilván maga is tisztában volt azzal, hogy ezt a hibát még egyszer nem követheti el. Már a Litvinyenko-gyilkosság is súlyos támadás volt a brit szuverenitás ellen, hiszen a szigetországba radioaktív anyagot becsempészve – és ezzel sokak életét kockáztatva – követték el a merényletet. 2006 végén azonban a brit kormány még úgy ítélte meg, hogy jobb nyilvánosan nem megnevezni a gyilkosság politikai felelőseit, mert fontosabb érdek fenntartani a Moszkva és London közötti párbeszédet. Ám amikor 2018 tavaszán kiderült, hogy egy újabb, és ezúttal is tömegpusztító fegyverrel – bináris ideggázzal – elkövetett merényletre került sor, amelynek számai nagy valószínűséggel ismét csak Moszkvához vezetnek, a brit kormánynak nem maradt más választása, csak a határozott és a politikai felelősöket is megnevező fellépés.

A SZEMBENÁLLÁS STRATÉGIAI KÖVETKEZMÉNYEI

A 2014-től felhalmozódó megannyi, Oroszország és a Nyugat közötti konfliktus 2018 őszére elérte az orosz–amerikai szembenállás stratégiai területeit is. Donald Trump ekkor jelentette be, hogy az Egyesült Államok kész felmondani az 1987 decemberében megkötött *INF-szerződést*, amely az amerikai és szovjet közepes és rövidebb hatótávolságú szárazföldi indítású rakéták megsemmisítéséről rendelkezett. Sokak szerint ez volt az a megállapodás, amihez leginkább köthető – és nem csak szimbolikus értelemben – a hidegháború lezárulta. Egyben ez volt az a szerződés, ami nemcsak korlátokat szabott a fegyverkezési versenynek, de két fegyvertípust teljes egészében fel is számolt, megnyitva ezzel az utat a stratégiai nukleáris fegyverek fokozatos leszerelésé előtt is.

Az utóbbi kategóriájú fegyverek korlátozására vonatkozó szovjet–amerikai tárgyalások már a hatvanas évek végén megkezdődtek. Erre azért kerülhetett sor, mert a két szembenálló szuperhatalom vezetése kölcsönösen belátta, a két ország képességei közt kialakult stratégiai paritást érdemes meghatározott keretek között tartani, és ezzel csökkenteni a nukleáris háború kockázatát. A fentiekben túl az amerikaiakat – a számukra is komoly gazdasági terhet jelentő kiadások mérséklése mellett – főként a vietnámi háború eszkalálódása, míg a szovjeteket – az amerikaiaknál is súlyosabb gazdasági következmények mellett – a Washingtontól remélt hitelek és technológiai transzferek elnyerése készítette tárgyalásra. A felek már viszonylag rövid időn belül megegyezésre jutottak, és 1972 májusában alá is írták a stratégiai támadófegyverek korlátozására vonatkozó *SALT-1* egyezményt.

Noha már korábban is születtek a nukleáris fegyverek elterjedését, telepítését és tesztelését korlátozó, illetve tiltó szerződések, mégiscsak a Nixon és Brezsnyev által aláírt moszkvai egyezmény volt az első olyan dokumentum, amely kölcsönösen ellenőrizhető korlátokat állított a két szuperhatalom stratégiai támadóképeségének további növelése elé.

A *SALT-1* egyezmény az 1972-es szinten fagyasztotta be a szárazföldről és tengeralattjárókról indítható interkontinentális ballisztikus rakéták kilövőállomásainak számát. Ez fontos fejlemény volt, de bizonyos fegyvertípusokra, így a közepes és rövidebb hatótávolságú rakétákra nem terjedt ki.

A felek a szovjet–amerikai leszerelési tárgyalásoknak már egy viszonylag korai szakaszában megegyeztek a hadrendben álló rakéták három kategóriájának megkülönböztetéséről. Az akkor kialakult konvenció szerint elválasztották egymástól a rövidebb (500–1500 km), a közepes (1500–5500 km) és a nagy (5500 km-nél nagyobb) hatótávolságú rakétákat. Ebben a korai szakaszban azonban annak ellenére sem született megállapodás a közepes és a rövidebb hatótávolságú rakétákra vonatkozóan, hogy ilyen eszközök viszonylag nagy számban álltak hadrendben a Szovjetunió területén. Az SS-4-esek és SS-5-ösök hadrendben tartását a moszkvai vezetés az amerikaitól független brit és francia nukleáris képességekkel indokolta. Nyugat-Európa ezt a szovjet álláspontot éveken át tudomásul is vette, mígnem a Szovjetunió 1976-ban el nem kezdte az akkorra már elavultnak ítélt közepes hatótávolságú rakétáinak egy korszerűbb rakétatípussal való lecserélését. Ezek voltak az utóbb elhíresült SS-20-asok. Moszkva folyamatosan azt állította, hogy csak annyi új rakétát telepít, amennyi régit leszerel, vagyis a korábbi erőviszonyok tekintetében nem jön létre új helyzet.

Idővel azonban kiderült, hogy ez nincs így. Ráadásul az SS-20-asok – ellentétben elődeikkel – már több robbanófejesek voltak. Ez volt ugyanis az első olyan szovjet rakétatípus, amely három robbanófej célba juttatására volt képes. A nyugat-európaiak egy ideig abban bíztak, hogy az akkor már jó ideje folyó további fegyverzetkorlátozásra vonatkozó szovjet–amerikai tárgyalások kiterjednek majd ezekre a fegyvertípusokra is. De nem ez történt. Sem az 1979 nyarán Bécsben aláírt *SALT-2* megállapodásban, sem egy külön szerződésben nem történt utalás az SS-20-as rakétákra. Ezt a helyzetet elfogadhatatlannak tartva több nyugat-európai vezető is megpróbálta Moszkvát meggyőzni arról, hogy hagyjon fel újgenerációs közepes hatótávolságú rakétáinak további telepítésével, és állítsa helyre a hadrendbe állításuk előtti helyzetet. Helmut Schmidt nyugatnémet kancellár 1979 őszén Tokióba tartva megszakította útját, hogy a moszkvai reptéren Alekszej Koszigin szovjet minisz-

terelnökökkel tárgyalva rávegye a szovjet vezetést az SS-20-asok további telepítésének leállítására. A német politikus ígéretet tett arra, hogy amennyiben Moszkva garantálja a közepes hatótávolságú rakéták telepítésének beszüntetését, nem kell tartania semmiféle nyugati ellenintézkedéstől. Javaslata azonban süket fülekre talált.

Ennek viszont az lett a következménye, hogy a NATO tagállamai néhány hónappal később úgy döntöttek, hogy rövid időn belül amerikai Pershing II rakétákat telepítenek Nyugat-Európába. Évekkel később az így kialakult helyzetet Gorbacsov annak az embernek a helyzetéhez hasonlította, akinek tarkójához pisztolyt szegeznek. A Pershingek ugyanis 5-6 perc alatt képesek voltak elérni a Szovjetuniót, miközben a moszkvai hadvezetésnek semmiféle eszköze nem volt ennek megakadályozására. Válaszul ugyan lecsaphattak volna Washington európai szövetségeseire, de az Egyesült Államokat ilyen rövid idő alatt nem tudták volna rakétaikkal elérni.

Amikor a nyolcvanas évek elején elkezdtek telepíteni az amerikai rakétákat, már Moszkvában is tudták, hogy súlyos hiba volt az SS-20-asokkal előjönni. Mégis éveket kellett várni arra, hogy szovjet részről felvessék az Európába telepített szovjet és amerikai rakéták kölcsönös leszerelését. Moszkva ugyanis éveken át ragaszkodott ahhoz, hogy közepes és rövidebb hatótávolságú rakétáinak kivonásáért cserébe ne csak a Nyugat-Európába telepített amerikai, de a brit és francia rakétákat is szereljék le. Az utóbbiak azonban erre nem voltak hajlandóak. Gorbacsovnak kellett színre lépnie ahhoz, hogy itt is fordulat következzen be.

1986 októberében a Reagannal megtartott izlandi csúcstalálkozón a szovjet pártfőtitkár egy olyan három elemből álló leszerelési csomagot tett le az asztalra, amely egyrészt kezdeményezte a két ország stratégiai támadóegységeinek megfeleztését, másrészt az európai telepítésű közepes és rövidebb hatótávolságú rakétáik leszerelését és megsemmisítését. Gorbacsov harmadrészt pedig azt indítványozta, hogy Washington a nem sokkal korábban meghirdetett programját, az úgynevezett „stratégiai védelmi kezdeményezést” tíz éven át tartsa laboratóriumi keretek között. A szovjet vezető azonban azt is kikötötte, hogy vagy sikerül mindhárom kérdésben megegyezésre jutni, és akkor lesz megállapodás, vagy nem, de akkor semmilyen szerződést sem lesz hajlandó aláírni.

Az amerikai elnök kész volt elfogadni Gorbacsov első két javaslatát. Erre már csak azért is hajlandó volt, mert a szovjet vezető a közepes és rövidebb hatótávolságú rakéták esetében hajlandó volt a brit és francia képességeket figyelmen kívül hagyni.

A harmadik kérdésben azonban az amerikai elnök nem engedett. A „csillagháborús tervről” Reagan és környezete ugyanis azt feltételezte, hogy az egyike a Moszkvával szembeni leghatékonyabb nyomásgyakorló eszköznek. Gorbacsov kezdetben bizonytalan volt a „stratégiai védelmi kezdeményezés” megítélésében. Kétségtelenül fenyegetőnek tűnt az ambiciózus – a rakétavédelmi pajzsot az ürbe telepíteni készülő – amerikai program, de egy idő után a szovjet pártfőtitkár úgy látta, hogy hiba lenne annak hipnotikus hatása alá kerülni. Nyilván ez a felismerés is szerepet játszott abban, hogy bő egy évvel a reykjavíki kudarc után Gorbacsov már hajlandó volt külön is aláírni a közepes és rövidebb hatótávolságú rakéták megsemmisítésére vonatkozó *INF-szerződést*. Ez az 1987 decemberében Washingtonban aláírt megállapodás felszámolta a szóban forgó kategóriákhoz tartozó szárazföldi indítású amerikai és szovjet rakétákat, sőt a szovjet rakéták esetében annak hatályát kiterjesztette az ázsiai telepítésű eszközökre is.

A szovjet katonai vezetés egy része már a megállapodás aláírásakor úgy gondolta, hogy az a Szovjetunióra nézve hátrányos. Egyrészt azért, mert a szovjet oldalon jóval több rakétát kellett megsemmisíteni, mint az amerikai. Másrészt pedig azért, mert szemben az Egyesült Államokkal, amelyet nem határolnak sem vele ellenséges, sem közepes és rövidebb hatótávolságú rakétákkal rendelkező államok, Oroszország közelében több ilyen ország is van (Japán, Kína, Észak-Korea, India, Pakisztán, Törökország). A felek – a szovjet, majd az orosz katonai vezetők egy részének rosszallása ellenére is – hosszú időn át tartották magukat a szerződésben foglaltakhoz. A két ország politikai vezetése jó ideig nem vonta kétségbe a megállapodás előírásait. Putyin második elnöki ciklusának végére azonban megváltozott a helyzet.

Az orosz elnök ekkor, 2007 októberében nyilatkozott először szkeptikusan a szerződés betarthatóságáról, amikor is kijelentette: „az Oroszországi Föderációnak nehéz lesz az *INF-szerződés* keretei között maradnia”, mert miközben a szerződés korlátokat állít Moszkva elé, más országok

korlátozás nélkül fejleszthetik ilyen kategóriájú fegyverrendszereiket. Az orosz elnök egyetlen országot sem nevezett meg, de valószínűleg leginkább Kínára gondolhatott, amelynek nukleáris arzenálja 90%-ban ilyen hatótávolságú eszközökre van felszerelve. Vagyis először orosz oldalon merült fel az a gondolat, hogy a kétoldalú INF-szerződést globálissá kellene fejleszteni.

2018-ra azonban megváltozott a helyzet, mivel a fenti szempont Washington számára is fontossá vált. De az amerikai vezetés egy ideje már nemcsak ezért tartotta indokoltnak a szerződés felmondását, hanem azért is, mert évek óta bizonyítottan látta a megállapodás orosz megszegését. Az Egyesült Államok már Obama elnöksége idején is többször felszólította Moszkvát arra, hogy tartsa magát a szerződésben foglaltakhoz. Washington egyfelől azt nehezményezte, hogy orosz részről nemcsak kísérletek történtek a rövidebb hatótávolság alatti, úgynevezett harcászati – vagy orosz terminológiával: taktikai-operatív – rakéták, az Iszkanderek hatótávolságának megnövelésére, de ilyen eszközökből többet hadrendbe is állítottak. Másfelől Oroszország több alkalommal hajtott végre szárazföldről történő kísérleti indítást azokkal az eredetileg hajókra telepített szárnyas rakétákkal (Kalibr), amelyeket a szíriai katonai műveletek során a Kaszpi-tengerről többször is bevetett.

A történeteket – nem meglepő módon – egészen másképp látták Moszkvában. Az oroszok szerint nem ők, hanem az amerikaiak szegték meg az INF-szerződést, többek közt azzal, hogy olyan rakétakilövő rendszert telepítettek 2016-ban Romániába, illetve készülnek telepíteni Lengyelországba, amelyek nemcsak rakétaelfogó Standard-3 rakétákat tudnak befogadni és indítani, de hagyományos robbanófejjel ellátott Tomahawk szárnyas rakétákat is. Ezek hatótávolsága pedig 2500 km. Ilyen rakétacserének ugyan különösebb értelme nem lenne – leginkább azért nem, mert a hagyományos töltettel ellátott Tomahawkok ezreit kellene kilőni ahhoz, hogy annak érdemi következménye legyen –, de mert az orosz fél helyszíni ellenőrzés nélkül nem tud megbizonyosodni arról, hogy milyen rakéták vannak a kilövőállásokban, Moszkva joggal tekinthette ezt a helyzetet a szerződés megszegésének.

Erre a problémára viszonylag könnyen megoldást találhattak volna a felek, de az ehhez feltétlenül szükség akarat akkor már jó ideje kölcsö-

nösen hiányzott. Maradt helyette a kölcsönös vádaskodás. Valószínűleg az oroszoknak az az aggodalma is eloszlatható lett volna, ami a szerződés aláírása óta megjelenő új fegyverfajta, a csapásmérő drón megítélése kapcsán merült fel. A probléma abból adódik, hogy amikor az INF-szerződést aláírták, az olyan pilóta nélküli repülő eszközök, mint amilyen a Predator és a Reaper, még nem léteztek. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy ezek az eszközök nem rakéták, amiket csak egyszer lehet bevetni, hanem olyan fegyverek, amelyek annak ellenére is visszatérnek, hogy nincs pilótájuk. Vagyis el kellett volna dönteni a szerződés szövegének pontosításával, hogy ezek minek minősülnek: repülőnek vagy rakétának. Nyilván ebben a kérdésben is lehetett volna kompromisszumra jutni, már amennyiben a felek kölcsönösen abban lettek volna érdekeltek, hogy hatályban tartsák a szerződést.

A fentiek ismeretében nem okozott különösebb meglepetést, amikor 2019. február elején az amerikai elnök bejelentette, hogy az Egyesült Államok felmondja a szerződést. A washingtoni bejelentést követő napon ugyanezt tette Moszkva is. A megállapodás felmondása rövid távon Oroszországot juttatja előnyhöz, már csak azért is, mert az Egyesült Államoknak lényegében nincsenek hadrendben álló, nukleáris töltettel felszerelhető közepes és rövidebb hatótávolságú rakétái. Azt követően ugyanis, hogy 2010 áprilisában Prágában az amerikai és az orosz elnök aláírta a ma is hatályban lévő fegyverzetcsökkentési szerződést, a START-3-at, az amerikaiak megváltak ezekről a hordozóeszközöiktől. Obama ugyan szerette volna, ha a leszerelési tárgyalások folytatódnak, ám azoktól Moszkva határozottan elzárkózott. Ennek ellenére a washingtoni vezetés úgy döntött, hogy egyoldalú leszerelésbe fog, és ennek részeként 2010 és 2012 között kivonták a hadrendből az összes nukleáris robbanófej hordozására alkalmas szárnyas rakétájukat.

Ezzel szemben Oroszország az elmúlt húsz évben az atomtöltetek célba juttatására alkalmas taktikai és stratégiai hordozóeszközök sorát fejlesztette ki, és telepítette alakulataihoz. Mindezek eredményeképpen 2019-re az a meglepő helyzet állt elő, hogy míg a stratégiai képességek tekintetében lényegében továbbra is paritás állt fenn a két ország között, addig a taktikai nukleáris eszközök terén komoly fölénybe került Oroszország.

Mindez annak a következménye is, hogy az Egyesült Államokban ma nincs egyetlen olyan hadrendben álló nukleáris rendszer sem, amit 1991 után fejlesztettek volna ki. Ez azonban a 2018-ban nyilvánosságra hozott *Nuclear Posture Review* tanúsága szerint belátható időn belül meg fog változni.

Az *INF-szerződés* felmondása azonban nemcsak a fegyverkezési verseny újraindulását eredményezheti, de bizonytalanná teheti számos, ma még hatályban lévő, nukleáris fegyverekre vonatkozó megállapodás jövőjét is. Így kérdésessé válhat a 2021 februárjában lejáró *START-3* szerződés sorsa is, annak ellenére, hogy azt elvileg egyszer öt évre meg lehet hosszabbítani. Ez azonban pillanatnyilag éppoly bizonytalan, mint egy újabb *START-szerződés* megkötése. Kérdéssé válhat az 1968-as atomstop megállapodás jövője is, amelynek soros felülvizsgálati konferenciája 2020-ban esedékes.

Az *INF-szerződés* felmondása nem épp a legjobb üzenet. A nukleáris fegyverek elterjedésének felgyorsulása leginkább abban az esetben válhat fenyegetővé, ha sem Irán, sem Észak-Korea ügyében nem sikerül belátható időn belül megnyugtató megoldást találni. Ennek esélye azonban erősen csökkenhet, ha az Egyesült Államok és Oroszország sorra kihátrálnak a korábban megkötött nukleáris egyezményeikből. Ha pedig Irán atomfegyverhez jut, akkor nehéz lesz gátat szabni a hasonló török, szaúdi és egyiptomi ambícióknak. És amennyiben Észak-Koreával sem sikerülne dűlőre jutni, úgy fölerősödhet a nukleáris fegyver iránti igény Dél-Koreában, sőt talán még Japánban is. Ezek a technológiai fejlettségű államok – ellentétben a közel-keleti térség országaival – viszonylag gyorsan saját atomfegyverhez juthatnak. Az *INF-szerződés* kölcsönös felmondása végső soron annak veszélyét vetíti előre, hogy megszakad az az immár több évtizede tartó folyamat, amely épp az 1987-es washingtoni egyezményrel vette kezdetét, és aminek eredményeképpen a hadrendben álló nukleáris robbanófejek száma az azóta eltelt idő alatt hetedére, míg azok robbanóereje harmincadára csökkent.

VALÓBAN OLYAN ERŐS OROSZORSZÁG, MINT AMILYENNEK LÁTSZIK?

Azok a változások, amelyek a Krím-félsziget annektálásával vették kezdetüket – beleértve a szíriai intervenciót is –, sokakban azt a benyomást keltették, hogy a putyini Oroszország újra erőssé vált. Az amerikai elnökválasztás állítólagos befolyásolásával pedig Moszkva már olyan képességek feltételezett birtokosává vált, amelyek a hatalmas kiterjedésű eurázsiai államot hovatovább már a Szovjetuniónál is nagyobb és erősebb hatalomnak láttatják. De valóban ez lenne a helyzet? Oroszország valóban olyan nagy és erős lenne, mint azt oly sokan feltételezik? Nem arról van-e inkább szó, hogy a Kreml és a politikai osztály vele egyetértő része mindent megtesz annak érdekében, hogy Oroszországot nagyobbak és erősebbnek láttassa, mint amekkora valójában? És hogy ez a nagyobbak láttatás maga is része annak a hibrid harcmodornak, amellyel Moszkvának sikerült meglepnie a Nyugatot.

A Kremlhez közel álló politikai elemző, Szergej Karaganov 2017 elején hosszú cikkben figyelmeztette az Európai Uniót arra, hogy amikor vállalja a konfrontációt Oroszországgal, akkor azt egy nála erősebb partnerrel szemben teszi, és ezzel azt kockáztatja, hogy végül alulmarad. Valóban ez lenne a helyzet? Az Európai Unió valóban gyengébb lenne Oroszországnál? És ha igen, akkor miben gyengébb? A gazdasági teljesítmény tekintetében biztosan nem, mert az EU országainak gazdasági ereje még vásárlóerő-paritáson számolva is legkevesebb hétszer akkora, mint az orosz gazdaságé. Az EU országainak népessége is csaknem három és félszer nagyobb, mint a „keleti óriásé”. Egyedül a szembenálló felek területe, illetve az azokon található és kitermelés alá vont nyersanyagkészletek tekintetében más a helyzet. De mit ér a területi fölény, ha a több mint 17 millió négyzetkilométer nagy részét – leszámítva az európai területeket – alig vagy egyáltalán nem lakják?

Az átlagos oroszországi népsűrűség töredéke az Európai Unió átlagának. Az ország háromnegyed részét kitevő Szibériában a népsűrűség

alacsonyabb, mint az országos átlag fele, ami annyit jelent, hogy még négyen sem élnek négyzetkilométerenként, a távol-keleti részeken pedig még ennél is kevesebben: jó, ha egy-egy négyzetkilométerre legalább egy ember jut. Ilyen népsűrűség mellett roppant nehéz az ország kétségtelenül jelentős természeti kincseit és erőforrásait kiaknázni. És a jövő sem ígér sok jót. A rendkívül egyenlőtlenül eloszló teljes oroszországi népesség már ma is kisebb, mint Bangladesé. Ha pedig nem sikerül tartósan megfordítani a már hosszú ideje tartó trendeket, akkor az az Oroszország, amely a Szovjetunió felbomlásakor még a világ hatodik legnépesebb országa volt, az évszázad közepére az első húsz közé sem fog tartozni. Ez súlyos gazdasági problémákat vetít előre.

A katonai erő tekintetében megint csak más a helyzet. Lehet, hogy az Európai Unió országai önmagukban nem lennének elég erősek egy esetleges orosz agresszió feltartóztatásához – miközben ennek valószínűsége a nullával egyenlő –, de mivel többségük a NATO-tagja is, még sincsenek kiszolgáltatott helyzetben. A katonai szervezet országainak együttes katonai kiadásai legkevesebb tízszer akkorák, mint Oroszországiéi. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy Moszkva katonai képességei több vonatkozásban is sajátos státuszt kölcsönöznek neki. Ezt mindenekelőtt az ország stratégiai nukleáris arzenáljának köszönheti. És ez annak ellenére is így van, hogy a Szovjetunió felbomlása óta Kína jelentős nukleáris fegyverzetre tett szert: De még így is Oroszországnál van a világ stratégiai nukleáris csapásmérő eszközeinek 40-45%-a. A stratégiai paritás jegyében hasonló arányban birtokol ilyen eszközöket az Egyesült Államok is. Vagyis továbbra is az a helyzet, hogy a világ többi nukleáris hatalma hozzájuk képest még mindig meglehetősen korlátozott képességek birtokosa.

Ebből viszont az következik, hogy Oroszország továbbra is érinthetetlen, hiszen ki kockáztatná meg, hogy bármilyen fegyveres konfliktus nyomán szembetalálja magát vele. Azok után pedig, hogy 2010 februárjában elfogadták azt az új – azóta már újabbra cserélt – katonai doktrínát, amelyben lejjebb szállították a „nukleáris küszöböt”, még kevésbé tűnik valószínűnek, hogy bármely hatalom meg merné kockáztatni Oroszország megtámadását. A 2010-es doktrínában, ahogy a mindmáig érvényben lévő 2014-esben is szerepel az a kitétel, hogy Moszkva nemcsak abban

az esetben kész nukleáris eszközöket bevetni, ha atomtámadás vagy valamilyen más tömegpusztító fegyverrel elkövetett agresszió érné, de akkor is, ha olyan erővel támadnák meg hagyományos eszközökkel, amely az orosz állam létét fenyegetné.

Mindezek ismeretében nem véletlen, hogy a nyugati hatalmak kizárólag védelmi célú eszközöket adtak át Ukrajnának, és hosszú időn át nem voltak hajlandók az élet kioltására alkalmas támadó fegyvereket szállítani neki. Ez a helyzet csak a Trump-adminisztráció színre léptével változott meg. De még az új amerikai kormányzat is ügyelt rá, hogy fegyverszállításai ne eskalálják az ukrainai válságot. Mindezt jól tudják Moszkvában is, ahogy azt is, hogy senki sem akarja megtámadni őket, mert senki sem szeretne nukleáris Armageddönt előidézni. De mert e helyzetből következően érinthetetlennek tartja magát, olyasmit is megenged magának, amit nukleáris fegyverek nélkül aligha engedne meg.

Az „érinthetlenség” érzete azonban nemcsak Moszkva atomtőréjének következménye, hanem annak is, hogy Oroszország mint a Szovjetunió legjelentősebb utódállama megörökölte elődje nagyhatalmi státuszát. A II. világháború egyik győztes hatalmaként a Szovjetunió az új nemzetközi rend privilegizált államai közé került: állandó tagja lett az ENSZ Biztonsági Tanácsának. E státusz örököseként máig számos előjog birtokosa. Az ezzel járó privilégiumok – a nukleáris arzenál mellett – széles mozgásteret biztosítanak Moszkvának annak ellenére, hogy világgazdasági súlya és jelentősége folyamatosan csökken. Az állandó BT-tagság megvédi Oroszországot attól, hogy a világszervezet bármely kérdésben is kötelező érvényű szankciókkal sújtsa. Közgyűlési határozat ugyan születhet ellene – ahogyan született is a Krím annexiója miatt –, de ez az orosz vezetést semmire nem kötelezi.

Ez a privilegizált státusz – az ENSZ keretei közötti elvi büntethetlenség – láthatóan szárnyakat adott a Kreml „politikai képzetének”. Moszkva az utóbbi években számos dologról gondolja úgy, hogy büntetlenül megteheti. Például letagadhatja katonái jelenlétét egy szuverén állam területén. Úgy tehet, mintha nem lenne köze az ukrán szakadárak fegyverekkel és lőszerrel való ellátásához. Durvábnál durvább vádlanságokat állíthat szomszédjáról, azzal vádolva meg azt, hogy a szakadároktól visszafoglalt területeken az ukrán hadsereg katonái kegyetlen

bosszút állnak, többek között csecsemők felkoncolásával. És amikor kiderül, hogy mindez szemenszedett hazugság, Moszkva a legkisebb készte-tést sem érzi arra, hogy visszavonja az egyik központi tévécsatorna által terjesztett fenti hazugságot, és bocsánatot kérjen érte.

Vagyis mindez arra vall, hogy a büntetlenség körülményei között gyorsan el lehet jutni a gátlástalanságig. Ha nemcsak jogi korlátok nincsenek, de morális fékek sem, könnyű helyzeti előnyhöz jutni. Ha nem kell mérlegelni egy-egy döntés következményét, mert minden letagadható, akkor ez nagy fokú „szabadságot” ad. Ez a hozzáállás másban is megmutatkozik. Ha ugyanis nemcsak a morális fékek hiányoznak, de az irányadó ideológiai értékrend is, akkor nem jelent gondot az európai szélsőjobb és szélsőbal egyidejű támogatása sem.

A „minden megengedett” világában sem erkölcsi, sem politikai problémát nem okoz, ha Szentpéterváron – abban a városban, ahol a második világháborúban, a közel 900 napos blokád idején csaknem egymillió ember halt meg, jelentős részük az éhségtől – az európai szélsőjobb pártjai, köztük a német neonácik, nemzetközi konferenciát tartanak. Moszkva, amikor engedélyezte a tanácskozás megtartását, nyilván abból indult ki, hogy ha az európai szélsőségesek anyagi és politikai támogatása zavart tud kelteni a nyugati demokráciák működésében, akkor miért ne lehetne őket felhasználni a Kreml érdekeinek kiszolgálására. Ha pedig elhiszem, és a saját politikai közösségemmel is el tudom hitetni, hogy a nyugati rendszerek éppoly cinikusak és éppoly kevésbé tartják be a demokrácia működésének szabályait, mint mi, akkor újabb gátak dőlnek le, és el tudom fogadtatni, hogy az ország ellenfeleivel szemben szinte minden megengedett.

A fentiekén túl az is nyilvánvaló, hogy mindig előnyben van az, aki különböző helyzetekben nem megoldani akar egy problémát, nem a rendezésen és konszolidáción dolgozik, hanem destruál. Problémát okozni, válságot teremteni és azt elmélyíteni mindig jóval könnyebb és kevesebb ráfordítást igénylő feladat, mint érdekeket egyeztetni, kompromisszumra jutni, békét és együttműködést teremteni. Az utóbbihoz mindig nagyságrendekkel több anyagi erő, politikai figyelem és türelem kell, mint a káoszteremtéshez. Oroszországot többek között ez az aszimmetria is nagyobbban és erősebben láttatja, mint amekkora valójában.

Moszkvában tudják, hogy a kelet-ukrajnai válság fenntartása sokkal kevesebbe kerül nekik, mint amennyibe majd a Nyugatnak kerül e területek újjáépítése, és amennyi költséggel jár már jó ideje Ukrajna életben tartása. Ugyanez vonatkozik Szíriára is. Légicsapásokat mérni egy ország felkelőire, akiknek nincsenek olyan eszközeik, amelyekkel veszélyeztetetnének a magasan szálló orosz repülőgépeket, nem különösebben kockázatos és költséges vállalkozás.

Vagyis Oroszország viszonylag kis ráfordítással látványos eredményeket ért el, és újra képes volt kulcshelyzetbe kerülni a Közel-Keleten is. De ez vajon közelebb hozta volna a politikai rendezést is? Aligha. Arra azonban valóban jó volt, hogy Moszkvát ismét odaültesse a „nagyok asztalához”, még ha egyelőre nem is adtak neki mandátumot a szíriai rendezésen túli kérdések megvitatásához.

*

A putyini rendszer azonban nemcsak katonai erejéből és a BT állandó tagságából adódó „érintheletlenségéből”, valamint destruktív hozzáállásából tudott erőt meríteni, de abból az erős társadalmi támogatottságból is, amit hosszú időn át élvezett.

A rendszer hazai és külföldi hívei előszeretettel hivatkoznak arra, hogy Putyin politikáját az orosz társadalom nagy többsége támogatja, népszerűsége tartósan az egekben jár. Aligha vitatható, hogy könnyebb ilyen társadalmi támogatottság mellett az országot vezetni, mint nélkül, kiváltképp akkor, amikor ez párosul az elnök politikai akaratát képviselő erős parlamenti többséggel. Az utóbbi hosszú időn át ott állt Putyin mögött annak ellenére, hogy a 2011-es választásokon a hatalom-párt átmenetileg elvesztette az előző két ciklusban birtokolt alkotmányozó többségét. 2016-ban azonban visszaszerezte azt. Ráadásul úgy, hogy az elnök parlamenti támaszát jelentő Egységes Oroszország párt ezúttal már a mandátumok több mint háromnegyedét tudta megszerezni. A külsőségeiben stabilnak tűnő belpolitikai háttér nemcsak a hazai közönség jelentős részét tudja megtévesztetni, de a putyini rendszer külföldi híveit is. Mert mi sem könnyebb annál, mint újra és újra emlékeztetni arra, hogy Putyin élvezzi a mögötte álló politikai közösség nagy többségének támo-

gatását, és ez nem lehet véletlen. De valóban ez lenne-e a helyzet? A közvélemény-kutatási adatok valóban hűen tükröznék a rendszer és vezetőjének elfogadottságát?

Autokráciákban érdemes ezzel óvatosan bánni, kiváltképp akkor, ha a felmérés a politikai preferenciákra direkt módon kérdez rá. A társadalom egy része ugyanis jóval óvatosabb annál, mintsem hogy ilyen érzékeny kérdésekben kiadja magát. Épp ezért ezekben a rendszerekben ritkán fordul elő, hogy a nyilvánosságra hozott közvélemény-kutatási adatok hiteles képet festenek a hatalom megítéléséről. Ilyen közegben a titkosszolgálati jelentések valószínűleg sokkal pontosabb eligazítást adnak, ám azokat – természetükből következően – nem szokták nyilvánosságra hozni. Ennek ellenére mégsem reménytelen azok helyzete, akik szeretnék tudni, hogy az orosz társadalom ténylegesen mit is gondol vezetőjéről és arról a politikai rendszerről, amit a kétezres évek elejétől kialakított.

Bármennyire meglepő is ez, de a választási eredmények – még hamisított formájukban is – sok mindent elárulnak. Elég megnézni a 2016 szeptemberében tartott dumaválasztások eredményét, amelyek első pillantásra azt a benyomást keltik, hogy minden a legnagyobb rendben van, a rendszer elfogadottsága erősebb, mint valaha. A hatalompárt főlénye a politikai versenybe beengedett pártokkal szemben minden korábbinál nagyobb, úgyhogy semmi nem utal arra, hogy a rendszer stabilitását bármi is veszélyeztetné. Annál is inkább, mert ezen a választáson fordult elő először, hogy a mandátumok több mint *háromnegyede* Putyin pártjához kerüljön. Ilyenre korábban soha nem volt példa. Kell-e ennél meggyőzőbb bizonyíték arra, hogy a társadalom nagy többsége elégedett az elnök és pártjának teljesítményével?

Csakhogyan van itt egy kis bökkenő, nevezetesen az, hogy a hatalompárt úgy szerzett ilyen imponáló parlamenti fölényt, hogy ehhez elég volt a 110 millió szavazati joggal rendelkező állampolgárból 16 milliónak (15%-nak) a voksa. Ez azért felettébb elgondolkodtató még akkor is, ha tudjuk, hogy Putyin népszerűsége nem azonos az Egységes Oroszország párt népszerűségével, utóbbi támogatottsága ugyanis általában elmarad az elnökétől, bár soha nem annyira, hogy az magyarázatát tudná adni az elnök magas népszerűségi mutatója és pártja 2016-os eredménye közti feltűnő különbségnek. Ha ugyanis Putyin valóban olyan népszerű lenne,

mint ahogyan azt a közvélemény-kutatók mindaddig mérték, akkor valószínűleg nemcsak a szavazati joggal rendelkezők kevesebb mint hatoda érezte volna úgy, hogy kötelessége szavazni, és voksával a hatalompártot támogatni. Ha a Putyinra vonatkozó mérések hitelesek lettek volna, akkor – még abban az esetben is, ha a szavazati joggal rendelkezőknek csak feléről tételezzük fel, hogy elmegy szavazni, és tudjuk, hogy az elnök támogatottsága mindig valamivel nagyobb, mint a hatalompárté – legalább 40-45 millió embernek kellett volna az Egységes Oroszország pártra szavaznia.

A rendszer már ekkor érezhető kifáradását jelezte az a korábban már említett fejlemény, hogy a 2016-os dumaválasztáson – még a hivatalos adatok szerint is – a szavazati joggal rendelkezők kevesebb mint 48%-a vett részt. Ez 7%-kal kevesebb volt, mint az addig megtartott hat korábbi parlamenti választás legalacsonyabb részvételi aránya. És ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy az ország két történelmi fővárosában – Moszkvában és Szentpéterváron – mindössze egyharmadnyi volt a részvételi arány, akkor jól látszik, hogy az orosz társadalom leginkább nyitott, leginkább tájékozott és leginkább kreatív csoportjait a putyini rendszer már nem tudja megteveszteni. Hiába bombázta a hatalom akkor már közel három éve az orosz társadalmat háborús propagandával, a szíriai sikerekről áradó beszámolókkal, mindez egyre kevesebbet tudott meggyőzni, mint ahogy a nyugatellenes hisztéria is.

Oroszország azonban nemcsak nagyvárosokból áll. A kisvárosokban és falvakban élők jelentősen kiszolgáltatottabbak a propagandának, mint a nagyvárosok lakói. Többségük nemcsak jövedelmét kapja az államtól, de az információk nagy részét is. Ez olyan többszörös függést és kitettséget teremt, amivel könnyű visszaélni. Nem véletlen, hogy a putyini rendszer leghűségesebb híveit már egy ideje a vidéken élők adják. Ők azok, akik a 2011–2012-es politikai válság után is kitartanak Putyin mellett. De lehet-e jövője egy olyan rendszernek, amelyik támasztát nem a társadalom leginkább kezdeményező és művelt csoportjaiban találja meg, hanem azokban, akik több szálon is függenek tőle?

AUTOKRÁCIA ÉS EMLÉKEZETPOLITIKA

2018 őszén *Oroszország nagy nevei* címmel országos kampány indult azért, hogy 47 repülőtér új nevet kapjon. Okulva a korábbi hasonló szavazások tapasztalataiból, a szervezők – köztük a felettebb befolyásos Oroszországi Hadtörténeti Társaság – több filtert is beépített a rendszerbe. Maga a kulturális miniszter nyugtatta meg a közvéleményt, hogy a szervezők kiszűrnek minden olyan jelöltet, akinek megítélése körül nincs széles körű társadalmi egyetértés. Ez azonban felettebb elgondolkodtató szempont egy olyan ország esetében, ahol a fővárosban immár hosszú évek óta éppúgy van Szaharov, mint Lenin sugárút, ahogy Kommunista köz és Szolzszenyicin utca is. Az sem tűnik a közmegegyezés jelének, hogy míg Leningrádot már 1991-ben átnevezték Szentpétervárrá, addig a várost körbevevő megyét továbbra is Leningrádnak hívják. Ha pedig valaki ellátogat Petrodvorecbe, a cárok kedvelt nyári szálláshelyére, akkor közvetlenül a pompás barokk palota mellett egy derék Szovjetszkaja utcába botlik.

Ez egyáltalán nem különlegesség, mert Oroszország máig tele van a tanácsokról és októberről elnevezett utcával, miközben elvétve találni Szabadság nevű közterületet. Moszkvában ugyan van egy Szabad Oroszország nevű tér, de ez az elnevezés is a fogalom szűkített értelmezésével él, nehogy már az utcátáblára pillantva bárkinek is eszébe jusson a szabadság hiánya. Ez a helyzet már csak azért is elgondolkodtató, mert a többi egykori szovjet tagköztársaság nagy részében ez ismeretlen jelenség. Az új szuverén államok, noha többségük semmivel sem szabadabb, mint Oroszország, sőt inkább kevésbé az, mégis jóval bátrabban adják a Szabadság nevet közterületeiknek.

Oroszország már egy ideje keresi magát. Keresi küldetését, identitását, szimbólumait. 2018 végén az egyik vezető közvélemény-kutató intézet, a VCIOM készített felmérést arról, hogy a lakosság mit tart az ország leginkább jellemző szimbólumának. A válaszokból az derült ki, hogy Oroszország legfőbb jelképe maga a nép. A megkérdezettek 9%-a gondol-

ta így. Csaknem ugyanennyien voltak azok, akik szerint nem általában a nép Oroszország szimbóluma, hanem az oroszok hazaszeretete. Aztán jött öt olyan dolog – az ország mérete, a medvék, a lakosság békeszeretete, az elnök és végül az ország természeti kincsei –, amikre a válaszadók ugyanolyan arányban, vagyis 3-3%-ban gondoltak.

Érdekes, hogy a megkérdezettek többségének semmi olyan nem jutott eszébe, ami valamilyen közös teljesítmény vagy erőfeszítés eredménye lenne, ha nem számítjuk ide a lakosság feltételezett békeszeretét. Ám ez is valami olyasmi, amiért nem kell különösebb erőfeszítést tenni. Az emberek többnyire békeszeretőnek születnek, és azok is maradnak, ha ordas eszmék nem térítik el őket ettől. Esetleg közös teljesítményként lehet fel fogni az ország hatalmas területét, de ehhez is meglehetősen kevés köze van a ma élő nemzedékeknek. Ez az Oroszországra ma is jellemző helyzet évszázadok alatt alakult ki, és aligha lehet inspirálója valamilyen modern gondolatnak vagy célkitűzésnek. Feltűnő, hogy nincs egyetlen konkrét történelmi esemény sem, amiről azt gondolnák, hogy szimbóluma lehetne a mai Oroszországnak. Ma már 1917 forradalmaira sem gondolnak így. Pedig évtizedeken át felettebb büszkéek voltak azokra, ha nem is elsősorban a februárira, hanem az októberire, amiről sokáig hitték, hogy új perspektívát kínált az emberiségnek: az „Októberi Szocialista Forradalom – úgymond – új korszakot nyitott az emberiség történetében – a proletárforradalmak korszakát”. Ezért volt (a ma használatban lévő naptár szerint) november 7-e a legnagyobb szovjet ünnep. Olyan nagy volt, hogy nem is egy, hanem két munkaszüneti nap járt ki neki.

Oroszországban a Szovjetunió felbomlása után még néhány évig nem változtattak ezen, mígnem 1996-ban úgy döntöttek, elég lesz az egynapos ünnep is. Ekkor azonban nemcsak az ünnep hosszát rövidítették le, de az elnevezését is megváltoztatták. Ettől kezdve november 7-e az *Egyetértés és megbékélés napja* lett. Az ugyan nem volt teljesen világos, hogy az elnevezés mit is takar, kivel és miben kell egyetérteni, és főképp megbékélni, ám a döntés megszületett, és csaknem egy évtizeden át ez lett az ünnep hivatalos elnevezése. Ám érezhette az orosz politikai osztály, hogy nincs minden rendben az új névvel, és 2005-ben újra megváltoztatta azt. Ettől kezdve ezt az őszi ünnepet hivatalosan a *Népi egység napjának* hívják, és már nem is november 7-én, hanem 4-én tartják, mégpedig azért,

mert nem 1917-re, hanem a lengyelek 1612-es Moszkvából való kiűzetésére emlékeznek vele. Oroszországban tehát már jó ideje nem ünnepnap november 7-e, és ezzel a legnagyobb szovjet utódállam nincs egyedül. Az egykori szovjet tagköztársaságok közül ma már csak Fehéroroszországban állami ünnep a *Nagy Októberi Szocialista Forradalom* (2017-ig Kirgizisztánban is az volt, de a mandátumát kitöltő elnök, mielőtt leköszönt volna, megváltoztatta ezt). Ennyi ünnepátnevezés után nem csoda, ha az oroszok nem szívesen neveznek meg valamilyen történelmi eseményt az országra leginkább jellemző szimbólumként.

A megosztottság és tanácstalanság nemcsak az 1917-es forradalmak kapcsán érzékelhető. Így van ez mással is, például Szolzszenyicin megítélésével. A nagy író születésének századik évfordulóját 2018. december 11-én ünnepelték szerte a világban, így Oroszországban is. Az eseményről való méltó megemlékezést hónapokkal korábban maga Putyin kezdeményezte, és ő volt az, aki az ünnepségek betetőzéseként leleplezte az író Moszkvában felállított szobrát. Vagyis mindebből joggal lehetne arra következtetni, hogy Szolzszenyicin Putyin negyedik elnöksége idején immár nemcsak íróként foglalta el az őt megillető helyet, de olyan köztisztletnek örvendő közéleti szereplőként is, akinél többet aligha tett bárki is a sztálini korszak súlyos bűneinek leleplezéséért. Ennek ellenére a centenárium évében felettébb furcsa dolgok estek meg vele.

Tver városában például úgy döntött a helyi vezetés, hogy át kell festeni azt a Szolzszenyicin-portrét, amit nem sokkal korábban a város egyik öteletezés bérházának tűzfalára egy lelkes graffitiművész vitt fel. Az utóbbi elkövette azt a súlyos „hibát”, hogy nemcsak a nagy lázadó portróját festette meg, de a graffitira nagy betűkkel fölírta egyik írásának címét is. És mi lehetett 2018-ban provokatívabb cím, mint hogy *Hazugságban nem lehet élni?* A történet annál is árulkodóbb volt, mert a városban egy ideje már széles körben elterjedt gyakorlatnak számított a hruscsovi és brezsnyevi korszak szegényes külsejű épületeinek graffitikkal való csinosítása. Soha korábban nem volt probléma ebből, a Szolzszenyicin-graffiti volt az első kivétel.

De nemcsak Tverben okozott problémát a róla való megemlékezés, hanem Rosztov-na-Donuban is. A város vezetése – miután a helyi lakosok egy csoportja hevesen tiltakozott az író szobrának felállítása ellen–,

anélkül hogy különösebben igyekezett volna megvédeni álláspontját, elállt tervétől. Tette ezt annak ellenére, hogy a *GULAG szigetvilág* szerzője a város egyetemére járt, vagyis nagyon is kötődött a helyhez. Ezzel szemben Vlagyivosztokban, ahol mégiscsak sikerült emlékművet állítani az írónak, rögtön a leleplezést követő napon ott éktelenkedett a Szolzszenyicint ábrázoló szobor nyakában egy „Júdás” feliratú tábla. A tettes szerint ugyanis az író emlékművének helyén Sztálin szobrának kellene állnia. De nemcsak vidéken vették rossz néven, ha megpróbáltak Szolzszenyicinek emléket állítani. Moszkvában is tiltakoztak, amikor az író halála után a Taganka tér környékén utcát neveztek el róla.

Mindez már csak azért is meglepő volt, mert Szolzszenyicin, azok után, hogy két évtizednyi kényszerű emigrációjából 1994-ben visszatért Oroszországba, a hatalom kegyeltje lett. Jelcin éppúgy nagyra tartotta, és próbált vele folyamatosan kapcsolatot tartani, ahogy Putyin is. Ám míg Jelcinnel – mivel Szolzszenyicin szerint a liberális reformerek katasztrófába taszították az országot – nem jött létre szoros kapcsolat, még állami kitüntetést sem volt hajlandó tőle elfogadni, addig Putyin elnöksége alatt megbékült a hatalommal, olyannyira, hogy nemcsak arra volt kész, hogy az új elnöktől kitüntetést vegyen át, de arra is, hogy kormánylapokban rendszeresen publikáljon. Putyin minden jel szerint valóban nagyra tartja Szolzszenyicint. Ennek nemcsak gyakori találkozásai voltak a bizonyítékai, de az is, hogy az ő kezdeményezésére készítették el a *GULAG szigetvilág* rövidített változatát, hogy azt az iskolai program részévé tegyék. Amikor pedig 2016 őszén Moszkva központjában, az Állami Könyvtár – a korábbi Lenin Könyvtár – közelében leleplezték Vlagyimir fejedelem gigantikus, csaknem tizennyolc méteres szobrát, Putyin Szolzszenyicin özvegyét kérte fel arra, hogy mondjon beszédet a hatalom számára oly fontos eseményen.

Mindezek ellenére az a furcsa helyzet állt elő, hogy Szolzszenyicin ellen máig bátran lehet szót emelni. Ha az író vlagyivosztoki szobrának nyakába nem a „Júdás” feliratú táblát akasztották volna, hanem például azt, hogy „Putyin – tolvaj”, vagy „Navalnij 2018”, akkor nemcsak a kínos felirat tűnt volna el egy pillanat alatt az író szobráról, de a tettes is rövid időn belül előzetes letartóztatásban találhatta volna magát. De mivel a tettes nem Putyint kritizálta, előállították ugyan, de rövid időn belül el

is engedték. Ezek szerint Szolzsenyicint lehet sértegetni, a hatalmat nem. Ő úgy a hatalomé, hogy az utóbbi megérti, ha az író másoknak valami miatt nem tetszik. És ez a felemás helyzet valószínűleg mindaddig fenn is marad, amíg el nem tűnik az a kettősség, ami mind a hatalom, mind a társadalom sztálinizmushoz való viszonyát jellemzi.

*

Az orosz társadalom egyik része számára Sztálin a rend, az igazságosság, a győzelem oszlopa, másik része számára kegyetlen zsarnok. Ebben a kérdésben a hatalmon lévők is megosztottak. A hatalom azonban nemcsak hogy számol a sztálini örökség megítélésének kettősségével, de ki is használja azt. A kontroll alatt tartott megosztottság ugyanis alkalmas arra, hogy megakadályozza a rendszerrel elégedetlenek egy táborba szerveződését. A történettudomány és a független sajtó kritikai teljesítménye nem elég e kettősség felszámolásához, a világos és egyértelmű politikai akarat pedig hiányzik. Ha meglenne, rövid időn belül megszületnének a megfelelő iskolai programok is. Ám már jó néhány éve épp ennek fordítottja történik. Sem az oktatáspolitikai, sem a sajtó hatalom által irányított része nem azon dolgozik, hogy felszámolja a sztálinizmus megítélésének kettősségét, az akadémiai történészek eredményeiről és a független újságírók munkájáról pedig egyre kevesebbek értesülnek.

Ellentmondásos megítélés övezi a Szovjetunió egykori ellenségeivel való megbékélést is. Carl Gustaf Mannerheim emléktábláját 2016 júniusában leplezték le annak a szentpétervári laktanyának a falán, ahol az orosz birodalom hadseregének későbbi altábornagya, a finn hadsereg jövőre marsallja, Finnország későbbi elnöke a hadapródiskola elvégzése után szolgált. A ceremónián jelen volt az elnöki adminisztráció korábbi vezetője, volt honvédelmi miniszter, az orosz Nemzetbiztonsági Tanács egykori titkára, hosszú éveken át Putyin egyik legközelebbi munkatársa, Szergej Ivanov, és az emléktábla leleplezése idején is a kulturális miniszteri posztot betöltő Vlagyimir Megyinszkij, aki egyike az újjáéledő orosz nacionalizmus leglelkesebb kiszolgálóinak.

Ám hiába voltak jelen, és nyomták az eseményre a hatalom jóváhagyó pecsétjét, a domborművet néhány nappal később ismeretlenek vörös fes-

téssel leöntötték. Az incidens után az épületben működő Hadmérnöki Egyetem és a város köztéri szobraiért és emlékhelyeiért felelős múzeum vezetése egybehangzóan kijelentette, hogy a Mannerheim-emléktáblához semmi közük, ezért tőlük senki ne várja el annak megtisztítását. Ennek ellenére a domborműről néhány napon belül ismeretlenek eltávolították a festéket, majd még néhány nap elteltével a tábla ellenzői újra leöntötték azt. Később orosz nacionalisták baltával estek neki, nem sok sikerrel, végül ismeretlenek önhatalmúan leszerelték azt. A hatóságok mosták kezeiket. Úgy tettek, mintha a történetek rendjén lennének.

Ráadásul a hatóságok erre a helyzetre fel is készülhettek volna, mert már a dombormű felállítása előtt is tudni lehetett, hogy Mannerheim emlékének megörökítésével sokan nem értenek egyet. Az alsóház kommunista frakciója például arra hivatkozva, hogy Mannerheim részt vett a Szovjetunió elleni háborúban, és egyik megszervezője volt a Leningrád körüli blokádnak, a főügyészhez és a központi nyomozóhatóság vezetőjéhez fordult azzal a kérdéssel, hogy a dombormű felállításával nem valósult-e meg a náciizmus rehabilitálása. A beadvány szerzőit az a legkevésbé sem foglalkoztatta, hogy Mannerheim a finn hadsereg parancsnokaként részt vett ugyan a Szovjetunió elleni háborúban, de meghatározó szerepe volt abban, hogy a finnek – a németek kitartó követelése ellenére – nem voltak hajlandók az 1939–1940-es téli háború idején elvesztett területeiken túl a karéliei földnyelven mélyen behatolni a szovjet területekre. Ez a döntés épp elég volt ahhoz, hogy a Leningrád körüli ostromgyűrű ne tudjon bezáródni, és a Ladoga-tó jegén át utánpótlást lehessen eljuttatni az éhező város lakóinak. Mannerheim első között ismerte fel a háború folytatásának értelmetlenségét, és kötött már 1944 szeptemberében fegyverszüneti megállapodást a Szovjetunióval. Ezt követően pedig a lappföldi háborúban kiszorította Finnország területéről az annak északi részét megszállva tartó német erőket.

Mindez azonban kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a megbékélés jegyében mind a bal-, mind a jobboldali szélsőségesek elfogadják Mannerheim domborművét. Utóbb az is kiderült, hogy akik leszerelték az emléktáblát, a hatóságok jóváhagyásával tették ezt, hogy a reliefet átszállítsák az I. világháborúnak emléket állító Carszkoje Szelő-i múzeumba. Az Oroszországi Hadtörténeti Társaság honlapján a dombormű leszerelése után

megjelent egy közlemény, amely lakonikusan tudatta, hogy az „emlékművekkel folytatott háború” még a vitatott megítélésű személyek esetében is elfogadhatatlan. A hatalom azonban a vandalizmus elítélésén túl semmit nem tett az emléktábla megvédéséért, inkább meghátrált, hogy elkerülje a konfliktust.

A hatalom azonban nem mindenütt és nem minden ügyben konfliktuskerülő. Ha valamivel kapcsolatban úgy érzi, érdemes ezt tennie, akkor beleáll a konfliktusba. Ez történt 2018 őszén is Moszkvában, pár nappal *A politikai represszió áldozatainak emléknapja* előtt. A főpolgármesteri hivatal az esemény előtt nem sokkal váratlanul úgy döntött, hogy visszavonja azt a hónapokkal korábban kiadott engedélyét, amivel hozzájárult az emléknapi megszokott helyén való megtartásához. Az engedély visszavonása már csak azért is érthetetlen volt, mert a sztálini represszió áldozataira való megemlékezést immár három évtizede, 1989. október 30. óta mindig ugyanazon a helyen, a Lubjanka téren tartják, nem véletlenül.

A Lubjanka téren áll ugyanis az az épület, amelyben egykor a Belügyi Népbiztosság (NKVD), majd a KGB, ma pedig az FSZB működik. A térre még 1990-ben, vagyis még a Szovjetunió létezése idején a Szolovceki-szigetekről – az első szovjet büntetőtábor, a Szolovki színhelyéről – hatalmas követ szállítottak, emléket állítva ezzel mindazoknak, akik a szovjethatalom idején különböző büntetőtáborokban sínylődtek. Akkor még az emlékkő mellett ott állt a KGB-előd Cseka alapítójának, Feliks Dzerzsinszkijnek a monumentális szobra is. Igaz, nem sokáig, mert 1991 augusztusában a Gorbacsov elleni puccskísérlet idején a feldőhözött tömeg ledöntötte.

Néhány hónappal később aztán a Szovjetunió is összeomlott. Helyén új, szuverén államok jöttek létre. A jecini Oroszország különösen sokat tett azért, hogy kutathatóvá váljon a meghamisított és eltitkolt szovjet múlt. Megnyíltak a levéltárak, fontos monográfiák és dokumentumgyűjtemények jelentek meg. Nemcsak Moszkvában, de országszerte lelkes aktivisták kezdték gyűjteni a korszak írott és íratlan emlékeit, a represszió helyi áldozataira vonatkozó adatokat. Sorra jelentek meg azok az emlékkötetek is, amelyekben közreadták a sztálini terror áldozatainak listáját. 2007-től már magát az emléknapot is másképp hívják, új elnevezése *A nevek visszatérése*. Az október végi emléknapon

ugyanis az egybegyűltek egy ideje már nem tesznek mást, mint hogy reggeltől estig felváltva felolvassák az áldozatok nevét. Moszkvában máig nem értek a lista végére. Az elmúlt bő évtized alatt a fővárosi áldozatok neveinek mindössze felét sikerült felolvasni.

De nem csak Moszkvában emlékeznek meg ilyen módon a kivégzettekéről. Egyre több helyen teszik ezt Oroszország-szerte. Hol engedéllyel, hol engedély nélkül. Időközben ezzel párhuzamosan lelkes aktivisták újabb állampolgári kezdeményezést is elindítottak. Az *utolsó lakcím* elnevezésű projekt, amelynek alcíme *Egy név, egy élet, egy jel*, arra biztatja mindazokat, akik nem akarják elfelejteni a múltat, hogy tegyenek ki a Memorial-társaság adatbázisa alapján emléktáblát azokra a házakra, ahonnan a terror áldozatait elhurcolták. Ma már egyre több olyan épület van, ahol feltűnnek ezek a táblák, jelezvén, hogy az orosz társadalom egy része nem akar felejteni, és nem akarja, hogy újra Sztálin-szobrok vegyék körül.

Többek között ezért is tűnt különösen érthetetlennek és kirívónak, amikor a moszkvai főpolgármesteri hivatal – felújítási munkákra hivatkozva – megpróbálta megakadályozni a terror áldozataira való megemlékezést. Igaz, felajánlottak egy másik helyszínt, de azt a civil aktivisták joggal utasították el. A hivatal végül elfogadta követelésüket, és a megszokott helyen engedélyezte a rendezvényt.

Mindebből persze túlzás lenne arra következtetni, hogy a hatalom, ahol csak teheti, asszisztál a Sztálint mentető, sőt időnként heroizáló nosztalgiának. Erről nincs szó. Még akkor sem, ha tudjuk, hogy az elmúlt években milyen gyors ütemben nőtt azok aránya, akik pozitívan vélekednek Sztálinról. A közvélemény-kutató Levada Központ 2019 áprilisában közreadott mérése szerint a megkérdezettek immár 70%-a gondol elismerően a szovjet diktátorra, vagyis Sztálin kedvező megítélése mára társadalmi normává vált. Ma már azok vannak kisebbségben, akik – a II. világháborúban játszott szerepe ellenére is – kritikusan ítélik meg őt.

Nem volt ez mindig így. Tíz évvel korábban a válaszadók „mindössze” 39%-a rajongott Sztálinért. Ez a változás azonban mégsem valamilyen spontán folyamat eredménye. A putyini hatalom, ha nem is közvetlenül, nem direkt propagandával, de mégis nem keveset tett azért – kiváltképp az utóbbi években –, hogy a hajdani vezér iránti tisztelet megnőjön. Kerü-

lőutakon járt, de célba ért. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy a Sztálinról elismerően nyilatkozók aránya ma már Putyin támogatóinak körében még a kommunistákénál is nagyobb. Vagyis ma már egyáltalán nem arról van szó, hogy az utóbbiakból kerülne ki a legtöbb Sztálin-rajongó. Ennél talán csak az az adat tűnik riasztóbbnak, hogy azok, akik Sztálinhoz „undorral és gyűlölettel” viszonyulnak, a Putyinra szavazók táborában mindössze 2%-nyian vannak, miközben arányuk még a kommunista szavazók körében is 5%-os.

Mi történt? Mi tette a Putyin-híveket ilyen mértékben Sztálin-barátá? Valószínűleg leginkább az az évek óta tartó, eszközökben alig változó nyugatellenes propaganda, ami az ukrainai válságért és Oroszország szinte minden gondjáért és bajáért a Nyugatot teszi felelőssé. Ez a nyugatellenesség sokak fejében „összecsiszott” azzal a régóta súlykolt képzetrel, hogy Sztálin tette a Szovjetuniót a Nyugat által is respekált nagyhatalommá. És ha ez így van, akkor nincs jelentősége a borzalmas áldozatoknak és a terrornak. A lényeg ugyanis az, hogy az ország Sztálin által vált erőssé. Ha ma is élne – gondolják sokan hívei közül –, a Nyugat nem merne úgy beszélni Oroszországgal, mint ahogyan most beszél. Egyébként is, nekünk, oroszoknak nem az egyes ember élete, biztonsága és méltósága az elsődleges, hanem az állam ereje és az a tisztelet, amit önmaga iránt kivív. Valahogy így gondolkodhatnak azok, akik – miközben továbbra is kitartanak Putyin mellett – egyre megengedőbbé válnak Sztálinnal kapcsolatban. Ez a jelenség annak ellenére is aggasztó, hogy kétségtelenül nem egyszerű feladat elválasztani egymástól a II. világháborúban győztes hadvezért és a szovjet társadalmat évtizedeken át terrorizáló diktátort.

A RENDSZER TÁMOGATOTTSÁGÁNAK HANYATLÁSA

Putyin tartósan magas népszerűsége hosszú időn át a rendszer stabilizálásának egyik tartópillére volt. Közvetett jelekből, mint amilyen a 2016-os dumaválasztásokon a hatalompártra leadott voksok alacsony száma, már érzékelni lehetett az elnök népszerűségének csökkenését. 2017 őszétől azonban már közvetlen bizonyítékai is voltak annak, hogy elkezdett csökkenni a Putyin iránti bizalom.

Ebben a fordulatban a legfontosabb szerepet alighanem a jövedelmek reálértékének akkor már évek óta tartó csökkenése játszotta. Ez a folyamat még 2014-ben, az ukrainai beavatkozással párhuzamosan vette kezdetét. A visszaesés már ekkor felettből jelentős volt, már csak azért is, mert míg 2013-ban a növekedés még 4%-os volt, addig 2014-ben annak értéke már 0,7%-kal csökkent. És ez a folyamat a következő két évben sem állt meg, ellenkezőleg, kezdett gyorsulni. 2015-ben már 3,2%-os volt az előző évihez képest a visszaesés, a következő évben pedig már 5,8%-os. A csökkenés ezután sem állt meg, így a 2014 és 2018 közötti öt évben a lakosság reáljövedelme összességében 10,2%-kal lett kisebb. Legalábbis ezt állította a statisztikai hivatal első közlése. Ám mert ez igen kínosan érintette a kormányzatot, annak nyomására a hivatal – arra hivatkozva, hogy az addig alkalmazott metodika nem volt pontos – 8,3%-ra módosította a reáljövedelmek öt év alatti csökkenését.

A lakosságot azonban ezzel nem lehet félrevezetni, mert a többség nem olvas statisztikai kimutatásokat, viszont közvetlen tapasztalataiból pontosan tudja, hogy rosszabbul él, mint az ukrainai válság előtt. És bár a hatalom mindent megtett azért, hogy a felelősséget áthárítsa a Nyugatra, egy idő után ez egyre kevésbé sikerül neki. A „miénk a Krím” eufóriája kezdett ellillanni, mind közelebb hozva a kijózanodás pillanatát.

Ebben a számára egyre kedvezőtlenebbé váló közhangulatban döntött úgy a kormányzat – némiképp érthetetlen módon –, hogy belekezd a nyugdíjreformba. A Kreml sokáig halogatta a nyugdíjrendszer átalakí-

tását, ami – mint utóbb kiderült – praktikusán a nyugdíjkorhatár fölemelését jelenti. A rendszer átalakításának bejelentésére 2018 nyarán, a hazai rendezésű labdarúgóvilágbajnokság nyitónapján került sor. A tudatosan megválasztott időzítéssel nyilván próbálták a társadalom figyelmét valamelyest elterelni. Az eredeti elképzelések szerint a nők esetében 55 évről 63-ra, míg a férfiak esetében 60-ról 65 évre emelték volna a még 1930-ban megállapított nyugdíjkorhatárt. A politikai vezetés tisztában volt azzal, hogy döntése népszerűtlen lesz. Többek között ezért is próbálták a reformot, amennyire csak lehet, Putyintól távol tartani, azt a benyomást keltve, hogy az elnöknek ehhez semmi köze.

Ez is, ahogy a bejelentés időzítése is, arra vallott, hogy a hatalom nagyon tartott a társadalom reakcióitól. Félelme nem volt alaptalan. Az orosz társadalom nagy része ugyanis a nyugdíjkorhatár fölemelését igazságtalannak és egzisztenciális biztonságát fenyegetőnek tartja. Mindenekelőtt azért, mert az oroszországi várható élettartam még mindig nagyon alacsony, Európában – Moldova és Ukrajna mellett – a legalacsonyabb, habár 2017-től legalább már eléri a világátlagot, ami most 72 év. Korábban nem ez volt a helyzet. 1995 előtt az oroszországi mutató hosszú éveken át jóval magasabb volt a globális átlagnál, azt követően azonban drámai fordulat következett be, és tartósan a globális átlag alá került, ami jól mutatja a politikai és gazdasági átalakulás súlyos társadalmi árát. Ebben a több mint két évtizedig tartó időszakban akadtak olyan évek, amikor a férfiak átlagéletkora a 60 évet sem érte el, és ezzel rosszabbak voltak életkilátásaik, mint például pakisztáni társaiké.

De nemcsak ezért fogadta a nyugdíjreformot az orosz társadalom többsége ellenségesen, hanem azért is, mert az ország nagy részén komoly problémát jelent a munkahely időskori megőrzése. A munkahely elvesztése ugyanis esetükben többnyire azzal jár, hogy a nyugdíjkorig még hátralévő években legfeljebb csak alkalmi munkához juthatnak. Vagyis a nyugdíjkorhatár felemelésével jelentősen meghosszabbodnak az egzisztenciális bizonytalansággal teli évek, miközben az átlagnyugdíj sem magas, mindössze 12 ezer rubel, vagyis alig több mint 50 ezer forint. Kiváltképp a férfiak esetében súlyos a helyzet, akik várható élettartama alig másfél évvel hosszabb, mint a 2018-ban megállapított új korhatár. Mindeközben azok helyzete sem különösebben irigylésre méltó,

akik megérik a 65 évet. Nekik átlagosan még 13 évnyi nyugdíjas kor jut, miközben Európa nyugati részén ez legalább 4-6 évvel hosszabb. Oroszországban azonban a férfiak közül nagyon sokan nem érik meg a nyugdíjaskort. A nők esetében kedvezőbb a helyzet: náluk a várható élettartam meghaladja a 77 évet, és akik megérik a 60 éves kort – a végül törvénybe foglalt új női nyugdíjkorhatárt –, átlagosan még csaknem 22 nyugdíjban töltött évre számíthatnak.

Mindezek ismeretében meglepő volt, hogy a férfiak és a nők várható élettartama közti jelentős különbség ellenére – az erős társadalmi tiltakozás hatására – nem a férfiak korhatárát vitték lejjebb, még csak nem is mindkét nemét, hanem csak a nőké. Esetükben a 63 év helyett végül a 60 éves kornál húzták meg a nyugdíjkorhatárt. Ezt a változtatást maga Putyin jelentette be, aki a társadalmi tiltakozást csillapítandó mégiscsak kénytelen volt megszólalni, és ezzel elismerni, hogy nagyon is köze van a reformhoz.

A nyugdíjkorhatár felemelése a fentiekén túl azért is váltott ki komoly ellenérzést, mert a változtatások semmilyen formában sem érintették a hatalmi elithez tartozó különböző foglalkozási csoportok – a hivatásos katonák, a rendőrök, a titkosszolgálati dolgozók és az ügyészek – karkedvezményes nyugdíjazását. A 46 millió oroszországi nyugdíjas közül ma is 14 millióan vannak olyanok, akik idő előtt mentek nyugdíjba. Ráadásul miközben a hatalom közvetlen támaszát jelentő csoportok privilégiumai érintetlenek maradtak, három foglalkozási csoport esetében – idetartoznak az orvosok, a pedagógusok és az alkotóművészek – az általános szabályként meghatározottnál is magasabb nyugdíjkorhatárt állapítottak meg. Ők csak 68 évesen mehetnek nyugdíjba. Ez a döntés azt mutatja, hogy már most sincs elegendő orvos és pedagógus a rendszerben, és ez a helyzet a későbbiekben csak súlyosbodhat. Ennek számos oka lehet, köztük az országot legálisan elhagyók számára a Krim annektálását követő látványos megugrása.

A szakértők egy része, köztük a sokak által a legtekintélyesebbnek tartott orosz demográfus, Anatolij Visnyevszkij is azért találta érthetetlennek a még mindig alacsony várható élettartam mellett a nyugdíjkorhatár felemelését, mert a fejlett országokhoz képest Oroszországban a munkaképes népességre eső eltartottak aránya még mindig alacsony-

nak számít. És bár a következő 15 éves ciklusban ez az arány nőni fog – a jelenlegi 100 munkaképes emberre eső eltartottak száma 53-ról 75-re emelkedik majd –, még így is alacsonyabb lesz, mint a fejlett országok többségében. Ráadásul 2030-at követően egy újabb 10-15 évig tartó hullámvölgy következik, vagyis némiképp csökkeni fog az eltartottak aránya. A középtávú demográfiai trendek tehát nem indokolták a nyugdíjkorhatár emelését. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy a kormányzat nem akar a nyugdíjkasszába a jelenleginél többet befizetni.

A Kremlnek a költségvetés bevételeiből egyre nagyobb arányban van szüksége forrásokra, többek között katonai fejlesztéseihez, miközben az elmúlt években azokat is kénytelen volt az eredeti tervekhez képest visszafogni. Mindeközben az is kiderült, hogy a mégoly jelentős orosz pénzügyi tartalékok sem végtelenek. 2018 elején jelentették be, hogy abból a két szuverén alapból, amelyeket még 2008-ban hoztak létre a Stabilizációs Alap kettébontásával, az egyik, az úgynevezett Tartalék Alap felélte megtakarításait, vagyis már csak a Nemzeti Jóléti Alap működik tovább. A két alap annak idején fontos szerepet játszott abban, hogy Oroszország a 2008-2009-es globális válságot nagyobb megrázkódtatás nélkül vészelte át, és képes volt viszonylag gyorsan stabilizálni pénzügyi helyzetét, miközben egyik alapot sem élte fel. Ezzel szemben az ukrajnai válság nyomán kialakuló újabb kétéves recesszió, majd a tartóssá váló relatíve alacsony növekedési ütem közepette Moszkva már nem tudta mindkét pénzügyi alapját megőrizni. És mert a következő években sem várható, hogy az orosz gazdaság el tudna mozdulni az évi 2-3% közti GDP-növekedési szintről, a Kremlben egyszerűbbnek találták, ha a nyugdíjkorhatár emelésével próbálnak pótlólagos bevételekhez jutni.

No meg az áfaemelésből. Az általános forgalmi adót 2019 elején növelték meg 18%-ról 20-ra. Putyin az áfaemelés után elmondott éves elnöki üzenetében – ellentétben a 2018-as haditechnikai prezentációval – ezúttal hosszasan beszélt a lakosság életkörülményeit javító új szociálpolitikai kezdeményezésekről. Független elemzők azonban kiszámították, hogy az elnök által bejelentett változások összköltsége nem lesz több 1,5 milliárd dollárnál, miközben az áfaemelésből a pénzügyminisztérium számításai szerint a központi költségvetés legkevesebb 8,9 milliárd dollár pluszbevételre számíthat.

Nehéz megítélni, hogy az igazságtalannak tartott nyugdíjreform megingatja-e a rezsim stabilitását, vagy csak arra lesz elég, hogy megnehezítse a rendszer működését. Az első jelek arra vallanak, hogy a Kreml a nyugdíjkorhatár felemelésével épp azokat a vidéki, kevésbé tájékozott társadalmi csoportokat idegenítette el magától, amelyek a 2011-2012-es politikai válságot követően csaknem egyedüli támaszai maradtak. Mindez azt jelenti, hogy a nagyvárosokban élő, bár még ma sem túl széles középosztály mellett a vidéki – a kisvárosokban és falvakban élő – lakosság egy része is kezd elfordulni a rendszertől.

Ennek első jelét már 2018 nyarán lehetett érzékelni, de a hatalom iránti bizalomvesztés az ősz derekára vált nyilvánvalóvá, amikor a Levada Központ közreadta az orosz politikusok bizalmi indexére vonatkozó legfrissebb mérését. A Kremltől távolságot tartó közvélemény-kutató intézet már hosszú ideje kutatja az orosz politikusok és közéleti szereplők iránt megmutatkozó bizalom alakulását. A felmérés során a válaszadóknak azt az öt-hat politikust és közéleti szereplőt kellett megnevezniük, akik iránt a legnagyobb bizalommal vannak, vagyis nem egy listáról, hanem szabadon választhatnak. Ezen a listán évek óta Putyin áll az élen. 2017 novemberében még a megkérdezettek 59%-a sorolta őt a legnagyobb bizalmat élvező politikusok közé, a következő év júniusára ezek aránya 48, szeptemberére 39%-ra csökkent, vagyis nem egészen egy év alatt Putyin bizalmi indexe 20%-ot esett.

Mivel ez a folyamat már 2017 őszén elindult, a Putyinra vonatkozó adatból is sejteni lehetett, hogy a bizalomvesztés aligha vezethető vissza kizárólag a nyugdíjkorhatár felemelésére. A bizalomvesztés már annak bejelentése előtt megkezdődött, vagyis lennie kellett valami olyan körülménynek, ami már korábban elkezdte az elnök iránti bizalmat erodálni. Ha közelebbről is megvizsgáljuk a felmérés eredményeit, felfigyelhetünk még egy elgondolkodtató tendenciára: a szóban forgó időszakban Putyinen kívül még két politikus bizalmi indexe csökkent látványosan, mégpedig Szergej Lavrov külügy- és Szergej Sojgu honvédelmi miniszteré. Az összes többi listán szereplő politikus megítélése a vizsgált periódusban lényegében változatlan maradt, ezért is olyan szembeötlő hármuk bizalomvesztése. Mindebből talán nem teljesen alaptalanul lehet arra következtetni, hogy az orosz társadalomban elkezdett nőni

azok aránya, akik egyre elégedetlenebbek az agresszív orosz külpolitikával, merthogy épp annak a három politikusnak romlott jelentősen a megítélése, akik kül- és katonapolitikai ügyekben a leginkább érintettek, és a leggyakrabban szólalnak meg.

A külpolitikával szembeni növekvő bizalmatlanság jele volt kiolvasható egy másik, ugyancsak a Levada Központ által készített felmérésből. A 2018 decemberében publikált anyag figyelmet érdemlő változásokat jelzett az oroszok szankciókkal és az ország elszigeteltségével kapcsolatos véleményében.

2017 decemberében még csak a megkérdezettek 8%-át „nyugtalanították nagyon” a szankciók, míg egy évvel később már 21%-át, miközben azok aránya, akiket a büntető intézkedések „meglehetősen nyugtalanítanak”, lényegében változatlan maradt. Azok aránya azonban, akiket a szankciók „különösebben nem nyugtalanítanak”, a korábbi 44%-ról 33-ra csökkent. Vagyis – figyelembe véve azokat is, akik nem tudtak vagy nem akartak a kérdésre válaszolni – többségbe kerültek azok, akiket „nagyon vagy meglehetősen nyugtalanítanak” a szankciók. Ilyesmire korábban soha nem volt példa. Párhuzamosan ezzel az ország nemzetközi elszigetelődését is egyre többen kezdték aggasztónak tartani. Az erre vonatkozó mérések lényegében ugyanazt az elmozdulást mutatják, mint a szankciókkal kapcsolatosak. Ezek az adatok – Putyin, Lavrov és Sojgu bizalmi indexének 2017 novemberétől tartó látványos csökkenésével együtt – egyértelműen jelzik, hogy az orosz társadalom kijózanodóban van.

De nemcsak ezekből a mérési eredményekből lehetett arra következtetni, hogy a lakosság egyre nagyobb része fáradt bele a harcias retorikába, a hétköznapi militarizálódásába. Erre utalt annak a korábban említett, még 2018 őszén meghirdetett szavazásnak az eredménye is, amelynek keretében közel félszáz oroszországi repülőternek adtak nevet a lakosság megkérdezésével. A várakozásokhoz képest viszonylag kevesen voksoltak, de az az 5 millió szavazat, amit mégiscsak leadtak, bizonyos vonatkozásokban nagyon is eligazító, merthogy egy újabb összefüggésben mutatja meg a közhangulat átalakulását. A szavazás szervezői minden egyes repülőtér esetében több nevet kínáltak fel. A jelöltek között szinte mindenütt akadt egy vagy több katonai vezető, többségükben II. világhá-

borús marsall vagy tábornok. A szervezők annak érdekében, hogy minél több légikikötő névadója legyen olyan magas rangú katona, aki a putyini rendszer legitimációjában fontos szerepet játszó honvédő háborúk valamelyikének idején vált híressé, megtettek szinte mindent.

Ennek ellenére csak két helyen szavaztak katonaemberre. Közülük az egyik Alekszandr Szuworov volt, aki még a napóleoni háborúk idején tüntette ki magát, míg a másik a mauthauseni koncentrációs táborban kegyetlenül meggyilkolt, katonai esküjéhez mindvégig hű Dmitrij Karbisev tábornok. De se Zsukovot, se Csernyahovszkijt, se Vasziljevskijt, se egyetlen más II. világháborús hadvezért nem sikerült a szervezőknek megválasztatniuk. Az utóbbiként említett két marsall – többek között – nem mással állt versenyben, mint a königsbergi filozófussal, Immanuel Kanttal. Egy ideig úgy tűnt, hogy a nagy német bölcselő lesz a kalinyingrádi reptér névadója, de végül a helyi lakosok „hazaféltő” része aktivizálta magát, és látványos támadást indított Kant ellen. Előbb ismeretlenek vörös festékekkel leöntötték a filozófus szobrát, később a Lenin sugárúton kihelyezett emléktábláját, majd a holttestét őrző szarkofágot.

Am úgy tűnik, ez sem volt elég. A Balti Flotta parancsnoksága állománygyűlést hívott össze, ahol a flotta altengernagya, egy bizonyos Igor Muhametsin így agitált a több mint kétszáz éve halott filozófus ellen: „Itt van ez a meglehetősen ismert Immanuel Kant (...), aki írt néhány érthetetlen könyvet, akit az itt felsorakozottak közül senki nem olvasott és soha nem is fog olvasni, következésképpen alkalmatlan arra, hogy (nevet adjon) a megye és a város repülőterének.” Majd még hosszasan ecsetelte, hogy ez az „idegenföldi” ember miért méltatlan e szerepre, miközben Csernyahovszkij és Vasziljevskij marsallok mennyire méltóak rá, mégpedig azért, mert szovjet tisztek és katonák ezrei ontották vérüket Kelet-Poroszországot.

A kalinyingrádiak azonban mégsem hallgattak rá. Ha végül nem is Kantot választották repülőterük névadójává – ő a második legtöbb szavazatot kapta –, de nem is egy katonai vezető. Helyettük inkább a XVIII. században uralkodó Erzsébet cárnőre (Jelizaveta Petrovnára) adták voksukat. Vagyis mintha e voksolás eredménye is azt a benyomást erősítené, hogy az orosz társadalom kezd belefáradni az évek óta tartó háborús hisztériába, a rákényszerített „ostromlott erőd”-hangulat-

ba, a közbeszéd militarizálásába, végső soron abba, hogy országának vezetése szinte mindenkiel konfliktusba keveredik. Úgy tűnt, hogy a konfliktusos politikának 2018 végére már nemcsak külső korlátok szabtak határt, hanem mindinkább belső korlátok, a társadalom tűrőképessége is.

A MAGYAR-OROSZ KAPCSOLATOK PUTYIN IDEJÉN

Kétségtelen, hogy Oroszország fontos, ám – az energiaszállításokat leszámítva – mégsem pótolhatatlan gazdasági partnere Magyarországnak. Vitathatatlan magyar érdek ugyanakkor, hogy a két ország viszonyát a legitim érdekek kölcsönös tisztelete, a kiszámíthatóság és a tárgyszerűség jellemezze.

Ennek feltételei lényegében biztosítottak voltak Putyin első két elnöki ciklusa idején. Igaz, ez az időszak sem volt problémamentes, de alapvetően mégiscsak kedvezett a két ország közti pragmatikus kapcsolat-tartásnak. Segítette ezt az a körülmény is, hogy ezekben az években a magyarhoz hasonló Oroszország-politikát követtek szövetségeseink is. Vagyis a magyar-orosz kapcsolatok jellege nem tért el attól, amelyet nyugati szövetségeseink Moszkvával kialakítottak. Ez a helyzet változott meg alapjaiban 2013-2014 fordulóján, amikor is egyfelől Oroszország egyre kétesebb szerepet kezdett játszani az ukrajnai válságban, majd erőszakosan beavatkozott abba, míg másfelől Orbán Viktor – Moszkvának az Ukrajnában játszott szerepét figyelmen kívül hagyva – készen mutatkozott a kapcsolatok elmélyítésére, többek között olyan érzékeny és a felek kölcsönös, hosszú távú bizalmát feltételező területen, mint amilyen a nukleáris együttműködés.

Ez a fordulat annál is inkább elgondolkodtató volt, mert az első Orbán-kormány idején még meglehetősen hűvös volt a két ország viszonya. Igaz, az Egyesült Államokat ért 2001-es terrortámadás után, amikor hirtelen látványosan megjavult Moszkva és Washington kapcsolata, az Orbán-kormány is próbált változtatni korábbi Oroszország-politikáján, ez azonban félsikerrel járt. Budapest csak annyit tudott elérni, hogy Moszkvában fogadják a magyar külügyminisztert, Orbán meghívásától azonban a Kreml határozottan elzárkózott.

Ilyen előzmények után került kormányra Medgyessy Péter, aki a nehéz örökség ellenére mégsem volt reménytelen helyzetben, már csak azért

sem, mert a szocialisták az ellenzéki évek alatt nem bíralták nyíltan Oroszországot. A két ország kapcsolatainak javítását azonban nemcsak ez, és nemcsak a kedvező külpolitikai környezet segítette, hanem az is, hogy a szociálliberális koalíció az orosz gazdaság gyors növekedési ciklusának az elején alakíthatott kormányt, és döntött úgy, hogy megpróbálja élnétkíteni a magyar–orosz gazdasági kapcsolatokat.

Ez már csak azért is indokoltnak tűnt, mert Medgyessy kormányra kerülésének évében az Oroszországba irányuló magyar kivitel még a félmilliárd dollárt sem érte el, miközben importunk ennek csaknem ötszöröse volt. Ezekben az években Nyugat-Európa államai mellett már térségünk országai is – élükön az Aleksander Kwaśniewski vezette Lengyelországgal – kezdtek egyre nagyobb érdeklődést mutatni az orosz piac iránt, már csak azért is, mert Moszkva újra abba a helyzetbe került, hogy fizetni tudott vásárlásaiért, így a tőkeszegény egykori szocialista országok is esélyt láttak a gazdasági kapcsolatok élnétkítésére. Medgyessy Péter alig fél évvel beiktatása után, 2002 decemberében látogatott Moszkvába, hogy a kétoldalú kapcsolatoknak új perspektívát nyisson. Az akkor folytatott legfelsőbb szintű tárgyalások, majd később Gyurcsány Ferenc gyakori moszkvai látogatásai alapozták meg a gazdasági kapcsolatok egészen 2008 nyaráig, a globális pénzügyi válság beköszöntéig tartó gyors elmélyülését.

*

Az Oroszország és az Európai Unió közötti gazdasági kapcsolatok legfontosabb területe hagyományosan az energetika. Néhány nyugat-európai ország – mindenekelőtt Franciaország, Nyugat-Németország, Olaszország és Ausztria – már a hetvenes évektől kezdve jelentős vásárlója volt a szovjet szénhidrogéneknek. A Szovjetunió felbomlását követően ez a kapcsolat még szorosabbá vált. A függés azonban kölcsönös volt. A globális válság előtti években ez azt jelentette, hogy miközben az EU országainak földgáz-importjának durván 40, nyers kőolaj-behozatalának pedig 30%-a Oroszországból származott, aközben az utóbbi földgázexportjának 70%-a, míg kőolajkivitelének 80%-a irányult az Európai Unióba.

Putyin második elnöki ciklusának derekára vált széles körben elfogadottá – és ebben nyilván meghatározó szerepet játszott a 2006-os év

eleji orosz–ukrán gázcsörte –, hogy Moszkva térségbeli kapcsolataiban előszeretettel él az energiafegyverrel, vagyis szállításai feltételül politikai elvárásokat támaszt. Ez azonban – ellentétben a FÁK országaival – a volt szocialista országokra vonatkozóan csak annyiban volt igaz, hogy a „köztes Európa” országaival külön-külön megkötött hosszú távú gáz-szerződések lehetőséget adtak Moszkvának arra, hogy az árképzésben visszaéljen erőfölényével. Ezzel az eszközzel annak függvényében élt is, hogy a térség országai milyen mértékben bizonyultak megbízható tranzitállamoknak.

Oroszország számára ugyanis nem az egykori szocialista országok jelentették energiaszállításának legfontosabb piacát, hanem Európa olyan jelentős államai, mint Németország, Franciaország és Olaszország. Ugyanakkor ahhoz, hogy a velük szemben vállalt kötelezettségeit a Gazprom teljesíteni tudja, szüksége volt a tranzitállamok – a szállítást sem politikai, sem műszaki, sem üzleti okokból nem akadályozó – közreműködésére. Épp ezért a 2008-as globális válságot megelőző időszakban Kelet-Közép-Európa tranzithelyzetben lévő államainak moszkvai megítélése mindenekelőtt közvetítői szerepük megbízhatóságától függött. Ha ezek az országok biztosították az orosz szénhidrogénexport problémamentes teljesülését, Moszkva elégedett volt velük. Ha nem, akkor különböző konfliktusokra számíthattak. Ezekben az években a „köztes Európa” államaival szemben másfajta elvárásai nem igen voltak Oroszországnak.

Nem is nagyon lehettek, mert a Kremlben is tudták, hogy ezekben az országokban nincsenek olyan jelentős politikai erők, amelyek támogatták volna Moszkva térség fölött gyakorolt felügyeletének helyreállítását. Az energiafegyver bevetésével pedig Moszkva csak még inkább elidegenítette volna a régió politikai közösségeit. Más volt a helyzet a FÁK-országok esetében, ahol az energiaszállításokkal összefüggő minden üzleti vagy technológiai természetű konfliktus azonnal politikai színezetet nyert, hol alappal, hol anélkül. Mindeközben a volt szovjet tagállamok – ellentétben az egykori szocialista országok nagy részével – nem tudhatták maguk mögött sem az EU, sem a NATO támogatását, ezért Oroszországgal szembeni kiszolgáltatottságuk jóval nagyobb volt. Ebben a tekintetben sajátos helyzet jellemezte a FÁK-térséghez nem tartozó balti álla-

mokat. Őket Moszkva másként kezelte ugyan, mint a Szovjetunió többi egykori tagállamát, de NATO- és EU-tagságuk ellenére sem viszonyult hozzájuk úgy, mint a formális szuverenitásukat megőrző volt szocialista országokhoz.

Orbán, aki politikai pályafutása kezdetétől bizalmatlan volt Oroszországgal szemben, és aki első kormányzása idején szinte minden alkalmat megragadott arra, hogy Moszkvával szembeni fenntartásait hangsúlyoztassa, némi szünet után 2007-ben érezte meg újra annak lehetőségét, hogy az orosz kártya kijátszásával visszanyerheti Washington bizalmát. Orbán és környezete ettől kezdve nap nap után hajtogatta, hogy nem szeretné, ha Magyarország a Gazprom legvidámabb barakkjává válna, és nem érti a magyar kormány politikáját, amely szerinte – mint ahogy ezt 2007 novemberében, soros amerikai látogatásakor megjegyezte – továbbra is a Nyugat és a Kelet közti híd szerepét szánja Magyarországnak, holott „mi nem híd vagyunk, hanem hídfő, méghozzá a nyugati oldalon”.

És ha „hídfők” vagyunk, akkor nagyon is érthető, hogy miért kellett „a magyar nép ellen végrehajtott puccsnak” tartani a Gyurcsány-kormány Déli áramlatra vonatkozó első, 2008. február 28-án aláírt – a feleket még semmire nem kötelező – megállapodását. Orbánt az ellenzék vezéréként nem foglalkoztatták azok a kényszerű körülmények, amelyek miatt a szociálliberális kormány támogatta az orosz–olasz együttműködésben épülő vezeték tervét, és szerinte inkább az EU és az Egyesült Államok támogatását élvező Nabucco-projekt mellett kellett volna kiállnia.

A vezetéktervekről folyó vita még azelőtt kezdődött el, hogy a globális pénzügyi válság elérte volna térségünket és Oroszországot. A Gyurcsány-kormány akkor köteleződött el a Déli áramlat mellett, amikor még minden komoly nemzetközi szakmai előrejelzés azt állította, hogy Európa energiaszükségletei már rövid távon is jelentősen nőni fognak, ezért igen erős volt az a kormányzati meggyőződés, hogy minden olyan lehetőséget meg kell ragadni, amely biztosítani tudja a gyorsan növekvő magyar energiaigény kielégítését. Ez a válság előtt inkább tűnt teljesíthetőnek a Déli áramlat révén, mint a nyugatiak támogatását élvező Nabucco-projekt által.

Kétségtelen, hogy Magyarország inkább az utóbbi megépítésében lett volna érdekelt. Mindenekelőtt azért, mert hazánkban kívül egyetlen

más EU-tagállam sem volt annyira kiszolgáltatott és sebezhető a gázellátás terén, mint Magyarország. Ez annak volt köszönhető, hogy miközben a földgáz aránya ezekben az években a magyar energiamérlegen belül 45% körül alakult, ennek több mint 80%-át külső piacokon – lényegében Oroszországból – szereztük be. Épp ezért Magyarország számára kiváltképp hasznos lett volna, ha egyszerre tudja diverzifikálni mind a lehetséges beszerzési forrásokat, mind a szállítási útvonalakat. A Nabucco, ha megépül, mindkét igényt kielégíthette volna. De nem épült meg, és ezt már a globális válság előtt is sejteni lehetett.

A vezetéktervnek ugyanis volt egy felettébb gyenge pontja: hiányzott a vezeték feltöltéséhez szükséges megfelelő mennyiségű földgáz. Ilyen probléma a Déli áramlat esetében soha nem merült fel. A Nabuccónak ez volt az Achilles-sarka. Gazdaságos üzemeltetéséhez ugyanis évente mintegy 30 milliárd köbméternyi gázra lett volna szükség. Ezt a mennyiséget a vezeték majdani üzemeltetői három irányból remélték beszerezni. Egyrészt a Kaszpi-tenger két oldalán található, jelentős szénhidrogénvagyonnal rendelkező egykori szovjet tagköztársaságok – Azerbajdzsán, Türkmenisztán, Üzbegisztán és Kazahsztán – készleteiből, másrészt az európai gázpiacon mindaddig semmiféle szerepet nem játszó, ám a világ második legnagyobb igazolt gáztartalékával rendelkező Iránból, harmadrészt pedig az akkor gyorsan konszolidálódónak remélt Irakból.

Az utóbbi két lehetséges szállítóval kapcsolatban azonban a kezdet kezdetétől komoly kétségek merültek fel. Irak esetében a legkomolyabb problémát – az országban uralkodó káoszon túl – a megépítésre váró vezeték biztonsága jelentette, mivel az kurdisztáni területeken áthaladva érte volna el a Nabucco-vezeték keleti végpontját, a törökországi Erzurumot, Irán a nukleáris programja miatt öt sújtó amerikai szankciók miatt esett ki a szóba jöhető forrásországok közül. A négy említett szovjet utódállam közül kettőt – Üzbegisztánt és Kazahsztánt – azért nem lehetett komolyan számításba venni, mert az általuk kitermelt gáz nagy részét felélték, míg az exportálható mennyiség csaknem egészét Oroszországnak adták el.

Ráadásul Türkmenisztánnal együtt azon az Európától elzárt, északról Oroszország, délről Irán, nyugatról pedig a Kaszpi-tenger által határolt területen fekszenek, ahonnan – Oroszország és Irán érintése nélkül –

csak a Kaszpi-tenger medrében lefektetett vezetéken át lehetett volna Európa felé gázt kijuttatni. Ám a Kaszpi-tenger akkor még rendezetlen státusza komoly jogi és politikai akadályt állított a tengeralatti vezetékfektetés elé. Ennek a bizonytalanságnak a fenntartásában Irán és Oroszország hosszú időn át érdekelt volt. Az előbbi többnyire nyíltan, míg utóbbi a háttérből próbálta akadályozni a rendezetlen helyzet felszámolását.

Egyedül Azerbajdzsánt nem érintette mindez. Baku leginkább azért tűnhetett reményteli partnernek Európa számára, mert Azerbajdzsán a Kaukázusban, a Kaszpi-tenger nyugati oldalán található, vagyis az általa kitermelt földgáznak nem kell „átkelnie” a tengeren, akadálymentesen juthatott volna el Európába, szállítását sem Irán, sem Oroszország nem tudta volna megakadályozni. Az általa kitermelt gáz viszont önmagában nem lett volna elég a 30 milliárd köbméteresre tervezett Nabucco-vezeték feltöltéséhez – ehhez a Kaszpi-tenger túloldalán fekvő államokra, különösen a világ negyedik legnagyobb igazolt gázkincsével rendelkező Türkmenisztánra is szükség lett volna.

Következésképpen a kezdet kezdetétől nyilvánvaló volt, hogy Oroszország ellenében nem lehet megépíteni és megbízhatóan üzemeltetni a Nabucco-vezetékét. Ennek ellenére éveken át folyt a vita a kormány és az ellenzék között arról, hogy Magyarország melyik vezeték megépítéséhez csatlakozzon. 2008 végére azonban az is kiderült, hogy nemcsak a Nabucco nem fog megépülni, de a globális válság következményeként a Déli áramlat sem. A Fidesz épp akkor kezdte el 2010-ben pártját fogni az orosz–olasz vezetéknek, amikor annak megvalósítása ellehetetlenült, amikor viszont még volt realitása, élesen bírálta azt.

*

Gyurcsány Ferenc 2009. márciusi lemondását követően – kihasználva, hogy Magyarországnak épp nem volt kormányfője – Moszkva barátság-talan lépésre szánta el magát. Március 29-én az orosz Szurgutnyeftyegaz – nyilván élvezve a Kreml biztatását és támogatását – 1,4 milliárd euróért megvette az osztrák OMV-től a MOL 21,2%-os részvénytársaságját. Az orosz lépés váratlanul érte a magyar kormányt. Tanácstalanságát az ellenzék rögtön megpróbálta kihasználni. Politikusaik azt sejtették, hogy

a tranzakció a magyar kormánnyal megkötött háttéralku révén jöhetett létre, ám erre vonatkozóan bizonyítékkal sem akkor, sem később nem tudtak szolgálni. A MOL-részvények orosz felvásárlása volt az az utolsó emlékezetes eset, amikor a Fidesz még olyan pártnak mutatta magát, amelyik bizalmatlan a putyini Oroszországgal szemben. Ennek azonban rövid időn belül vége lett.

Az ellenzéki párt nézeteinek váratlan átalakulása 2009 novemberében vette kezdetét. Ekkor látogatott el a Fidesz elnöke Szentpétervárra, ahol részt vett a hatalompárt, az Egységes Oroszország soros kongresszusán. Orbán itt találkozott először Vlagyimir Putyinnal. Azt, hogy mi hangzott el megbeszélésükön, maig nem lehet tudni. Ám ettől kezdve a kormányzásra készülő jobboldali párt politikusai egészen más hangot kezdtek megütni Moszkvával szemben, mint korábban. A keleti óriáshoz való viszony látványos átalakulása a Fidesz kormányra kerülését követően már nem egyszerűen a párt korábbi Oroszország-politikájának revízióját jelentette, hanem e politika térbeli kiterjesztését és tartalmi „átfogalmazását” is.

Az előbbi nyomán néhány egykori szovjet tagállam – mindenképp Azerbajdzsán, Grúzia és Kazahsztán –, valamint Kína és az arab világ néhány országa váratlanul Magyarország fontos külpolitikai és külgazdasági partnerévé lépett elő. Ez önmagában nem feltétlenül jelentett volna problémát, ha ezért a magyar kormánynak nem kellett volna nem egy esetben aránytalanul magas politikai árat fizetnie. Ráadásul ez a fordulat Magyarország számára semmiféle anyagi előnnyel nem járt, legfeljebb néhány, a kormányhoz közel álló üzleti csoport látta ennek hasznát. A külpolitikai váltásnak lett még egy feltűnő következménye: a magyar kormány – annak ellenére, hogy a „keleti nyitás” retorikájába bevont országok kivétel nélkül autokráciák – kezdett azokhoz egyre megengedőbben és elfogadóbban viszonyulni. Mindez éles ellentétben állt a Fidesz ellenzéki korszakában képviselt – még a pragmatikus kapcsolatépítést is határozottan elutasító – nézeteivel.

Ez az éles fordulat az Oroszországgal kapcsolatos energetikai együttműködés tekintetében mutatkozott meg a legfeltűnőbben. A Fidesz politikusai lépésről lépésre adták fel ellenzékben képviselt álláspontjukat. Ellenzékben még határozottan elutasították a Gyurcsány-kormány

Déli áramlattal kapcsolatos magatartását, és – oroszbarátsággal vádolva – arra próbálták rávenni, hogy hagyjon fel az orosz–olasz együttműködésben megépíteni tervezett gázvezeték támogatásával, és lépjen ki a projektből. 2009 őszétől azonban Orbán és környezete – készülve a kormányzásra – nem csak a gázvezetékek ügyében kezdte el felülvizsgálni korábbi álláspontját. Ennek a fordulatnak volt egyik első jele a Fidesz elnökének az az interjúja, amit a már említett szentpétervári látogatása után pár nappal adott a magyar köztvének, és amiben már akkor Moszkvának ígérte a paksi atomerőmű bővítését.

Az ellenzéki évek végén kezdődő fordulat a párt hatalomra kerülésével csak tovább folytatódott. Ennek volt újabb epizódja a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium 2010. augusztus derekán kiadott nyilatkozata. Az ugyanis – az előző kormányok álláspontjával lényegében megegyezően – leszögezte, hogy „egyoldalú gázellátási helyzete miatt Magyarország érdekelt mind a különböző gázszállító útvonalak kiépítésében, mind a több forrásban. Ennek megfelelően támogatja mind a Nabucco, mind a Déli áramlat tranzitvezetékek megépítését és összekapcsolását a hazai elosztó rendszerekkel”. Ez lényegét tekintve korrekt álláspont volt, mert Európában – mint ahogy erre utaltunk – nem volt még egy olyan ország, amelynek gázellátása oly mértékben lett volna sérülékeny és kiszolgáltatott, mint Magyarorszáé. A problémát legfeljebb az jelentette, hogy ekkorra már a Déli áramlat megépítése is éppoly valószínűtlenné vált, mint korábban a Nabuccóé. Ez azonban a minisztériumot éppúgy nem zavarta, ahogy évekkel korábban a Fidesz politikusait sem az, hogy felmerülése pillanatától nyilvánvaló volt a Nabucco-terv életképtelensége.

Az ugyanis már 2007-ben is egyértelmű volt, hogy a Nabucco feltöltésére hivatott forrásországok Moszkva akaratával szemben nem tudják európai piacokra juttatni értékes portékájukat. Erre vagy azért képtelenek, mert ehhez nem áll rendelkezésükre kellő mennyiségű exportálható földgáz, vagy azért, mert politikailag kiszolgáltatottak Oroszországnak. Mindez utóbb igazolódott is.

Maga Orbán Viktor volt kénytelen ezt elismerni, amikor 2012 áprilisában váratlanul – és mint később kiderült: kéretlenül – bejelentette a MOL kilépését a Nabucco-projektből arra hivatkozva, hogy annak megvalósulása kilátástalanná vált. Ez azonban már öt évvel korábban,

a Nabucco kontra Déli áramlat vita kibontakozásakor világos volt. Akkor azonban mindez az ellenzékben lévő Fideszt még egyáltalán nem foglalkoztatta. Éveken át úgy tett, mintha a Nabucco megépítése körüli problémák lényegtelenek lennének, míg Magyarország csatlakozása a Déli áramlathoz „energetikai rabláncra” verné jobb sorsra érdemes hazánkat. Vagyis a vita kibontakozásakor Orbán Viktor és pártja a legkevésbé sem volt tekintettel az ország kényes gázellátási helyzetére – szemben a 2010 augusztusától képviselt álláspontjukkal –, és egy olyan gázvezetékterv egyoldalú támogatására szólította fel a Gyurcsány-kormányt, amelynek megvalósulási esélyei a kezdet kezdetétől kilátástalannak voltak.

Az ellenzéki években képviselt politikához képest nemcsak Orbán 2009-es őszi, Putyinnal folytatott szentpétervári tárgyalása okozott meglepetést, de Martonyi János 2010. március 18-i *Magyar Hírlap*nak adott interjúja is, amelyben a jövőendő külügyminiszter a Fidesz-kormány stratégiai céljait összegezve már úgy fogalmazott, hogy „jó szövetségi viszony az Egyesült Államokkal, barátság Oroszországgal”. Egy ideig úgy tűnt, hogy ennek az új keletű barátságnak egyetlen célja van: a Szurgutnyeftyegaz kezén lévő MOL-papírok megszerzése. Ám azt követően, hogy a miniszterelnök 2011. május 24-én bejelentette a részvénytulajdonosi magyar állam általi visszavásárlását, arra lehetett számítani, hogy újra távolságtartóvá válik a Fidesz-kormány Oroszország-politikája. Nem ez történt, hanem ennek épp az ellenkezője.

*

Egyelőre nehéz válaszolni arra a kérdésre, hogy mikor született meg a döntés a paksi atomerőmű bővítéséről, illetve arról, hogy annak megépítője a Roszatom lesz. Lehet, hogy a döntés már azt megelőzően megszületett, hogy sor került volna Orbán első miniszterelnökként tett moszkvai látogatására. Erre vall az a korábban már hivatkozott, 2009. őszi tévéinterjú, amelyben Orbán de facto Moszkvának ígérte nemcsak a paksi erőműblokkok felújítását, de az újak megépítését is. Épp ezért nagyon is valószínű, hogy a magyar miniszterelnök már akkor, 2010 őszén – első kormányfőként tett látogatásakor – felvethette a paksi atomerőmű bővítésének ügyét.

De, ha felvetette is, nem járt még sikerrel, ahogy a következő, 2013. január 31-én tett moszkvai látogatása során sem.

Az utóbbi előtt azonban már sejteni lehetett, hogy ez a kérdés napirendre kerül. Valószínűleg így is történt, de megállapodás még ekkor sem született. A magyar kormány azonban nem adta fel. Röviddel a miniszterelnök látogatása után, február végén Rogán Antal, a parlament gazdasági bizottságának elnöke utazott az orosz fővárosba, hogy találkozzon az orosz hatalompárt, az Egységes Oroszország vezetőivel. A látogatásról sem azt megelőzően, sem azt követően hosszú napokig nem jelent meg magyarországi híradás. Mindez arra engedett következtetni, hogy a magyar delegáció szerette volna titokban tartani moszkvai útját. Látogatásuk azonban kiderült, mert vendéglátója, az Egységes Oroszország párt honlapján beszámolt a találkozóról, sőt még arról is, hogy Rogán Antal a tárgyalás során tájékoztatta partnereit arról, hogy a magyar jegybank „a napokban megvizsgálja (deviza)tartalék felhalmozásának lehetőségét orosz rubelben a dollár nem stabil helyzete miatt”. Valószínűleg a magyar kormánypárt ezzel a közléssel igyekezett jó színben feltüntetni magát.

De hogy végül mivel sikerült ezt a bizalmat elnyerni, illetve milyen egyéb orosz megfontolások állhattak a moszkvai álláspont megváltozása mögött, nehéz megítélni. Alighanem fontos szerepet játszott ebben, hogy a Kremlben már 2013 őszétől érlelődhetett az ukrainai katonai beavatkozás gondolata. Ők valószínűleg már akkor tudták, hogy Ukrajna megtartása érdekében, ha ez szükségessé válik, készek lesznek akár erőszakhoz is folyamodni. Az orosz vezetés nyilván tisztában volt azzal, hogy egy ilyen beavatkozás következtében Oroszország elszigetelődik, ezért érdemes olyan partnerek után nézni, akik ezekben a kritikus időkben is kénytelenek lesznek Moszkvával együttműködni. De bármi is állt a Kreml döntésének hátterében, az eredmény ismert: Orbán harmadik moszkvai hivatalos útján, 2014. január 14-én megszületett a paksi atomerőmű bővítésére vonatkozó megállapodás. Annak tartalma azonban jó ideig nem volt teljesen világos.

Lázár János miniszterelnökségi államtitkár röviddel a megállapodás aláírása után bejelentette, hogy az elmúlt negyven év legjobb üzlete kötött meg, mert Magyarország felettébb kedvező, a piacinál előnyö-

sebb kamatfeltételekkel jutott a paksi bővítés finanszírozásának 80%-át fedező 10 milliárd eurós orosz hitelhez. Ennél többet azonban nem árult el a magyar kormány. Ezzel szemben a Roszatom honlapja, ahogy több moszkvai ágazati portál is, beszámolt a megállapodás részleteiről. Ezekből a cikkekből az derült ki, hogy a felek – a magyar miniszterelnök és az orosz államfő jelenlétében – aláírtak egy „kormányközi megállapodást a nukleáris energia békés felhasználásának területén történő együttműködésről”. A megállapodást a magyar kormány nevében a nemzeti fejlesztési miniszter, Németh Lászlóné, míg orosz részről Szergej Kirijenko, a Roszatom vezérigazgatója írta alá.

A megszületett egyezség a paksi atomerőmű további két energia-blokkal történő bővítését irányozta elő. Továbbá azt, hogy az új blokkok nukleáris fűtőelemeit ugyancsak az orosz fél fogja biztosítani, mint ahogyan az új reaktorok szervizelését is. Ezenkívül aláírásra került még további három dokumentum. Ezt orosz részről a Roszatom egyik vállalata, a Rusatom Overseas, míg magyar oldalról az MVM Zrt. és a Paks II. Zrt. írta alá. Ez a három megállapodás – az alapidokumentummal összhangban – az új blokkok megépítésének, nukleáris fűtőanyaggal történő ellátásának és szervizelésének alapfeltételeit rögzítette, valamint azt, hogy a felek az előzetesen egyeztetett és elfogadott menetrend szerint 2014 végéig kidolgozzák és aláírják azokat a szerződéseket, amelyek elengedhetetlenek ahhoz, hogy a terv „aktív megvalósulási szakaszába lépjen”.

Mindez azt jelentette, hogy Magyarország ugyan még azt megelőzően jutott elvi megállapodásra az erőműblokkok bővítéséről, hogy Moszkva anektálta volna az Ukrajnához tartozó Krím-félszigetet, ám a kötelezettségekkel járó három szerződést – a megépítendő blokkok műszaki paramétereiről, a szervizelés feltételeiről, valamint az elhasznált fűtőanyagok kiszerezéséről, elszállításáról és átmeneti tárolásáról – már jóval azok után írta alá, hogy megtörtént az annexió, elkezdődött a kelet-ukrainai megyék fellázítása, és lelőtték a maláj utasszállító gépet.

Ezek az események azonban nem térítették el a magyar kormányt attól, hogy szorosan együttműködjön Oroszországgal egy olyan szenzitív, a felek kölcsönös és tartós bizalmát feltételező területen, mint amilyen a nukleáris energetika. A magyar kormány eközben előszeretettel hivatkozik arra, hogy Németország az Északi áramlat-2 megépítésével épp-

ügy jelentős energetikai beruházást valósít meg Oroszországgal közösen, mint ahogy Magyarország is. Csakhogy eközben elhallgatja azt a fontos körülményt, hogy a tenger alatti gázvezeték fektetéséről a felek már 2011 novemberében, azaz még jóval az ukrajnai válság előtt megegyeztek, míg Magyarország a paksi beruházásról a krízis kellős közepén állapodott meg.

*

Kétségtelen, hogy Oroszország Európa jelentős állama, és mint ilyen – normális esetben – Magyarország fontos partnere. Ám 2014 tavaszától, a Krím annektálásától kezdve radikálisan új helyzet állt elő. Ha Moszkva nem sértette volna meg Ukrajna szuverenitását, és továbbra is a nemzetközi jog előírásait betartva alakította volna külpolitikáját, akkor aligha vitathatta volna bárki is az Oroszországgal fenntartott kapcsolatok fontosságát. A 2010 előtt ellenzékben lévő Fidesz politikusainak kritikáját az sem tette visszafogottabbá, hogy a két ország közti kereskedelmi forgalom hat év alatt – 2002 és 2008 között – megötszöröződött, ráadásul úgy, hogy a magyar kivitel nyolcszorosára nőtt, és megközelítette a 4 milliárd dollárt. A 2008-as 14 milliárd dollár feletti áruforgalmi csúcsot azóta sem sikerült megközelíteni. (Az orosz vámstatisztika a magyar KSH-nál alacsonyabb forgalmat rögzített. Szerintük a magyar import értéke 2008-ban 9,1 milliárd dollár, míg a magyar kivitel 3,7 milliárd dollár volt.)

A gazdasági kapcsolatok felfutását az is segítette, hogy arra az orosz gazdaság rendkívül gyors növekedése idején került sor. Ugyan Oroszország politikai rendszere akkor sem volt kifogástalan demokrácia, ám a putyini hatalomgyakorlás autokratikus jegyei még nem párosultak sem erőszakos külföldi beavatkozásokkal, sem a civil társadalom folyamatos megfélemlítésével. A társadalmi többség pedig rendkívül hálás volt azért, hogy a kilencvenes évek káosza után számíthatott a bérek és nyugdíjak időben történő kifizetésére, és arra is, hogy jövedelmének reálértéke évről évre jelentősen nőni fog.

Ezeknek az éveknek volt még egy fontos sajátossága. Oroszország – szemben a 2010-zel kezdődő periódussal – annak ellenére sem militarizálódott, hogy Putyin első két elnöki ciklusa idején jelentősen nőtt

a gazdaság teljesítménye. Sőt, a tekintélyes bonni kutatóközpont, a BICC kimutatásai szerint a világ országainak militarizáltsági rangsorában ezekben az években egyre lejjebb került. Olyannyira, hogy 2009-ben már csak a kilencedik hely volt az övé, miközben 1992-ben még a világ leginkább militarizált országának számított. Igaz, ez akkor nem valamiféle politikai elhatározás következménye volt, hanem annak az aszimmetrikus örökségnek az eredménye, hogy miközben Moszkvának jutott a Szovjetunió felbomlása után a szövetségi haderő négyötöde, a szovjet gazdaságnak csak alig több mint felét örökölte meg. Eme előnytelen arány következményeinek fokozatos megszűnése nemcsak a gazdasági visszaesés éveire volt jellemző, de a gyors növekedés globális válságot megelőző szakaszára is.

Ez változott meg 2010-ben, amikortól Oroszország elkezdett újra egyre többet költeni katonai célokra. A váltás következményeként a bonni konverziókutató központ listáján, ami azért beszédes, mert nem egyszerűen a költségek abszolút nagysága alapján rangsorolja az országokat, hanem a többi közkiadáshoz mérve, Oroszország 2013-ban már a világ 4. leginkább militarizált országának számított. Ráadásul erre a fordulatra még azelőtt került sor, hogy az ukrajnai válság kialakult volna. Ez azonban a legkevésbé sem készítette óvatosságra a „keleti nyitást” meghirdető Fidesz-kormányt, ahogy az orosz gazdaság növekedési ütemének 2012 elejétől kezdődő folyamatos lassulása sem. De az sem nyugtalanította a magyar kormányt, hogy 2012 nyarától Oroszországban új belpolitikai időszámítás kezdődött. A putyini hatalom ekkor fogott hozzá a politikai rendszer durva megszigorításához, így reagálva az elcsalt választások miatt tiltakozó nagyvárosi középosztály tüntetéseire. Az ellenzéki években az orosz belpolitika iránt még oly nagy érdeklődést mutató és akkor még felettébb kritikus Fidesz épp akkor fordította el tőle a fejét, amikor a rezsim látványos represszív fordulatot tett.

Ha a fenti gazdasági és belpolitikai változások nem adtak volna elég okot az Oroszországgal kapcsolatos politika korrekciójára, akkor a 2013 novemberétől egyre inkább kiéleződő ukrajnai válságnak már végképp meg kellett volna szólaltatnia a vészcsengőt. Ez azonban elmaradt, és a Fidesz-kormány – mintha mi sem történt volna – folytatta addigi Oroszország-politikáját.

Nem érzékelti azt a háttérben zajló erős orosz nyomásgyakorlást, amellyel Moszkva már 2013 nyarától próbálta visszatartani Kijvet az akkor már kész és kölcsönösen elfogadott EU-s társulási szerződés aláírásától, súlyos hiba volt, függetlenül attól, hogy a tájékoztatlanság, a térség ügyeiben való járatlanság vagy valamilyen Moszkvával megkötött háttéralku volt-e az oka. Mindez arra vallott, hogy vagy a diplomáciai képviselők és a titkosszolgálatok, vagy a politikai döntéshozók voltak képtelenek súlyuknak megfelelően érzékelti és értelmezni a történeteket. Pedig még a nyilvános forrásokból is jól kivehető volt az orosz nyomásgyakorlás számos, egyre durvábbá váló eleme, a 2013-as nyár végi vámháborútól az újabb gázcsörtével való fenyegetésig. A Krím annexiója pedig olyan cezúra volt, ami után nyilvánvalóan felül kellett volna vizsgálni az addigi magyar magatartást.

Joggal merül fel a kérdés, hogy volt-e olyan ok vagy körülmény, ami miatt a Krím annektálása után is fenn kellett tartani azt a feltűnő szívélyességet, ahogy az Orbán-kormány az orosz vezetéssel érintkezett és érintkezik ma is. Ugyan a magyar diplomácia rendre megszavazta az Oroszország elleni EU-s szankciókat, de eközben a magyar kormányfő az elsők között kezdett értekezni arról, hogy a szankciós politika elhízázott, azzal csak „lábon löjük magunkat”, helyette tárgyalni kellene. Ez azonban felettébb sajátos álláspont volt, kiváltképp annak ismeretében, hogy az orosz vezetés többször is határozottan értesre adta, hogy a Krímről nem hajlandó tárgyalni. Következésképpen Orbán kész elfogadni, hogy az erősebb jogán bárkitől el lehet venni területének egy részét, anélkül hogy az agresszornak bármiféle következménytől tartania kellene. A szankciók feladása és a szankciók nélküli tárgyalások megkezdése ugyanis ezt jelentené.

Nehéz magyarázatát találni a magyar kormány különutasságának. Azt ugyanis sem az orosz gazdaság növekedésének dinamikája, sem a magyar–orosz gazdasági kapcsolatok alakulása nem igazolja. Az orosz gazdaság már jó ideje gyengélkedik. Előbb a 2008–2009-es globális pénzügyi válság, majd 2012 elejétől az orosz gazdaság egyre nyilvánvalóbbá váló strukturális problémái akadályozták meg, hogy az ország visszatérjen a Putyin első két elnöki ciklusára jellemző gyors növekedéshez. 2010–2011-ben a Kreml még azt remélhette, hogy a növekedés üteme meg

tud kapaszkodni az évi 4–5%-os szinten. Ám rövidesen kiderült, hogy az orosz gazdaság már erre sem képes abban a modellben, amelyben korábban valósággal szárnyalt.

2012 első negyedévéől ugyanis – ahogy már utaltunk erre – az orosz gazdaság növekedése elkezdett lassulni. Erre még azelőtt került sor, hogy az ukrajnai válságban játszott szerepéért Oroszországot szankciókkal sújtották volna, és az olaj ára zuhanni kezdett volna. És amikor ezek elkezdtek kifejteni hatásukat, az orosz gazdaság rövid időn belül recesszióba fordult. Ilyen körülmények között aligha volt bármilyen alapja annak, hogy az orosz piac bővülése lendületet ad majd a magyar gazdaságnak. Erre Oroszország, ahogy az elmúlt 11 évben nem volt képes, úgy a következő években sem lesz. Ezt maga az orosz kormány ismerte el a már korábban idézett, 2019 tavaszán kiadott középtávú költségvetési prognózisában.

Következésképpen gazdasági okokkal nem lehet indokolni Oroszországhoz való közeledésünket. Ezt egyértelműen igazolják a két ország közti kereskedelmi forgalom adatai is. A 2002-től tartó dinamikus növekedés látványosan megtörte a 2008–2009-es globális válság. A kereskedelmi forgalom együttes értéke a KSH adatai szerint a 2008-as 14 milliárd dollárról 8,6 milliárdra csökkent. Ugyan 2010-ben és 2011-ben újra növekedésnek indult a forgalom, de az továbbra sem tudta elérni a válság előtti szintet. 2012-ben azonban mind a magyar export (3,29 milliárd dollár), mind a magyar import (8,28 milliárd dollár) újra csökkenni kezdett. 2013-ban ugyan megint növekedett, de Oroszország ukrajnai beavatkozásának következményeként 2014-től újabb visszaesés történt.

Ez odáig vezetett, hogy 2016-ban a két ország közti áruforgalom összértéke mindösszesen 4,3 milliárd dollárra zsugorodott, amiből a magyar kivitel már csak 1,65 milliárd dollárral részesedett. A következő két évben ugyan újra növekedésnek indult a két ország közti áruforgalom, de annak értéke még 2018-ban sem volt több 7 milliárd dollárnál. (Az orosz vámtatisztika szerint a magyar import 4,8 milliárd dollár, míg az export 2,2 milliárd dollár volt.) Vagyis a két ország közti gazdasági kapcsolatok alakulása semmilyen formában sem igazolta vissza a politikai közeledés hasznát, merthogy semmiféle jótékony hatást nem gyakorolt az Oroszországba irányuló magyar kivitel növekedésére.

Ennek ellenére 2013-tól rendszeressé váltak az évenkénti magyar-orosz csúcstalálkozók. Orbán 2013-as és 2014-es januári moszkvai látogatásait Putyin 2015 februárjában viszonzta, majd napra pontosan egy évvel később újra Orbán látogatott el Oroszországba. 2017-ben pedig már nem is egyszer, hanem kétszer találkoztak, miután az orosz elnök előbb februárban, majd augusztusban is ellátogatott Budapestre. Ugyanez történt 2018-ban is. Orbán tehát 2010-es kormányra kerülése óta kilencszer tárgyalt az orosz vezetővel.

*

Nemcsak az orosz gazdaság látványos növekedése indokolhatta volna az erősödő kapcsolatokat, hanem az is, ha Oroszország valamilyen kivételes, ugyanakkor számunkra fontos, hovatovább nélkülözhetetlen technológiai tudás birtokosa lenne. De erről nincs szó, Oroszország nem rendelkezik semmilyen tudással vagy képességgel, ami Magyarország számára pótolhatatlan lenne. Ennek belátásához elég ránézni az orosz exportszerkezetre, az ugyanis ma archaikusabb, mint volt a kései Szovjetunió idején. Egyébként is, ha lenne olyan termék vagy technológia, amit csakis Oroszországban lehetne beszerezni, abból még nem következne, hogy a politikai kapcsolatokat is szívélyessé kell tenni. Technológiai okokkal már csak azért is nehéz a magyar közeledést indokolni, mert Oroszország egyre marginálisabb szereplője a fejlett technológiák globális piacának: részesedése ma már épp csak hogy eléri a 0,25%-ot.

A közeledést alátámaszthatta volna az is, ha a magyar kormány mindent azért tette volna, mert próbált volna segíteni a versengő demokrácia intézményeinek oroszországi kiépítésében és megerősítésében. A rendszer demokratizálása azonban már rég nincs napirenden Oroszországban, ahogy Magyarországon sem. Mindkét országban épp az ellenkezője folyik. Olyannyira, hogy az egyik legtekintélyesebb szakértői kör, a moszkvai Kül- és Védelempolitikai Tanács már 2016 tavaszán arra a megállapításra jutott, hogy az a nagyratörő transzformációs kísérlet, amibe a kilencvenes évek elején Oroszország belekezdett, elbukott, és ezt ideje lenne a politikai osztálynak tudomásul vennie. Igaz, eközben a jeles testület annak megválaszolásával adós maradt, hogy miért is következett be a bukás.

Azért történt ez így, mert a korai „jó Putyin” után jött a késői „rossz Putyin”? Vagy azért, mert a transzformációs kísérlet már a kilencvenes évek végére elbukott, de jött Putyin és a kétezres évek elejének Oroszország számára kedvező globális energiakonjunktúrája, ami egy időre elodázta bukást és elfedte a gazdaság súlyos szerkezeti problémáit, a jogbiztonság hiányosságait és a politikai jogok szűkülését? Ezekre a kérdésekre a tekintélyes tanács nem adott választ. Az azonban jól látható, hogy amikor a rendszer többé már nem tudta a növekvő jóléttel megvásárolni a lakosság lojalitását, új, identitásalapú legitimációra váltott. És ez a váltás egybeesett az ukrajnai válsággal.

Bárhogy is értették a Kül- és Védelempolitikai Tanács befolyásos tagjai a demokratikus tranzit kudarcát, nemcsak annak értelmezésével maradtak adósak, de azzal is, hogy kijelöljék a politikai közösség új céljait. Ha Oroszországban nem sikerült demokratikus politikai rendszert és versenyképes piacgazdaságot kialakítani, akkor mi következik ebből? Mi az új cél? Netán a területnövelés? A mindenkinél nagyobb katonai erő megteremtése? Vagy valami más? Egyelőre nem tudható. Az azonban igen, hogy egy magát demokratikusnak tekintő rendszernek nincs ezzel semmi teendője. A magyar és az orosz kormányzat közti politikai és ideológiai közeledést legfeljebb a demokratikus értékek és a jogállami kritériumok közös elutasítása alapozhatja meg.

Még az is érthető lett volna, ha a magyar kormány azért próbál szorosabb kapcsolatokat kialakítani Oroszországgal, mert szövetségeseink is ezt tették. De épp az ellenkezője történt. Magyarország szövetségesei – néhány kivételtől eltekintve – épp akkor kezdtek az ukrajnai beavatkozást követően eltávolodni Oroszországtól, amikor a magyar kormány egyre szorosabbra fűzte kapcsolatait Moszkvával. Az a feltételezés azonban, hogy akkor kell közelebb kerülni Moszkvához, amikor mások távolodnak tőle, mert ezt az orosz vezetés nem felejtí el, és majd meghálálja, nemcsak naiv és semmivel nem igazolható elképzelés, de szövetségeseink körében súlyosan bizalomromboló is. A Krím annektálását követően radikálisan megváltozott a putyini rendszer nyugati megítélése, szövetségeseink komoly fenntartással tekintenek Oroszországra. A magyar kormány azonban – miközben élvezzi a nyugati államok szövetségéhez tartozás minden előnyét és hasznát – ennek épp az ellenkezőjét teszi, ráadá-

sul politikájának meggyőző magyarázatával mindmáig adós maradt. Ezzel a kettős játékkal csak azt tudta elérni, hogy tovább nőtt szövetségeseink Magyarországgal szembeni bizalmatlansága.

*

Mindezek ellenére az Orbán-kormány – széles körű társadalmi vita nélkül – az ukrainai válság kellős közepén elhatározta, hogy az új paksi atomerőműblokkokat Oroszországgal fogja megépíttetni. Döntése több szempontból is felettébb aggályos, többek között a beruházás melletti idő előtti elköteleződés miatt. A magyar kormányt ugyanis semmi nem kényszerítette arra, hogy már 2014 elején döntsön a paksi bővítésről. Az ország energiaellátásának biztonsága akkor sem került volna veszélybe, ha ez a döntés 6-8 évvel később született volna meg. Az utóbbi évtizedben olyan jelentős változások zajlanak az európai és a globális energiapiacokon, hogy túlzás nélkül állítható, aki időt nyer, pénzt is nyer, nem is keveset. Olyan új technológiai megoldások és üzleti modellek születnek évről évre, amelyek teljesen új helyzeteket, új lehetőségeket kínálnak. Ezekről lemondani teljesen érthetetlen, racionálisan nem megindokolható.

Moszkva paksi ügylettel kapcsolatos megfontolásai világosak és érthetőek voltak, ugyanis tisztában volt azzal, hogy az idő nem neki dolgozik. Az energiapiaci változások egyre nehezebbé teszik helyzetét, ezért arra is hajlandó volt, hogy a beruházás költségeinek jelentős részét megfizesse. Röviden: piacot vásárolt. Ezzel szemben az Orbán-kormány máig nem tudta megindokolni, hogy az idő előtti elköteleződésből milyen előnye származik Magyarországnak.

A második probléma a projekt előkészítetlenségéből adódik. Máig tisztázatlan, hogy a döntés megszületése előtt milyen hatásvizsgálatok és előkészítő anyagok születtek. Egy ilyen hatalmas költségű beruházás szerfölött sokoldalú előkészítést igényel. Ebbe nemcsak a megtérülési, technikai, technológiai, üzembiztonsági és környezetvédelmi vizsgálatok tartoznak bele, de a beruházás kül- és biztonságpolitikai következményeit felmérő átfogó elemzések is. Az utóbbiak fontosságát épp az ügylet megszületésével párhuzamosan kibontakozó és elmélyülő ukrainai válság mutatta meg.

Ugyanakkor van még két további, kifejezetten Oroszországgal kapcsolatban felmerülő probléma. Ezek egyike az a rendkívül magas korrupciós kockázat, amit a Roszatom minden más konkurensével szemben képvisel. Nyilván más beruházó esetében is számolni kellett volna ezzel, de az orosz cég esetében – tekintettel az általános oroszországi helyzetre – ez a veszély különösen nagy. Számos olyan közelmúltbeli oroszországi presztízsberuházás hozható föl, amikor hatalmas mennyiségű közpénz tűnt el kézen-közön.

A Dél-Oroszországban 2014-ben megtartott téli olimpiai játékok például többre kerültek, mint az addigi legdrágább nyári olimpia, a pekingi. A Szocsiban megrendezett olimpia drágább volt, mint az előtte megtartott huszonegy téli játék együttesen. Orosz ellenzéki források szerint a csaknem 50 milliárd dollárba kerülő beruházás költségeinek mintegy 40%-át „nyúlhatták le”. Ilyen körülmények között aligha van bármiféle biztosíték arra, hogy a paksi beruházásra fordítandó pénzek oda kerüljenek majd, ahová kerülniük kell, miközben egy ideje a magyar társadalom sincs abban a helyzetben, hogy valamilyen független intézmény révén megbízhatóan ellenőrizhetné a paksi beruházással összefüggő költségeket.

És mert nem az Európai Unió egy tagállamának cége a beruházó, arra sem lehet számítani, hogy valamilyen nemzetközi intézmény vagy mechanizmus révén ellenőrizni lehetne a finanszírozási folyamatot. Mindeközben ez az erőműbővítés annyira drága, hogy ha csak a költségek 10%-át „térítenék el”, már az is drámaian és hosszú időre ellehetetlenítené a már ma sem demokratikus politikai versenyt Magyarországon. Nem véletlen, hogy a magyar társadalom jelentős része – többek között a rendkívül komoly korrupciós kockázatok miatt is – felettébb bizalmatlan a beruházással szemben.

A nukleáris együttműködés egy olyan terület, amely a felek kölcsönös és hosszú távú bizalmát feltételezi. Ám ez a bizalom csak abban az esetben feltételezhető, ha a magyar kormány tudatosan szemet huny Oroszország erőszakos ukrainai beavatkozása és harcias nyugatellenessége felett, és nem veszi észre, mert nem akarja észrevenni, hogy az orosz vezetés folyamatosan arról próbálja meggyőzni társadalmát, hogy Oroszország olyan ostromlott erőd, amit a Nyugat el akar veszejteni. Úgy tűnik, az sem aggasztja a magyar kormányt, hogy a Kreml – erejét bizonyítandó –

egyre több helyen és felettébb változatos módon avatkozik be más országok belügyeibe. És ez egy ideje már nemcsak hackertámadásokban, jobb- és baloldali szélsőséges csoportok politikai és pénzügyi támogatásában, választások megzavarásában fejeződik ki, de olyan közvetlen beavatkozási kísérletekben is, mint amilyen a 2016. októberi montenegrói puccskísérlet volt. Úgy tenni, mintha Oroszország továbbra is éppolyan normakövető, a nemzetközi jog előírásait betartó állam lenne, mint volt az ukrajnai válság előtt, nemcsak hiba, de az ország biztonságát fenyegető súlyos felelőtlenség is a magyar kormány részéről.

A RENDSZER KILÁTÁSAI

Ha Oroszország belpolitikája továbbra is a 2011-2012 fordulóján választott úton halad, miközben fenntartja külpolitikája Nyugattal konfrontálódó kurzusát, akkor aligha lesz esélye a világ centrumához való felzárkózásra. Az orosz gazdaság kétségtelenül a világ egyik legnagyobb gazdasága, ám teljesítménye ma már nem akkora, hogy arányban állna Moszkva külpolitikai ambícióival.

Az orosz gazdaság ugyanis még vásárlóerő-paritáson számolva sem éri el a világ gazdaság 3%-át, világkereskedelemből való részesedése pedig alig 1%-nyi. Ráadásul az orosz gazdaság bővülése már jó ideje – ahogy utaltunk már erre – elmarad a globális átlagtól. Felettébb árulkodó, hogy 2000 és 2008 között, amikor az orosz gazdaság feltűnően gyorsan növekedett, az ország exportbevétele 2200 milliárd dollár volt, ám hiába nőtt meg valutabevétele a következő kilenc évben 4000 milliárd dollárra, a gazdaság éves átlagos növekedése már csak töredéke volt az egy évtizeddel korábbinak. Vagyis Oroszország egy ideje nem felzárkózóban, hanem leszakadóban van, és ezen még növekvő exportbevételei sem tudtak változtatni.

Ahhoz, hogy újra megkezdődjön felzárkózása, az országnak minimum évi 5%-os GDP-növekedést kellene produkálnia. Ettől azonban egyelőre nagyon távol van. Az orosz gazdaság ugyan 2017-et és 2018-at is – az azokat megelőző két év recessziója után – növekedéssel zárta, de annak üteme továbbra is nagyon lassú, és ez a helyzet minden jel szerint még évekig fennmarad. Vagyis egyelőre semmi nem utal arra, hogy leszakadását meg tudná állítani.

Ennek ellenére az orosz hatalmi elit rendkívül magabiztos. Maga Putyin is, aki nemrég újra elővette régi vesszőparipáját, és ismét meghirdette azt a 2008 tavaszán egyszer már bejelentett célkitűzést, mely szerint Oroszországnak vásárlóerő-paritáson számolva belátható időn belül be kell kerülnie a világ öt legnagyobb gazdasága közé. Egyelőre azonban még arra is kicsi az esély, hogy a jelenlegi – Kína, az Egye-

sült Államok, India, Japán és Németország alkotta – vezető ötösbe, annak valamelyik tagját kiszorítva, bármilyen új ország bekerüljön. Arra pedig végképp kicsi az esély, hogy ez a bekerülő épp Oroszország legyen. Ennek már csak azért is kicsi a valószínűsége, mert az orosz gazdaság termelékenysége továbbra is rendkívül alacsony.

Ebben nyilván közrejátszik az is, hogy az orosz gazdaság robotizációja még nagyon a kezdeteknél tart. Pedig ha van ország, amelynek – a termelékenység javításán túl már csak a várható népességszám-alakulás miatt is – nagy szüksége lenne a termelés robotizálására, az épp Oroszország. Ennek ellenére ezen a területen mindezidáig vajmi kevés történt. A világ fejlett gazdaságaiban egyre nagyobb számban állítanak termelésbe robotokat. Dél-Koreában például ma már minden tízezer foglalkoztatottra 448 többfunkciós robot jut, ezzel szemben Oroszországban csak kettő. Japánra, Németországra és az Egyesült Államokra szintén jellemző az automatizált termelés. Ezért az sem meglepő, hogy míg például Németországban az egy foglalkoztatott által egy óra alatt megtermelt érték 67 dollár, addig Oroszországban ennek kevesebb mint fele, mindössze 26. Ennek ellenére az orosz politikai vezetés retorikája roppant derűlátó és szerfelett magabiztos.

De honnan ez a magabiztosság? Mi ad erre alapot? Létezik-e bármi is, amit Oroszország politikai értelemben a destruáláson túl a világnak föl tud kínálni? Addig, amíg a Nyugattal való konfrontációt választja, aligha. A bal- és jobboldali szélsőségeken kívül senkinek sem vonzó az a belpolitikai modell, amit reprezentál, sem az, amit ígér. Az oroszok lakta területek egyesítése – a 2014 nyarán még a Kreml által is előszerezett emlegetett „orosz tavasz” – aligha képes az oroszokon túl bárkit is megnyerni és mozgósítani. Az „orosz világ” egyesítése ugyanis alkalmatlan arra, hogy a Nyugat alternatívájaként szolgáljon, ahhoz nem elég tartalmas és univerzális.

Mindeközben a Nyugattal szembeni konfrontációs politika egyre inkább marginalizálja Oroszországot, és nemcsak politikai tekintetben. Ma már az orosz tudósok idézettsége az egyiptomiakéval azonos. A nyugati nagy piacokon alig találkozni orosz szabadalmi bejegyzésekkel. A legtekintélyesebb nemzetközi egyetemi rangsorok többségének első száz helyén egyetlen orosz egyetemet sem találni. A világ szuperszámítógé-

peinek ötszázas listáján az első ötven között egyetlen oroszországi sincs. De a centrumtól való távolodás az orosz nyelv iránti érdeklődés látványos csökkenésében is megmutatkozik. És ebben az esetben nemcsak arról van szó, hogy az elmúlt negyedszázadban jelentősen visszaesett az oroszul tudók száma és aránya, hanem arról is, hogy egyre kevesebben szeretnék elsajátítani az oroszot. Manapság nemcsak angolul akarnak lényegesen többen tanulni, mint oroszul, de franciául, kínaiul, spanyolul, németül és olaszul is. Sőt, ma már japánul is többen tanulnak, mint oroszul.

De Oroszország nemcsak a külvilág számára válik egyre kevésbé vonzóvá, hanem saját állampolgárai számára is. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy míg 2010-ben 40 ezren távoztak külföldre, addig 2014-ben – az ukrainai orosz beavatkozás első évében – már 300 ezren, 2015-ben 350 ezren, míg 2016-ban 420 ezren. Többségük nyilván nem jó dolgában távozott. Lehet persze erre azt mondani, hogy számtalan oka lehet Oroszországgal való szakításuknak, és az összlakossághoz képesti számuk sem drámaian nagy. Ez mind igaz, de az mégiscsak feltűnő, hogy a távozók száma épp a Krím annektálásának évében ugrott meg, és azóta is növekvő tendenciát mutat. Aligha lehet ez véletlen egybeesés. Nyilván nem arról van szó, hogy a távozók egytől egyig politikai üldözöttek lennének. De arról nagyon is, hogy egyre többen érzik kilátástalannak helyzetüket, mert nyomasztja őket a mindent átható korrupció, a basáskodó bürokratizmus, a végrehajtó hatalomnak alávetett igazságszolgáltatás, a hiányzó jogbiztonság, a hatalom megannyi visszaélése és önkénye, a választások manipulálása, a társadalomra zúdított hamis és gyűlölködő propaganda.

Az orosz statisztikai adatokból az sajnos nem derül ki, hogy kik azok, akik szakítanak országukkal, és az emigrációt választják. Nem ismert a távozók szociális, nemzedéki és képzettségi összetétele, de talán nem alaptalanul feltételezhető, hogy többségben lehetnek azok, akik viszonylag fiatalok és kellőképpen képzettek ahhoz, hogy új és stabil egzisztenciát teremthessenek új hazájukban. Nyilván azok sincsenek kevesen, akik vagyoniuk védelmében költöznek külföldre, bár esetükben ez ritkán párosul az orosz állampolgárságról való lemondással. Ők a szó tulajdonképeni értelmében nem is tartoznak az emigránsok közé, ezért nem meglepő, hogy köztük szép számmal akadnak Putyin-hívők.

Mindezek ismeretében nemcsak az orosz társadalom, de a kormányzat is jobban járna, ha a hatalom a fenti problémák megoldásával foglalkozna, és nem aránytévészto álmokat kergetne. Az önvizsgálatot lehetne például a külpolitikai ambíciók újragondolásával kezdeni. Már csak azért is, mert Oroszország akkor volt a legsikeresebb – mind kül-, mind belpolitikai tekintetben, ahogy a gazdasága is akkor teljesített a legjobban –, amikor Putyin hatalomra kerülését követően elkezdte az ország külpolitikai ambícióit annak tényleges kondícióihoz igazítani.

Azóta azonban a putyini Oroszország nagy utat tett meg a Nyugathoz való viszonyában. A korai putyini politika a kétezres évek elején – tekintettel az ország erőforrásainak kilencvenes évekbeli jelentős csökkenésére – kifejezetten kereste a Nyugattal való kiterjedt együttműködés lehetőségeit. Az Egyesült Államokat ért 2001-es terrortámadásokat követően Putyin az elsők között biztosította Washington Oroszország megszemelő támogatásáról. Az orosz elnök felismerte, hogy az amerikaiak afganisztáni beavatkozása stabilizálhatja Belső-Ázsia északi részét is, vagyis jótékonyan befolyásolhatja az egykori közép-ázsiai szovjet köztársaságok biztonságát, mentesítve ezzel Oroszországot számos teher alól. Ugyanakkor az együttműködés akkori felajánlása azzal a reménnyel töltötte el az orosz vezetést, hogy a nemzetközi terrorizmussal szembeni közös fellépés szabad kezet ad neki a csecsenföldi „rendteremtésében”, az Észak-Kaukázus általános pacifikálásában. Végül annak lehetőségét is felvillantotta, hogy a Nyugat végre hajlandó lesz a FÁK-térség országait Oroszország érdekövezetéhez tartozó területként elismerni. Moszkva úgy gondolta, hogy mindez jogos és arányos elvárás a nemzetközi terrorizmussal szembeni közös fellépésért cserébe.

Ezek a remények azonban csak részben igazolódtak. Afganisztánban a nyugati koalíciónak nem sikerült stabilizálnia a helyzetet. A belső ázsiai állam a térségben továbbra is komoly kockázatforrás maradt. A második csecsen háborút időközben sikerült ugyan Moszkvának lezárnia, de az Észak-Kaukázusból kiinduló terrorfenyegetést továbbra sem tudta teljesen felszámolni. A Csecsenföldön kialakított rendszer, bár látszólag stabil, mégis számos kellemetlenség forrása. Ramzan Kadirov autokrata hatalomgyakorlása még az oroszországi viszonyok között is kirívóan önkényes, kínos epizódokkal teli. De mert a térségben már hosszú

évek óta nem folyik háború, ezért a külvilág is egyre inkább megfeledkezett róla, és hallgatólagosan tudomásul vette az ott kialakult helyzetet. Arra azonban a Nyugat továbbra sem hajlandó, hogy az egykori szovjet belső periféria államaira az orosz érdekövezetékhez tartozó országokként tekintsen. De még ha ezt meg is tenné, vagy az új államok autokratá vezetői, vagy a függetlenné vált államokban élő politikai közösségek azok, amelyek visszaütik Oroszország paternalizmusát.

Egy részük – idetartozik Ukrajna és Grúzia – azért nem igényli Moszkva gyámkodását, mert elfogadhatatlan számukra az orosz gazdasági és politikai modell. A többi FÁK-térségbeli ország nagy részét – élén Türkmenisztánnal, Üzbegisztánnal, Kazahsztánnal, Azerbajdzsánnal és Belarusszal – pedig olyan telivér autokraták uralják, akik érthető módon nem kérnek egy másik autokrata atyáskodásából. Ők ugyanis nem Moszkva kiszolgálói akarnak lenni, hanem országuk teljes hatalmú urai. Vagyis ebben a tekintetben az igazi problémát nem a Nyugat jelenti Moszkva számára, hanem az új független államok Oroszországgal szembeni – más-más eredetű – bizalmatlansága, ami egyre csak nő.

Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy még Moszkva olyan közeli szövetségesei is, mint amilyen Kazahsztán, Belarusz, Örményország és Kirgizisztán – valamennyien tagjai a Moszkva vezette Eurázsiai Gazdasági Uniónak – máig nem hajlandók az annektált Krim-félszigetet Oroszország részeként elismerni. Az egykori szovjet belső periféria államai ugyanis egyre kevésbé „néznek fel” Moszkvára, helyette egyre inkább félnek tőle. Ez pedig aligha kedvez az önkéntes és szívesen vállalt térségbeli politikai és gazdasági integrációnak.

Ma már az orosz politikai osztály egy része kész elismerni, hogy az a nagyszabású transzformációs kísérlet, amelybe a kilencvenes évek elején kezdtek, kudarcot vallott. Oroszországban nem sikerült sem versenyképes piacgazdaságot, sem konszolidált demokráciát létrehozni. Ez a kísérlet alighanem már a jecini korszakban zátonyra futott. Putyin és a mögötte álló titkosszolgálati korporáció a kétezres évek globális válságig tartó időszakában megpróbálták korrigálni a kilencvenes évek hibáit. Ilyennek tartották a központi költségvetésnek kevés bevételt hozó privatizációt, a közhatalom széthordását, az egységes alkotmányos tér felbomlását

és a gyenge adófegyelmet. A bajok legfőbb forrásának a központi hatalom gyengeségét tartották.

Államerősítő programjuknak kedvezett, hogy Putyin hatalomra kerülésével párhuzamosan fordulatot vett a globális energiakonjunktúra, ami a beáramló olajdollároknak köszönhetően lehetővé tette a bérek és nyugdíjak időben történő kifizetését és csaknem egy évtizeden át tartó jelentős növelését. A beáramló olajdollároknak azonban nem csak jótékony hatásuk volt. A hirtelen jött gazdagság megnövelte a tulajdonosi elit „étvágyát”, jelentősen nőtt a korrupció, miközben lanyhult a költségvetési fegyelem, az évtized elején elkezdett reformpolitika pedig lefékeződött, majd leállt. Oroszország ugyanúgy, ahogy mindezidáig minden olyan ország, amelynek exportbevétele több mint harmadrészt a kőolaj-kivitelből származik, nem tudott demokráciává válni. Ebben a tekintetben egyedül Norvégia jelent kivételt, de az már azt megelőzően is demokrácia volt, hogy felfedezték hatalmas olajkészleteit.

Oroszország azonban nemcsak az „olaj-átok” miatt nem vált demokráciává. Nyilván fontos szerepet játszottak ebben azok a deficittek is, amelyek a demokratikus politikai kultúra és a jogtudat területén mutatkoztak. Az orosz politikai és gazdasági transzformáció kudarcára lehet azt mondani, hogy ez így természetes, mert a hatékonyan és megbízhatóan működő piacgazdaságnak nem voltak meg az intézményi feltételei. Ugyanakkor Kínában – anélkül hogy a reformok bármiféle jogállami védelmet nyertek volna – a hetvenes évek második felétől kezdve több mint három évtizeden át évi 10% fölötti gazdasági növekedést tudtak elkönyvelni. Oroszország még a kedvező globális energiakonjunktúra szűk évtizedében is legfeljebb évi 7-8%-os növekedést tudott produkálni. Következésképpen a megkéssett intézményfejlődésen túl lennie kell valami más „akadálynak” is az orosz munkakultúrában és munkaszervezésben, ami az orosz gazdaságot – néhány speciális területet leszámítva – megakadályozza abban, hogy igazán versenyképes legyen.

A nyilvánvaló transzformációs kudarc ugyanakkor visszahat az orosz kül- és belpolitikára, amivel a nyugati hatalmak nem nagyon tudnak mit kezdeni. A belpolitikai folyamatokra érdemben nem tudnak hatni, befolyásuk minimális, azon csak az oroszországi politikai közösség tudna változtatni. Ebben a helyzetben a Nyugat csak egyetlen dolgot tehet:

megpróbálhatja az orosz vezetést arra bírni, hogy tartsa magát a nemzetközi normákhoz, és térjen vissza korábbi kiszámítható magatartásához. Egyelőre azonban szinte semmi jele, hogy a Kreml kész lenne felülvizsgálni utóbbi években követett politikáját. Minden arra vall, hogy Moszkva számára még mindig fontosabbak vélt vagy valós geopolitikai érdekei, mintsem a kiegyensúlyozott orosz–nyugati viszony helyreállítása. Egy ideje azonban egyre több jel utal arra, hogy az orosz társadalom mind nagyobb része kezd belefáradni az ostromlott erő, a prolongált háborús pszichózis állapotába. A Kreml nem akarja észrevenni, hogy legfontosabb külpolitikai célkitűzése – Oroszország valódi erejénél nagyobb hatalomként való elismertetése – egyre kevésbé lelkesíti az embereket. Mind nagyobb részünk ugyanis – érthető módon – nem akar senkivel konfrontálódni, és az évek óta tartó háborús propaganda ellenére sem tartja helyesnek a Nyugattal való szembenállást.

Putyin első elnökségének korai szakaszában – helyzetének bizonytalanságából következően is – körültekintő és óvatos volt. Tudta, hogy nem érdemes egyszerre több frontot nyitni. Ezekre az évekre épp ezért még az oligarchákkal való gyakorlatias együttműködés volt a jellemző, de úgy, hogy eközben sikerült lépésről lépésre kiszorítani őket a politika világából. A 2003 nyarán kezdődő Jukosz-ügy új fejezetet nyitott. Ezzel vette kezdetét a központosított állami rendszerre történő áttérés. Az akkor kibontakozó fordulatban – a tulajdon részleges újraelosztásában – az erőforrások állami kézben való koncentrálása mellett az is szerepet játszott, hogy a Putyint támogató, háromosztatú bizarr koalíció titkosszolgálatok felől érkező tagjai már nemcsak kormányozni akarták az országot, de bizonyos mértékig tulajdonolni is.

A 2008-2009-es globális válság viszont arra kényszerítette Putyint és környezetét, hogy a társadalmi béke megőrzése érdekében a gazdasági növekedés ütemét meghaladóan növelje a béreket. Ez a szociálpopulista, szociálprotekcionista kormányzás azonban a gazdaság romló teljesítménye miatt nem volt sokáig fenntartható. Ezért újra váltani kellett. Ekkor került a kormányzat magatartásának és retorikájának centrumába a nacionalista populizmus. A Krím annektálása és az általa keltett nemzeti eufória átmenetileg kisegítette az időközben népszerűségi hullámvölgybe került hatalmat. Ám ez a 2014-ben kezdődő nacionalista

politika 2017 őszétől elkezdett kifulladásni. Az orosz társadalom egyre növekvő része fordult el a hatalomtól és attól az agresszív külpolitikától, amit az ország az ukrainai konfliktus belobbanásától kezdve folytatott.

Épp ezért talán nem teljesen alaptalan a feltételezés, hogy a hatalom nagy kockázatot vállalna, ha egy újabb külső konfliktusba lépve vagy az ukrainai válságot újra kiélezve próbálná népszerűségét helyreállítani. Úgy tűnik, Putyin és környezete – valószínűleg épp a fentiek miatt – egy ideje már tanácstalan, nem tudja, hogy merre tartson. Ez a 2018 őszétől megfigyelhető állapot azonban nem tarthat örökké, valamilyen irányba el kell indulniuk. Mert ha nem ezt teszik, akkor tovább folytatódik az ország gazdasági leszakadása – ennek egyre több konkrét jelét látni –, és az elnök népszerűségvesztése sem áll meg. Az utóbbira aligha ad megoldást, ha a hatalom arra kényszeríti a közvélemény-kutató intézeteket, ahogy tette 2019 nyarán a VCIOM-mal, hogy változtassák meg mérésük módszertanát.

Mindeközben az is jól látszik, hogy kezd egyre súlyosabb problémává válni, hogy 2024-ben lejár Putyin második – összességében negyedik – elnöki mandátuma. Ma még ugyan távolinak tűnik ez a dátum, ám több jel is utal arra, hogy az elnök környezetében már egy ideje intenzíven dolgoznak a különböző lehetséges forgatókönyveken. Putyin 2024-ben még mindig csak 72 éves lesz, vagyis nem túl idős ahhoz, hogy gondolkodnia kelljen a távozáson. Egyelőre úgy tűnik, hogy nincsenek egészségi problémái sem.

Mégsem látszik valószínűnek, hogy újrarájátszanák Medvegyevvel a 2008-as forgatókönyvet, már csak azért sem, mert a Medvegyev idején végrehajtott alkotmánymódosításnak köszönhetően Putyinnak ezúttal már nem négy, hanem hat évet kellene várnia az újabb elnökségre. Ha hat éven át képes lenne minden szálát a kezében tartva megőrizni a tényleges hatalmat, és türelemmel kivárni, hogy visszatérhessen, már 78 éves lenne. Egy ilyen művelet ezúttal sokkal nagyobb erőfeszítést igényelne, mint igényelt 2008 és 2012 között, amikor még politikai ereje teljében volt. Az persze elképzelhető, hogy valaki 2024-ben Putyin helyére ül, de másfél évvel később, vagyis idő előtt – például betegsége hivatkozva – távozik onnan. Ez a forgatókönyv nem kizárható ugyan, mégis valószínűtlen, mert túl átlátszó, és tele van felesleges kockázatokkal.

Ennél valószínűbb változat, hogy módosítják az alkotmányt. Úgy tesznek, ahogy számos posztszovjet államban (és lényegében Kínában is) tettek: alkotmánymódosítással megnyitják az utat a végtelen számú elnökség lehetősége előtt. Az is elképzelhető, hogy az alkotmányt úgy módosítják, hogy Putyin ugyan nem lesz örökké elnök, de létrehoznak számára egy olyan új funkciót, ami lehetővé teszi, hogy ő maradjon az ország első számú vezetője. Erre is volt már példa: Nurszultan Nazarbajev kazah elnök 2019 márciusában úgy mondott le elnöki posztjáról, hogy közben megőrizte „nemzetvezetői” („elbaszi”) státuszát, ami gyakorlatilag érinthetetlenül teszi, és fönntartja első számú vezetői pozícióját. Valami hasonló Putyinnal is megtörténhet, legfeljebb a nazarbajevinél valamivel rafináltabb lesz az a modell, amivel prolongálják hatalmát.

Az azonban jól látszik, hogy a politikai osztály készül az alkotmánymódosításra, mert 2018 decemberétől – amikor is 25 éves lett a ma is hatályban lévő alaptörvény – egyre többen nyilatkoznak az alkotmány felülvizsgálatának szükségességéről. Számos jel utal tehát arra, hogy a következő évek egyik legfontosabb orosz belpolitikai kérdése az lesz: sikerül-e megoldást találni „2024 problémájára”.

Az is elképzelhető, hogy a Kreml végül a Belarusszal való föderáció vagy konföderáció kialakításában talál megoldást Putyin hatalmon tartására. Ha ugyanis létrejönne a két ország valamilyen formájú egyesítése, ez az új helyzet új alkotmányt és új főhatalmi intézményt követelne. Ebben az esetben újrakezdődne a „politikai időszámítás”, és Putyin újabb két ciklusra tölthetné be az új állam első számú vezetőjének posztját. Egyelőre azonban Minszk ellenáll, és minden olyan javaslatot elutasít, ami „nemzetek feletti” politikai intézmény létrehozását kezdeményezi. Eközben azonban javában zajlik a két ország gazdaságának integrációja, ami egy ponton túl komolyan elkezd fenyegetni Belarusz szuverenitását, mert mégiscsak két olyan gazdaság egyesítéséről van szó, ahol az erősebb csaknem harmincszor nagyobb a gyengébbnél. Lehet, hogy ez a gazdasági „kerülőút” teremti meg a feltételeit annak, hogy végbemenjen a két ország egyesülése, és megoldódjék Putyin politikai jövője.

Ez azért központi kérdés, mert Putyin 2008-ban még kockázatmentesen kiléphetett volna a politikából, de ezt most már nem teheti meg. Egy ideje már nem lehet biztos benne, hogy hatalomból való távozása

után – ha nem is azonnal, de egy idő elteltével – nem kezdeményeznek-e vele szemben valamilyen büntetőeljárást. Olyan utód ugyan még akadna, aki garantálná Putyin érinthetetlenségét, ám olyan, akiről Putyin el is hiszi, hogy ígéretét teljesíteni tudja, már nem. A jelenlegi helyzet épp ebben különbözik radikálisan az 1999 végétől, amikor Jelcin lemondott, és Putyin a helyére lépett. Akkor a Putyint hatalomra segítők nem róla hitték el, hogy teljesíteni tudja ígéretét, hanem abban voltak biztosak, hogy elég erősek ahhoz, hogy betartassák Putyinnal az ígéretét akkor is, ha azt az új elnök nem akarná vagy nem tudná teljesíteni. Most viszont egész másról van szó.

Putyin nemcsak abban nem lehet biztos, hogy hatalomból való távozás után rendszere fönmarad, de abban sem, hogy utóda nem kerül olyan helyzetbe, hogy be kell majd áldoznia elődjét, például azért, mert Oroszország csak ezen az áron szabadulhat meg a szankcióktól. Nincs semmi garancia arra, hogy az utód, még ha részese is volt korábban a rendszer sötét ügyeinek, a gondok és problémák egy részét ne fogja majd elődjére. Putyin, aki már elnöksége korai szakaszában se szeretett sokat a „véletlenre” bízni, ezt pontosan tudja.

Ezért valamilyen formában – legalábbis addig, amíg ez rajta múlik – maradni fog, megnehezítve ezzel az elmúlt években követett politika érdemi korrekcióját. Az autokráciák egyik leg súlyosabb problémája ugyanis – és egyben leginkább sebezhető pontja – az utódlás kérdésének megoldhatatlansága. Oroszországnak a következő években – miközben számtalan egyéb gond és probléma nyomasztja – ezzel a kihívással is meg kell majd birkóznia.

A PROGRESS könyvek kötetei

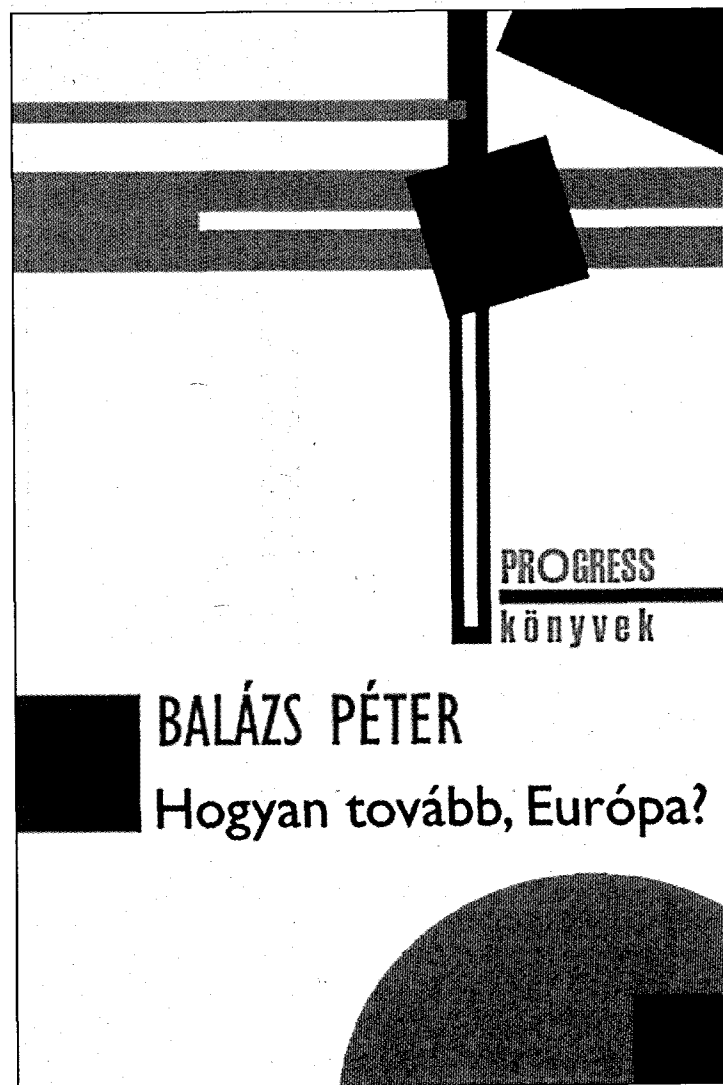
2400 Ft, 152 oldal

ISBN 9789632070000

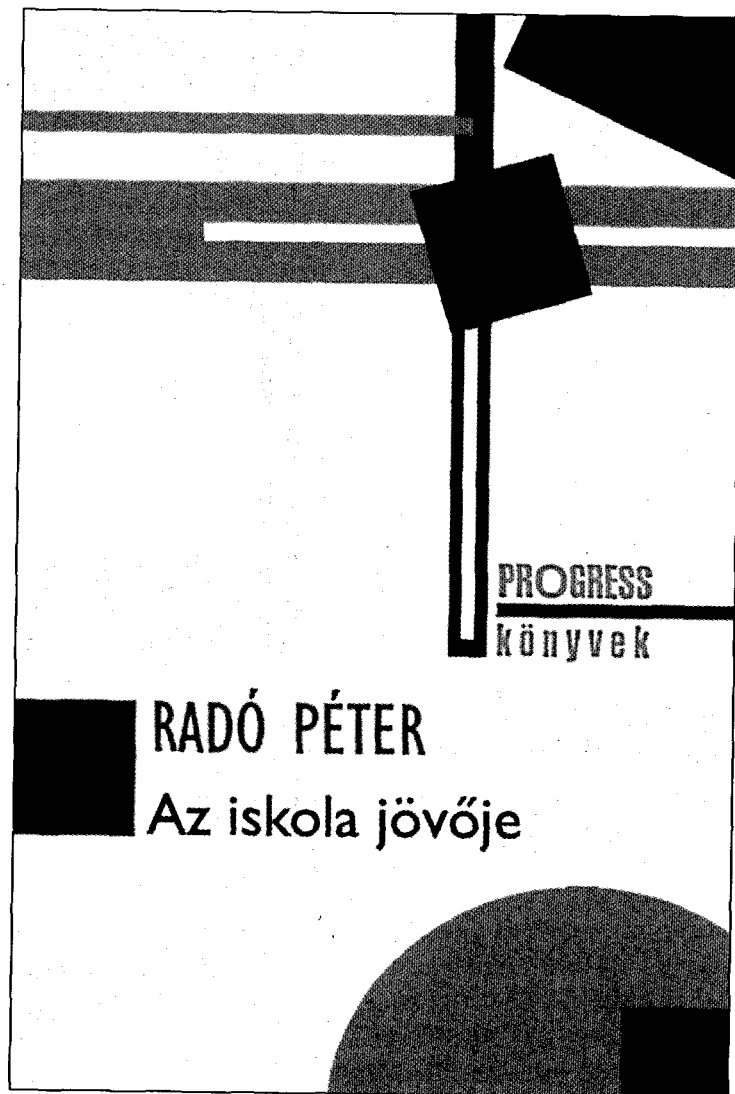
ANDOR LÁSZLÓ
**Jóléti modellek,
európai válságok**

2400 Ft, 136 oldal

BALÁZS PÉTER
Hogyan tovább, Európa?

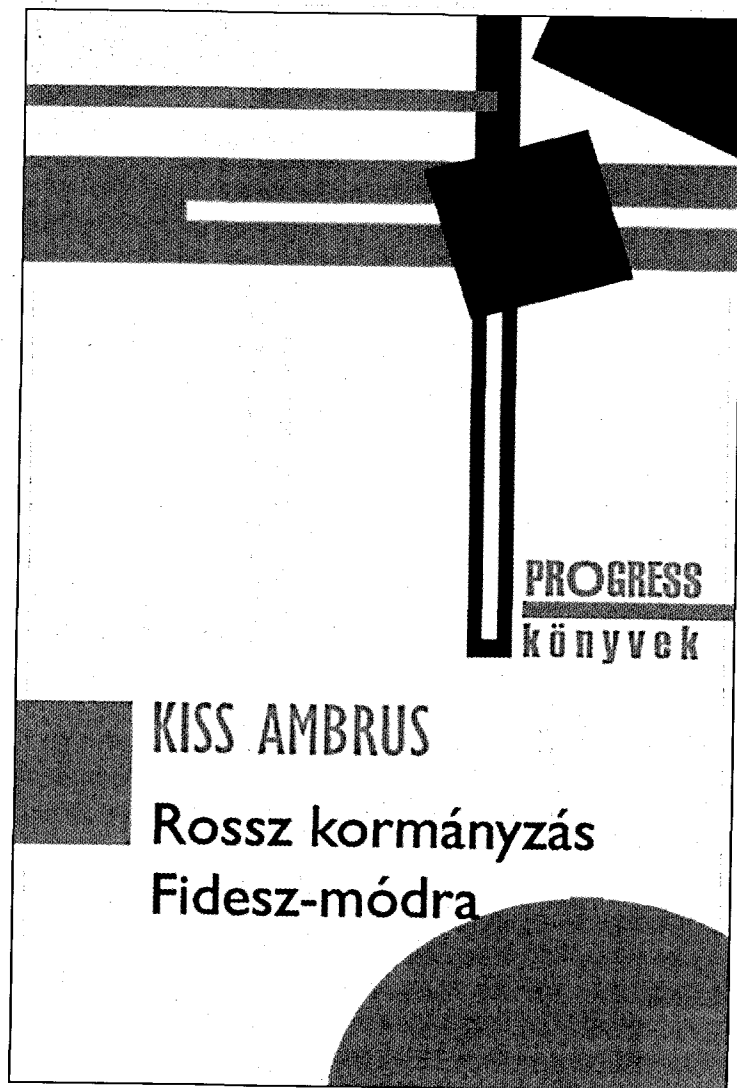
2400 Ft, 168 oldal

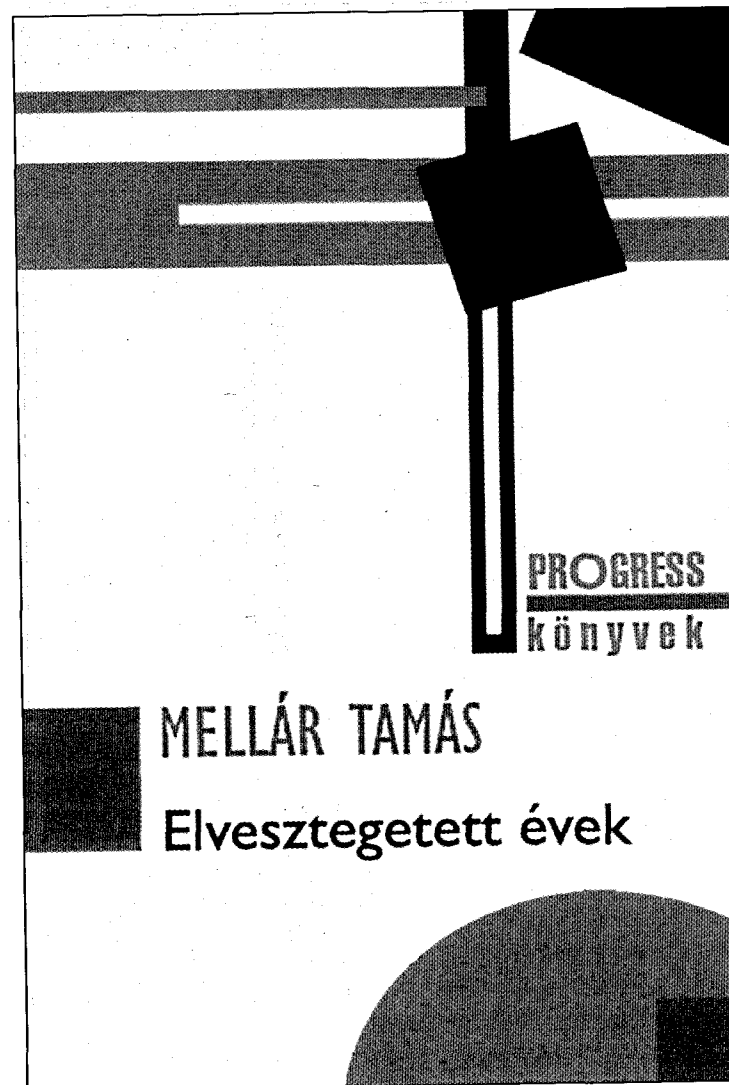
2400 Ft, 168 oldal

2400 Ft, 140 oldal

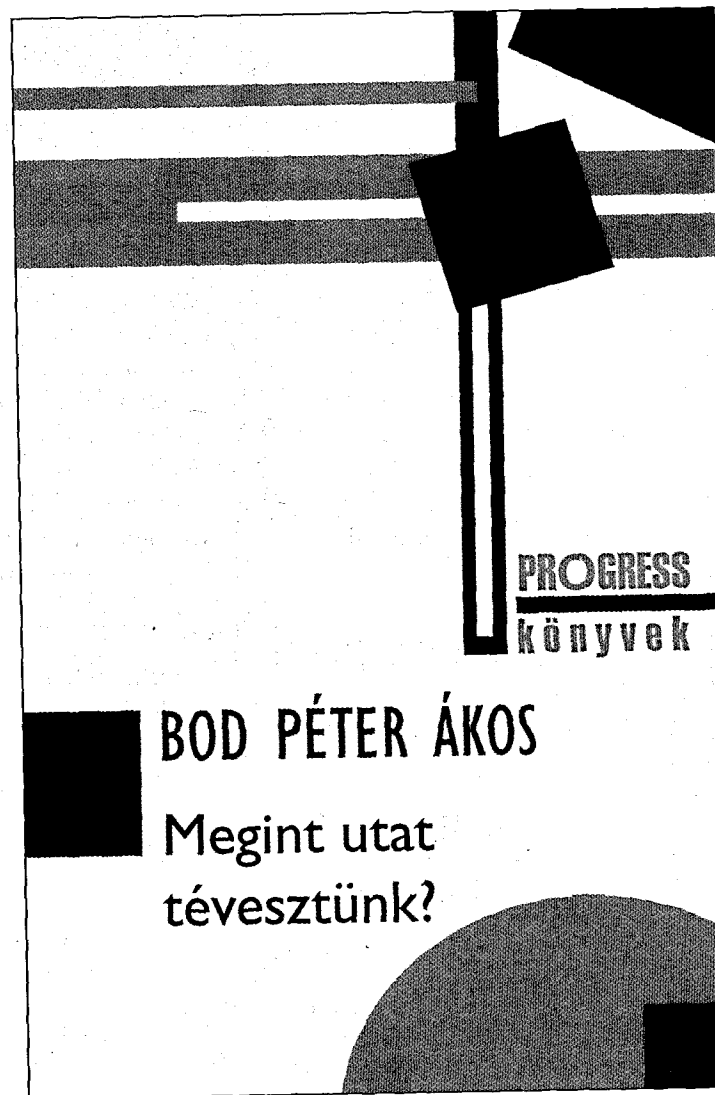
2400 Ft, 106 oldal

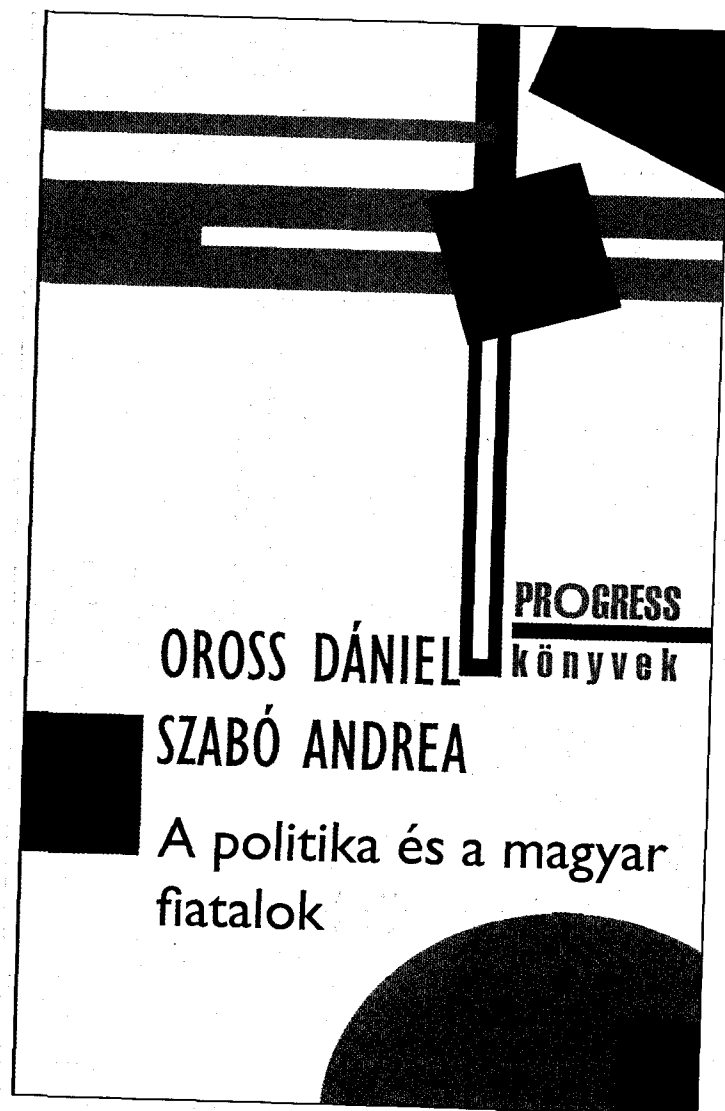
2400 Ft, 112 oldal

2400 Ft, 144 oldal

2400 Ft, 148 oldal

2600 Ft, 110 oldal

A Progress Alapítvány rövid bemutatása

Az Alapítvány 2015. március 19-én 01-01-0012029 sorszám alatt került nyilvántartásba. Az Alapítvány alapítója Tunyogi László, a kuratórium tagjai: Ágh Attila (elnök), Fleck Zoltán és Kocsis András Sándor (tagok). Az Alapítvány fő célja a progresszív politikai és közpolitikai kutatások magyarországi támogatása: (1) társadalomtudományi kutatás és oktatás, könyv és folyóirat kiadása, valamint rendezvények szervezése, (2) a progresszív irányzat fontos alakjai munkásságának magyarországi megismertetése. Az Alapítvány céljainak megvalósítására az alábbi tevékenységeket végzi: kutatásokat kezdeményez, szervez és valósít meg, díjakat alapít, hazai és nemzetközi kapcsolatokat épít ki, ösztöndíjakat alapít, pályázatokot ír ki, bonyolít és finanszíroz, szakemberek továbbképzését támogatja, kiadványokat támogat, tudományos rendezvényeket szervez, kapcsolatokat tart hasonló szervezetekkel, nemzetközi hálózatot szervez és támogat, „tiszteltbeli tag” címet adományozhat.

Részletes és aktuális információ található az Alapítvány honlapján: progressalapitvany.hu

Facebook-oldal: facebook.com/progressalapitvany

Különbözik-e egymástól – és ha igen, akkor miben – Putyin első két elnöki ciklusa a harmadik, illetve a ma is tartó, negyedik periódusától? Mi a magyarázata Putyin hosszú időn át tartó rendkívüli népszerűségének és az utóbbi évben mért népszerűség-vesztésének? El lehet-e fedni külpolitikai sikerekkel a belpolitikai és gazdasági problémákat? Milyen következményekkel járt a Krím annektálása? Milyenné vált mára az orosz politikai rendszer? Miben hasonlít, és miben különbözik a magyarországitól? Milyen viszonyt kellene kialakítania Magyarországnak a jelenlegi Oroszországgal? Negyedik ciklusának lejártakor Putyin kockázatmentesen távozhat-e az elnöki székből? A könyv többek között ezekre a kérdésekre keresi a választ.

PUTYIN

OROSZORSZÁGA

SZ. BÍRÓ ZOLTÁN

NORAN LIBRO KIADÓ

www.noranlibro.hu

kiado@noranlibro.hu

www.facebook.com/noranlibro